Dinin Fiziği Demokrasinin Kimyası

Mehmet Ali Kılıçbay

Mehmet Ali Kılıçbay, 1945 yılında Ankara'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve AÜ SBF'yi bitirdi, iktisat doktorası yaptı. Gazi Üniversitesi'nde ders veriyor, çeviri yapıyor, kitap yazıyor, polemik yapıyor.

Kılıçbay'ın başlıca yapıtları:

Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı (1982)
Doğu'nun Devleti, Batı'nın Cumhuriyeti (1992)
Şehirler ve Kentler (1993)
Cumhuriyet ya da Birey Olmak (İmge Kitabevi Yayınları, 1994)
Benim Polemiklerim (İmge Kitabevi Yayınları, 1995)
Bu Dünyayı Yaşamak (İmge Kitabevi Yayınları, 1995)
Felsefesiz Sanat Oyunsuz Tarih (İmge Kitabevi Yayınları, 1996)
Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada (İmge Kitabevi Yayınları, 1996)
Siyasetsiz Siyaset (İmge Kitabevi Yayınları, 1998)

Mehmet Ali Kılıçbay
Dinin Fiziği, Demokrasinin Kimyası
ISBN 975-533-272-3
© İmge Kitabevi Yayınları, 1999
Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa fotokopi, film gibi elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.
1. Baskı: Ekim 1999

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Mehmet Göllü

Kapak Tasarımı
Elvan Özsezgin

Kapak Baskısı
Kırali Matbaası 425 42 07

İç Baskı ve Cilt
Zirve Ofset 229 66 84

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 17/12 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11
Faks: (312) 425 65 32
İnternet: www. imge. com.tr
E-Posta: imge@imge.com.tr

Mehmet Ali Kılıçbay

Dinin Fiziği
Demokrasinin Kimyası

İMGE
kitabevi

İçindekiler

ÖNSÖZ *7*

DİN SATARAK GEÇİNMEK *11*
Cumhuriyetin İslamisi Olur mu? 13
Laikliği Daha Çok Tartışmak Gerekiyor 17
Türkiye'nin Resmi Dini mi Var? 21
Devlet Laik Değilse, Toplum Niye Olsun? 25
Laiklik En Çok Gerçek Müminlere Lâzım 29
Dincilik Dindarlığın Zıddıdır 34
Nüfus Cüzdanı Dinsel Kimlik Belirleyemez 39
Demokrasilerde Dine Dayalı Parti Olmaz 44
Papaz-Vaiz Liseleri Ne Zaman Kapatılmıştı? 49
Şovalye ve Rahip 53
Kuzuyu Kurda Teslim etmek 58
Din ve Faiz 63
Sünnet 72

DEVLET VE HALK: TEK TARAFLI AŞK *83*
Demokrasi Bizim Neyimize Gerek! 85
En Son Demokratikleşecek Şey Bilgi Olacak 90
Çağdaş ve Demokratik Bir Eğitim Sistemi İçin 97
Eğitimin Niteliğini Ne Zaman Konuşacağız? 102
Mersin Kaybederse
Türkiye'de Bir Daha Üniversite Olmaz 106
Bir Eski Rejim Hastalığı Olarak Yolsuzluk 111

Devletin Yeniden Yapılanması 116
Fakir Akrabanın Talihi 123
Bir "Tarih Okuma Tarzı" Olarak Gericilik 133
Milliyetçiliğin Kimyası 140
Konuşalım da, Ne Konuşacağız? 149
Kutsal "Halk"ın Kutsal "Değerler"i 154
Kamusal Alan ya da Herkesin Herkes Olduğu Yer 159
Bağımsız Medya, Bağımlı Tüketici 167
Televizyon Demokrasiye Düşük Yaptırıyor 176
Economica'nın Dublörü Ethica 181

SAHTE KİMLİKLER, TİYATRO DEKORLARI *187*
Kimsin, Kimlerdensin? 189
Kültürel Bütünleşme Nasıl Olur? 193
Ahlâkçılık ve Ahlâklılık 197
Tarihi Doğru Okumak 202
Kendinden Olmayanı Düşman Görmek 207
Kültür ve İdeoloji 211
Halkların Kardeşliği 215

TÜRKİYE'NİN DIŞI *221*
Avrupamerkezcilik ya da
Dünya Tarihinin Marjinalleşmesi 223
Rousseau Versus Fizyokrasi 232
Prenses Diana ve Teresa Ana 237
Ulus-Devlet Sona mı Eriyor? 241
İran 246
Marshall Planı 50 Yaşında 250
Türk-Arap İlişkileri 254
Arnavutluk ve Kosova 259

Önsöz

Olay kalabalığı içinde boy veren olguları ucundan da olsa yakalamak, oluşmakta olan makro tarihin encamını kestirme olanağı veriyor. Makro tarihe nazaran önemsiz ve belirleyiciliği son derece düşük olan olaylar, yaşanırlarken büyük tarihi gölgeliyor, onun üstüne çıkıyor, onu yoklaştırıyor. Bu derin çelişki ise, gündeliği yaşarken ancak onu algılayabilenleri tarihin rehberliğinden mahrum ediyor ve çok sayıda hayat, gündeliğin tekdüze boyutu içinde, sonuçta tek güne inerek, noktalaşarak kaybolup gidiyor.

Türkiye, şimdi uğraştığı/boğuştuğu sorunlarla hep uğraşmadı, hep uğraşmayacak. Öyleyse bugünün zıtlaşmalarına ebedilik boyutu atfetmenin, zamanı durdurma gibi umarsız bir çaba olduğunu kavramak gerekiyor.

Bugün bu ülkede, yüzeyde bir din ile dünya çatışması görüntüsü altında yaşanan uyuşmazlık, hatta zıtlık; daha başka bir açıdan ve boyuttan bakıldığında, makro tarihe nazaran gecikmişlerin ona acemice dahil olma, eğer bu mümkün olmazsa onu durdurma çabası olarak da görülebilmektedir. Derinleşmeden açma gayreti içinde söylenirse, farklı tarihselliklerin eklemleşmelerinin mümkün olmaktan çıktığı bir sürecin sorunları yaşanmaktadır. Eklemleşmeden, hatta birbirinden habersiz kalan toplulukların fiktif mekânsal (yani egemenlik özdeşliği, bütün bu toplulukların aynı egemene boyun eğmesi

anlamında) birliği olan antik imparatorluk veya eski rejimden, ulus-devlet (siyaset) ve global dünyaya (ekonomi) geçiş sürecinin sancılarıdır bunlar.

Antik (eski rejim) refleksleri içinde tek birleştirici unsuru din olarak gören/görmek zorunda kalan zihniyet, yeni biraradalık kimyalarına uyum sağlamakta zorlanarak, katılaşmakta ve kimyasını kaybettiği ölçüde fizikleşmektedir. Yani Türkiye'nin bu konağında din dünyevileşmekte ve bu da onu çatışmalı hale getirmektedir. Kitabın ilk bölümü fizikleşen dine dair olduğu için, "din satarak geçinmek" adını aldı.

İkinci bölüm ise, tamamen tersi yönde bir hareketi ele alıyor. Şimdiye kadar hep fizik olan devlet, demokrasinin insanların yükselen talepleri arasında baş sıraya oturmasının işlevinde, artık kimyasallaşmak zorunda kalıyor/kalacak.

Eski rejim reflekslerinin her şeyi belirlediği ortamda, cemaatler üzerine çekili bir örtü olmaktan ve iktisat ile siyaseti tekelinde tutarak ebedi bir değişmezliğin üzerinde oturan devlet, elbette kullarla, uyruklarla iş görmekteydi. Cumhuriyet idealinin yeşerip zemin bulmasıyla ve bir de üstelik bireyselliğin iktisadı ve siyaseti talep etmesiyle, devlet demokratikleşmek, yani kimyasallaşmak, daha da açıkçası monoblok bir kitle yerine, bileşiklerin bileşkesi haline gelmek zorunda kalmaktadır.

Fizik; halkın devleti sevmesi/sevmek zorunda olması demektir. Kimya ise; devletin herkesin bileşkesi haline gelmesi, yani aşkın normalleşmesi, iki taraflı olmasıdır. Bu sürece ve şu andaki engellerine dair bazı yazıların yer aldığı bu ikinci bölümün adı da "Devlet ve halk: tek taraflı aşk" oldu.

Üçüncü bölüm de, ister istemez kimliklere ilişkin oldu. Bu zorunluydu, çünkü dinin ve devletin artık eski refleksleri referans almalarının olanaksız hale geldiği bu ortamda, hem yerleşik kimlikler tartışmalı hale gelecek, hem ifade edilmemiş kimlikler su yüzüne çıkacak, hem de çoğu kimseyi şaşırtacak yepyeni kimlikler ortaya çıkacaklardır.

Bu kimlik mahşerinin durulması, kimliksizlerin kendilerine ne pahasına olursa olsun bir kimlik kapma ve bunun uğruna

ölme telaşesinden kurtulmaları, hiçbir kimliğin kutsal olmadığının, hiçbir kimliğin diğerlerinden daha az/daha çok değerli olmadığının anlaşılabilmesi için, öncelikle dinin ve devletin kimlik sorunlarını çözmeleri, normalleşmeleri, kısmiliklerini kavramaları ve buna razı olarak içselleştirilmeleri gerekiyor. Bu bölüm de, "Sahte kimlikler, tiyatro dekorları" adını aldı.

Nihayet sonuncu bölüme "Türkiye'nin dışı" adını verdim. Çok kimseyi şaşırtacak, ama dünya Türkiye'de meydana gelmiyor, bu yüzden dış dünyaya ilişkin çözüm önerilerinin Türkiye içi refleksler doğrultusunda olması gerekmiyor. Yani çiftė standarda lüzum yok.

Her söz bir iddiadır ve iddialar, çürütülsünler diye vardırlar. Ebedi sözün olmadığına inananlar, bu kitaptaki iddiaları bol bol tartışmaya davetlidirler.

Mehmet Ali Kılıçbay
Eylül 1998

Din Satarak Geçinmek

Cumhuriyetin İslamisi Olur mu?

Türkiye'de kafalar çok karışık. Birçok kuruma sadece adsal düzeyde sahip olunan bu ülkede, bir de üstelik bunların mistik bir düzlemde algılanması söz konusu. Açıkçası, birçok kurum olabilecek ve olması gereken, ulaşılabilir içerikleri içinde değil de, kutsallaştırılmış, bu yüzden de herkes tarafından ulaşılamaz, yani ilahi ve aşkın bir şekilde kurgulanıyor.

Bu kutsallaştırmalardan nasibini en fazla alan, ama buna karşılık içeriği çoğu zaman iyi anlaşılamayan kurumların başında cumhuriyet geliyor. Kutsallaştırıldığı, aşkın bir konuma oturtulduğu için, herkes, bu arada Türkiye'ye çok özgü bir paradoks olarak karşıtları bile onu sahipleniyor. Ama elbette bu sahiplenme adsal düzeyde olduğu için, içerikler son derece farklılaşıyor, ama bu farklılaşmış içeriklerin hepsinin birden aynı jenerik meşrebe göre boşaltılması ve yeniden doldurulması ortaya gerçekte çok farklı kurumlar çıkartıyor, ama adların sihrine iman etmiş bu toplumda, bunların aynı şey olarak gözükmesinden kimse rahatsız olmuyor, bu problematik bir duruma yol açmıyor. Böyle olunca da, aynı cumhuriyet adıyla birbiriyle hiçbir benzerliği olmayan, hatta birbirlerine zıt ve karşıt kurumlar ifade edilmiş oluyor. Ayrıca yalnızca yaratılmış, sonra da iman edilmiş bu kutsalın içine girmek için verilen

bu kavga, cumhuriyetin kavramının özünden iyice sapmasına olduğu kadar, tarihin de ciddi bir şekilde tahrif edilmesine neden oluyor.

29 Ekim tarihli Akit gazetesinin manşeti, "Nasıl bir cumhuriyet?" idi ve sürmanşette de "74 yıl önce bugün kurulduğunda 'islam cumhuriyeti' idi, ama ya bugün..." ibaresi yer almaktadır. Ayrıca 1921 anayasasının 7. maddesi çerçeve içinde verilmiştir. İlgili madde şöyledir: "Ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vaz'ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuk-u esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir." Akit'in Cumhuriyetin başlangıcında "islam cumhuriyeti" olduğuna kanıt olarak zikrettiği 1921 anayasasının 7. maddesinin konuyla ilgili bölümünün bugünkü dilden karşılığı da şöyledir: "Şeri hükümlerin yürütülmesi... Büyük Millet Meclisine aittir."

Evet, bu ibare şeri hükümlerin yürürlükte olduklarını belirtmektedir ve bu haliyle teokratik bir vurgusu vardır. Ama maddenin devamına bakıldığında, Meclis'in yasama yetkisine sahip olduğu belli olmaktadır ki, islami bir rejimde şeriatın dışında yasama kabul edilemez. 1921 anayasasında şeri hükümlerin yürürlükte olduklarının bildirilmesi, teokratik bir rejimden laik bir rejime geçişin sancılarını ve islamcı çevrelere verilmek zorunda kalınan tavizi belli etmektedir. Nitekim, 1924 anayasından itibaren hiçbir T.C. anayasasında artık bu hüküm yer almayacaktır. Yani Cumhuriyet, 1921 anayasasıyla islamcılara vermek zorunda kaldığı tavizi geri alarak, gerçek bir cumhuriyet olma yolunda ilerleyecektir.

Böylece anahtar kelime olan 'gerçek cumhuriyet"e ulaşmış bulunuyoruz. Türkiye'de verilen kolaycı, slogancı ve ezberci eğitimin sonucu olarak, hemen herkes cumhuriyeti saltanatın olmadığı bir rejim sanmakta ve saltanatın bulunmadığı her siyasal örgütlenmeye kolayca cumhuriyet adını verebilmekte, bundan beteri cumhuriyetin 17. yüzyılda ve Batı Avrupa'nın çok sınırlı bir mekânında doğmuş ve ancak 18. yüzyıldan itibaren pekişmeye başlamış olmasına rağmen, tarihin derinliklerinde, örneğin islamiyetin ortaya çıkışında cumhuriyet

görebilmektedir.

Bunun yanı sıra, ülkemizdeki kanaat önderlerinin çoğu da dahil, adeta herkes cumhuriyetin bir matris, bir rahim olduğuna ve demokratik, anti-demokratik, askeri, islami vb. gibi türlerinin bulunduğuna inanmaktadır. Ama ne yazık ki bunların hepsi yanlış. Kısa kesmek üzere, ne bir islami cumhuriyet olabilir, ne de son tahlilde demokrasiye yönelmeyen bir oluşuma cumhuriyet denilebilir.

Cumhuriyet, bir yurttaşlar şirketidir ve her yurttaşın haklarının toplumun tümü tarafından teslimine dayalıdır. Biraz daha açık terimlerle, cumhuriyette haklar vardır ve hakların içeriği yurttaşların dışında kimse tarafından doldurulamaz. Böylece, önceden belli bir uyruk tanımı yoktur. Cumhuriyette kimse kimseye kimlik veya davranış kalıbı dayatamaz. İdeal bir uyruk tipi yoktur. Yurttaşlar her ne yapıyorlarsa, bunların uyumu cumhuriyetin ortak yaşam idealini meydana getirir. Bu temel niteliğinden ötürü, birey-yurttaşlararası bir sözleşmedir. Bu sözleşmenin siyasal ifadesi ise anayasadır. Bu anayasa, farklılıkları içinde bir arada var olma hakları kayıt ve güvence altına alınan bireylerin arasındaki bir uyum sözleşmesi olduğu için, her türlü imtiyazı reddeder ve kamusal alanda hiçbir cemaate varlık tanımaz. Daha da açığı. cumhuriyette haklar bireysel olduğu için, cemaatler ve bunlara mensubiyetler ayrıcalık yarattıkları için, kamusal alanda, yani siyasal toplumda cemaatlere yer yoktur. Bunlar ancak sivil toplumda var olabilirler, bu yüzden de siyasal toplum, bireylerin özgür ve seçtikleri biraradalıklar olan siyasal partilerden meydana gelir.

Öte yandan, cumhuriyet ilk belirdiği andan itibaren bütün yurttaşları ne yazık ki kapsayamaz, zaten ülkedeki bütün insanlar da yurttaşlığı ruhen ve statüsel olarak iktisap etmemişlerdir. Tarihin koltuk değneklerinden, engellerinden kurtulmak, zaman ve emek gerektiren bir iştir. Yani açıkçası cumhuriyet, alanı giderek genişleyen, genişlemek zorunda olan bir oluşumdur. Bu da, bireyin cemaat cenderesinden çıkarak yurttaşlaşma sürecine girmesiyle ilgilidir. Bir cumhuriyetin ideal yapısı, tüm

yurttaşların birey olduğu, mensubiyetlerin tümünün gönüllü hale geldiği, hiçbir imtiyazın kalmadığı durumdur. Cumhuriyetin böylece sürekli inşa halinde olma karakteri, demokrasiyi de onun kazanımlarından biri haline getirmektedir. Yani daha açık olarak, cumhuriyet kendini inşa ettikçe, amaç fonksiyonu olarak demokratikleşmektedir. Yani gerçek cumhuriyet ancak demokratik olabilir ve demokrasiye yönelmeyen (yönelmesi mümkün olmayan) bir oluşuma cumhuriyet demek mümkün değildir. Demokrasi ise, yönetilenlerin yöneticilerini seçmeleri değil (bu bir ayrıntıdır), her farklı duruşun kamusal alanda varoluş ve ifade hakkına sahip olması demektir.

Bunlar n doğrultusunda bakıldığında, "islam cumhuriyeti" diye bir kavramsallaştırmanın olanaksızlığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bir kere, islami esaslara dayal bir toplumda, anayasa, yani yurttaşlar şirketinin üyeleri tarafından yapılan ve süreç içinde geliştirilen sözleşme olmaz. Sabit, değişmez, ilahi kaynaklı dinsel kitap olur. İkincisi, islami bir rejimde, ülkede yaşayan kişiler yurttaş sayılmazlar ve siyasal toplum yurttaşlardan oluşmaz. Bu toplumda kadınlar, müslüman olmayanlar, dinsizler (aslında bunlara hayat hakk tanınmaz), köleler (Kuranda kölenin statüsünü düzenleyen ayetlere bakılabilir) vb. hiçbir siyasal, toplumsal, hatta ekonomik hakka sahip değildir. Bir erkek kastının kendini ümmet olarak adlandırdığı bir sistem söz konusudur. Üçüncüsü, islami toplumda haklar değil, imtiyazlar vardır. Kişisel beceri, heves, inat veya yetişkinlik değil, çoğu zaman doğumdan getirilen mensubiyetler önemlidir.

Sonuç olarak, islami bir toplum cumhuriyet idealinin tam zıddında yer almaktadır, böyesine bir siyasal şekillenmişliğin cumhuriyet olarak ifade edilebilmesinin yegâne nedeni, bu ülkede kendilerini cumhuriyetçi sayanların çoğunun bireyselleşme-yurttaşlaşmanın uzağında kalarak, cumhuriyeti koruma-kollama (neden geliştirme değil) işini başka "kutsal" kurumlara havale etmiş olmalarıdır.

Laikliği
Daha Çok Tartışmak Gerekiyor

Hakkı Devrim, her zaman yararlanarak okuduğum çok değerli bir gazeteci, bir yazar. Yalnızca Meydan-Larousse'un Türkçe olarak yayınlanması faaliyetlerindeki devasa katkılarından ötürü her zaman saygıyla anılmayı hakediyor. Radikal gazetesindeki köşesinde sürekli olarak sergilediği Türkçe duyarlılığı da, yazı yazan hemen hemen herkesin korkulu rüyası haline gelmiş durumda.

Hakkı Devrim üstat, arada sırada Türkiye'nin ateşli sorunlarına değinen yazılarını da yayınlıyor. Bunlardan biri olan "Laikliği yalnız biz tartışmıyoruz", Türkiye'nin bu konudaki hassasiyeti nedeniyle bir tahlil gerektiriyor. Yazıyı unutmuş olanlar için, beni daha çok ilgilendiren bölümünü alıntılıyorum:

"Felâketler herkesten önce bizim başımıza gelmiyor. Türkiye diğer ülkelerdekilere oranla, çözümlenmesi daha güç meselelerle uğraşmak zorunda da değil. Bütün farklılıklara rağmen, insanoğlu her yerde benzer engelleri aşmaya, benzer düğümleri çözmeye uğraşıyor.

"Batı'da din ile devlet işlerini ayıralı çok olmuş, laiklik uygulaması durmuş oturmuş ülkeler biliriz. Fransa gibi,

Almanya gibi... Şimdi ben size, geçen hafta bu iki ülkede, gündemin ilk sıralarında yer almış tartışmaları anlatacağım. Ayrıntıya girmeden. Bir noktadan itibaren, düşüncelerimiz arasında bir fark olacağını sanmıyoruz.

"Fransa'dan başlayalım. Loire Bölgesi Yerel Meclisi, 13 Mayıs 1996 günü aldığı bir kararla, Nantes Metropolitliği'ne 100.000 frank para vermiş; bizim paramızla 3,5 milyar lira. Amaç, o yılın eylül ayında Papa İkinci Johannes Paulus'u ağırlamaya hazırlanan Nantes İli'ne yardımda bulunmak. Papa gelmiş gitmiş, ama bu arada bölgenin ayrı ayrı kentlerinden iki vatandaş, Nantes İdare Mahkemesi'nde bir dava açmışlar. Meclis'in, bir din adamının bir kenti ziyareti sırasında harcanmak üzere böyle bir yardımda bulunmaya hakkı ve yetkisi yoktur; 1905 tarihli laiklik yasasına aykırı olan bu kararın bozulması ve verilen paranın geri alınması gerekir, demişler.

"Mahkeme, adı geçen kanunun 'Cumhuriyet hiçbir dini ve mezhebi tanımaz, bunların mensuplarına ücret ödemez, kurumlarına para yardımında bulunmaz' diyen 2. maddesi uyarınca, Meclis'in yardım kararını iptal ederek, paranın geri alınması kararına varmış."

Üstadın Türkçe konusundaki duyarlılığı çok açıkça ortada olduğundan, yazısındaki bazı hataların işaret edilmesine sevineceğini beklemek olağandır. İlk olarak, çok sıklıkla yapıldığı için artık galatı meşhur olma tehlikesi arzeden bir konuya değinmek istiyorum. Çoğu kimse gibi Hakkı Devrim de, çözümlemek fiilini halletmek'in karşılığı olarak kullanıyor. Oysa çözümlemek, analiz etmek'in karşılığıdır. Halletmek ise, çözmek fiiliyle karşılanmalıdır. Bir de gramer sorununu işaret edeceğim. "Bütün farklılıklara rağmen" diye başlayan cümlede, bu "farklılıkların" "insanoğlu" ile mi yoksa "engeller" ve "düğümler"le mi bağlantılı olduğu anlaşılamamaktadır.

Üstadın Türkçe bilgisini tartışmak bana düşmüyor, bu konunun muhafızları var, bu nedenle bu kadar örnekle yetiniyorum, bir amatörün işaretleri ancak bu kadar olabilir. Bu yazıdaki esas amacım, laikliğin bu ülkedeki anlaşılma tarzını bir

nebze tartışmak. Hakkı Devrim, yazısında laikliği, örtülü bir şekilde olsa da, "din ile devlet işlerinin ayrılması" olarak tanımlıyor. Eğer bu tanım geçerliyse, Türkiye hiç de laik değil, çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı var. Bugün bilim ve düşünce çevrelerinde kabul edilen asıl laiklik tanımı, din küresi ile dünyevi kürenin birbirine müdahale etmemeleri, yani "din ile devlet işlerinin ayrılması", bu esas ilkenin sonuçlarından yalnızca biri, asıl olan dinin sivil toplum alanında yer alması ve kamusal alana müdahale etmemesi ve tersi.

Hakkı Devrim Batı ile bizdeki engellerin benzer olduğunu düşünüyor ve "Bir noktadan sonra düşüncelerimiz arasında bir fark olacağını sanmıyorum" diyor. Oysa en azından ben, ondan tamamen farklı düşünüyorum ve Fransa'da da laiklik konusunda sorunlar yaşandığına ilişkin olarak verdiği örneğin, tam tersine, o ülkede laiklik konusundaki bütün sorunların çözülmüş olduğunu gösterdiğine inanıyorum.

Papa bir din adamı olduğu kadar bir devlet başkanıdır da ve Nantes ilini ziyaretinde metropolitliğe Loire ili tarafından 100.000 Frank yardımda bulunulması onun bu ikinci kimliği açısından da değerlendirilebilir. Ama laiklik konusunda hassas iki Fransız vatandaşı, 1905 yasasını dayanak alarak dava açmış ve kazanmıştır.

İşte "bizle onlar" arasındaki en önemli fark burada ortaya çıkmaktadır. Fransa'da bu dava kazanılmış ve mahkeme paranın geri alınmasına karar vermiştir, yani özel (sivil) alana ait dinin kamusal alana taşınamayacağına karar vermiştir. Oysa anayasasında laik olduğu yazılı üç beş ülkeden biri olan Türkiye'de böyle bir dava açılamaz bile. Örneğin herhangi bir Türk yurttaşının resmi kurumların verdikleri iftar yemekleri hakkında dava açabileceğini düşünebilir miyiz? Diyanet İşleri Başkanlığı'nın laiklik ilkesine aykırı olduğu için lağvedilmesi istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvuran bir mahkeme veya yargıtay başsavcısı hayal edebilir miyiz? Hayal kuralım ve böyle davaların açıldığını varsayalım, fanteziyi daha ileri götürerek, davanın hakim tarafından reddedilmediğini de düşüne-

lim. Ama böylesine davalar, bu ülkede rüyada bile kazanılamaz. Fazla uzağa gitmeden, devlet büyüklerimiz müslüman dini bayramlarını kutlarken, musevi veya hıristiyan yurttaşlarımızın hiçbir dini bayramını hiçbir zaman kutlamamışlardır. Laiklik, her şeyden önce, devletin bütün dinlere eşit uzaklıkta durması, hiçbirini diğer(ler)ine nazaran kayırmaması, bastırmaması ilkesine dayanır. Bizim ülkede ise, Sünni (hanefi) islamiyet resmi din muamelesi görmektedir. Bunları geçiyorum. Hakkı Devrim'in verdiği örnek, Fransa'nın laik, Türkiye'nin ise laikolmayan bir lüke olduğunu ve sorunların hiç de aynı olmadığını açıkça göstermektedir.

Üstadın attığı başlığı da yanlış bulduğumu vurgulamalıyım. Biz laikliği tartışıyoruz, daha doğrusu ne olduğunu sökmeye çalışıyoruz. Fransa tartışmıyor, çünkü o ülkede laiklik gerçekten yerleşmiş durumda.

Fransa'da laiklik, verilen örneğin de gösterdiği üzere, yurttaşların denetimi altındadır, onun için güvencededir; bizde ise bu işi kendine görev edinmiş kurumlar olduğundan, laiklik "katlı veya katsız" kaldırılabilir durumdadır. Zaten belli kurumların güvencesi altındaki laiklik de, Batı tarzında (yani olması gereken şekilde) bir laiklik olmayıp, devletin dini denetim altında *tutma projesinden* ibarettir.

Türkiye'nin Resmi Dini mi Var?

Yalova Ticaret ve Sanayi Odası, Şubat ayı içinde bir kitap fuarı düzenler, Müjde Yayıncılık adı altında stand açan bir yayınevi, bir süre sonra Ticaret Odası yetkilileri tarafından, "İncil, Hz. İsa'nın yaşamı ve hıristiyanlık propagandası içeren kitapları ücretsiz dağıttığı" gerekçesiyle "faaliyetten menedilir." Ticaret Odası yetkilileri, yayınevinin bu kitapları dağıtmasına "vatandaşlardan tepki geldiği"ni bildirdikten başka, "geleneklere ve fuar kurallarına uymayan tutum ve davranış içinde olması" nedeniyle Müjde Yayıncılık'ın faaliyetine son verildiğini açıklarlar. Yalova Valiliği de, "hıristiyanlık propagandası yapıldığı" gerekçesiyle soruşturma başlatır.

Yalova Ticaret Odası'nın açıklamasındaki ifade bozukluklarının üzerinde durmak istemiyorum, ama konuya son derece yabancı olduklarının tipik bir göstergesini işaret etmek istiyorum. Hıristiyanlığın kutsal kitabının adı, çoğu kimse tarafından öyle sanıldığı gibi İncil değil, Kitabı Mukaddes'tir. İncil (daha doğrusu İnciller, çünkü dört tanedirler), bu kitabın Yeni Ahid bölümünü meydana getirir.

Ama asıl mesele başka yerde. Müjde Yayınevi'ni 14 Eylül 1997 tarihinde Gaziantep Sanayi ve Ticaret Fuarı'nda uğradığı

bombalı saldırıdan biliyoruz. O fuarda, birkaç islamcı militan, aynı gerekçelerle bu yayınevine bomba atmışlar ve 4 yaşında bir çocuğun ölümüne, 24 kişinin de yaralanmasına yol açmışlardı.

Gaziantep ve Yalova'daki paralel olayların harekete geçiricilerinin amaçları ve dünya algılamaları her ne olursa olsun, bu olaylar, "öteki", "başka", "farklı"ya karşı bir korkuyu, bir tahammülsüzlüğü belirlemesi açısından ürkütücü ve üzücüdür.

İnsanın dünyada var olmasından bu yana geçen çok uzun süre esnasında, türün tümünü ifade eden insan nitelemesinin aynı zamanda bir barış ve eşitlik alanı olduğu kavrayışına ancak çok yakın tarihlerde ve çok dar bir çerçeve içinde ulaşılabilmiştir. Bunun dışındaki zaman diliminde ve fazlasıyla geniş topluluklarda, "biz" algılaması her zaman yüz yüze temasla veya mutlak özdeşlikle sınırlandırılmıştır. Böylece, "bana benzemeyen" öteki olarak kategorize edilmiş ve düşman olarak algılanması için bu kalıbın içine dökülmüştür.

"Öteki"nin düşman halinde bir alter-ego olarak imal edilmesinin temelinde, insanın derin ruhsal sorunları yer almaktadır. İdeolojilerin hemen hemen tamamı tarafından bir suç varlığı olarak inşa edilen insan, bu peşin ve kader halindeki suçluluğun nedenini kendi dışında bir olgu veya varoluşa atfetmek zorunda kalmakta, bu da kendine benzemeyeni günah keçisi olarak bir yerlere yerleştirmesine yol açmaktadır. Basit ruhlar kendilerini ancak böyle savunabilmekte, suçluluklarını üreten ideolojileri sorgulamayı bir türlü akıl edememekte, hatta böyle bir durumdan ölesiye korkmaktadırlar.

"Türkiye"nin % 99'u müslümandır" gibi son derece anlamsız ve dayanaksız bir iddianın sloganlaştırılarak, hemen hemen bütün siyasi partiler tarafından olur olmaz her yerde kullanılmasının sonuçlarından biri, kimliğini ancak geniş kitle içinde eriyerek bulabilen, bundan başka özgün bir kimlik oluşturmaktan aciz cahil ordularının "öteki"ne tahammülsüzlüğünün artması olmuştur.

"Öteki"nin varlığı, "biz"i, yani çoğunluğun yegâne kimlik

unsurunu tartışmalı hale getirmektedir. bir tek kimliğe mahkûm insanlara ekseriyet yetmemekte, ittifak istemektedirler, çünkü tek bir sapma bile onların kimliğini yok edebilecek nitelikte görülmektedir. İttifakın ise ancak totaliter yöntemlerle sağlanabileceğini içgüdüsel olarak hissettiklerinden, düşman olarak belirlenen "başka"yı imhaya yönelmektedirler.

Gaziantep'te imhaya yönelmişlerdi. Yalova'da ise "tepkilerini dile getirdiler." Oysa hiçbir tepki duymaya hakları yok, nasıl kendileri bir inanca sahiplerse, bir başkaları da başka bir inanca sahip olabilirler. Fakat bu olayda asıl can sıkıcı olan, Ticaret Odası'nın yayınevinin faaliyetini durdurması ve Valiliğin "hıristiyanlık propagandası yapıldığı" gerekçesiyle soruşturma açtırmasıdır.

Bu gelişmeler, laikliğin Türkiye'de, onu savunmakla görevli kamu makamları tarafından bile her zaman anlaşılamadığını ve bunların da anti-laik tutumlar içine girebileceklerini göstermektedir. Çünkü laikliğin tüm kural ve kurumlarıyla işler hale geldiği bir ülkede, devlet bütün dinlere karşı eşit uzaklıkta durmak zorundadır. Daha açıkçası, devlet hiçbir dini tercih edemez, bir dini koruyamaz, diğer dinleri de engelleyemez. Bundan da açıkçası, devletin hiçbir dini yanı olamaz. Devlet dinler karşısında kayıtsızdır. Din, yurttaşların özel alanına giren bir konudur. Ülkenin % 99,99'u dahi bir dinden olsa, devlet o dini destekleyemez ve diğer dinleri de batıramaz. Oysa valilik bu olayda soruşturma açarak, bir dini diğerlerine, daha doğrusu yurttaşların çoğunun mensup oldukları birine karşı cezalandırmıştır.

Buradan laikliğin diğer bir ilkesi olan, devletin dini olamayacağı noktasına geliyoruz. Bir dinin kendini yayma çabaları engellenirken, başka bir dine böyle bir şeyin uygulanmaması, devletin resmi dini olduğu anlamına gelir ki, laiklikle bunun kadar çelişen başka bir uygulama olamaz. Laikliğin esası, devletin dinin olamayacağı, dinin yurttaşların serbest seçimine dayalı bir alan olduğudur. Oysa Yalova valiliğinin soruşturma açması, "olunabilecek din", "olunamayacak dinler" ayırımı geti

rerek, yurttaşların serbest iradelerini tahdid etmekte, onlara resmen hangi dine mensup olmaları gerektiğini işaret etmektedir. Laik bir sistemde bu kabul edilemez bir tutumdur.

Bu ülkede islamiyet istediği gibi propaganda yapabilirken (ki bu onun hakkıdır), aynı özgürlüğün hıristiyanlığa (bu onun da hakkıdır) tanınmaması, laikliğimizin müthiş sorunlu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bugün Türklerin yaşadığı Avrupa ülkelerine bir bakılacak olursa, esas olarak halkının çoğunluğu hıristiyan kökene mensup olan bu ülkelerde müslümanlara nasıl bir propaganda özgürlüğü tanındığı görülecektir, acaba bu durum, bizim laikliğimizin sakat olduğunu anlatmaya yeterli midir bilmiyorum.

Yalova olayı demokrasi açısından da zedeleyici sonuçlara sahiptir. Demok asilerde, yurttaşlar istedikleri dini seçerler (bu arada belirtmeliyim ki, din doğumdan getirilen bir şey değil, bir insan hakkı olarak serbestçe seçilmesi gereken bir inanç alanıdır), isterlerse dinlerini değiştirebilirler, başkalarını kendi saflarına çekmek için barışçıl yollardan propaganda yapabilirler ve bir dinin bir tane mensubu olsa bile, onun hakları, milyonlarca mensubu olan diğer din veya dinlerinkiyle eşittir. Üstelik bizim hıristiyan yurttaşlarımız da vardır ve onlar azınlık değil, eşit haklı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. Hiçbir demokratik cumhuriyet yurttaşları arasında ayırım yapamaz. Eğer bu ülkede müslümanların propaganda hakları varsa, elbette hıristiyanların da olacaktır.

Çoğunluğun her zaman haklı olduğuna ve herkesin ancak onun kabulleri doğrultusunda hizaya gelmesi gerektiğine ilişkin köhne düşünceden laiklik ve demokrasi çıkmaz, bir cins popülist Eski Rejim iktidarı çıkar ve o da kendini destekleyen çoğunluğun refleksleri dışında kalanları suçlu olarak kategorize eder.

Laik ve demokratik bir ülkede islamiyet propagandası yapmanın suç olamaması gibi, hıristiyanlık, musevilik, budacılık veya şintoizm propagandası yapmak da suç değildir.

Devlet Laik Değilse, Toplum Niye Olsun?

Türkiye'de hiçbir şey yerli yerine oturmuyor. Dünyanın en yüksek enflasyon oranına sahip ülkelerinden biriyiz, çünkü ekonomide devletin ezici üstünlüğü var ve bu üstünlüğünü kendi ihtişamını üretmek için israf yapmak üzere kullanıyor. Yani açıkçası, devlet önce harcıyor, sonra bunun karşılığını bulmaya çalışıyor ve bunun için emisyon ve borçlanmadan başka bir şey bilmiyor. Devletin ekonomiye bu müsrif müdahalesinin bedelini dört nala enflasyonla ödüyoruz.

Devlet, tıpkı ekonomiye olduğu gibi, en şahsi konularımıza varana kadar, elinin uzanabildiği her şeye müdahale ediyor ve bunun hikmet-i hükûmet olduğuna, devletin ancak böyle ayakta kalabileceğine inanıyor. Yurttaşların herhangi bir serbestiyet alanı olduğunu bir türlü kavrayamıyor. İnsanların namusunu bile kendi korumaya kalkıyor. Hiç kimseyi ilgilendirmeyen "zina"yı bile suç terimleri içinde koyuyor ve şimdiye kadar uygulandığı üzere, "zina" yapan kadının suçlu sayılmasının yanında artık erkeğin de suçlu sayılması çoğumuz tarafından

bir devrim olarak kabul edilebiliyor. Zina da suç olur mu diyenlerin sesleri çok zayıf kalıyor.

Halkı mahcur, yetişmemiş, irade sahibi olmayan, erişkinliğe varmamış çocuk olarak kabul eden aynı devlet, Türkiye Cumhuriyeti anayasasında laikliğin temel ilkelerinden biri olarak yer almasına karşılık, yurttaşların, ama esas olarak sünni müslüman yurttaşların diyanetlerini düzenlemekle kendini görevli görmekte, bunun hak ve ödevi olduğunu düşünmekte, ama bu yüzden laikliğin bu ülkeye bir türlü gelip yerleşememesine neden olduğunu hiç kavrayamamaktadır.

"Bir kısım medya"nın "Diyanet hizmetlerinde devrim yaratacak" diye nitelemekten hiç hicap duymadığı "görüntülü merkezi vaaz"ın yıl sonuna kadar uygulamaya sokulması hedeflenmektedir. Bu uygulama ile, camilerin siyasal eylemlere alet olmaktan kurtarılmaları, gerçek din bilgisi olmayan kişi ve grupların camiler aracılığıyla yaptıkları irtiaci propagandanın önlenmesi ve Kuran'a uygun, günlük siyasal etkilerden arındırılmış vaazların tüm camilere bir merkezden ulaştırılmaları amaçlanmaktadır.

"Gerçek din bilgisi" ne anlama gelebilir? Eğer dünya din tarihine bakılacak olursa, aynı dinin içinde binlerce ayrı yorum biçiminin ortaya çıktığını ve hepsinin de kendinin "gerçek din" bilgisi olduğunu iddia ettiği görülür. Bütün kapsamlı felsefeler için olduğu gibi, din alanında da farklı yorumlar, bakışlar, anlayışlar çok olağandır. Bunun yanı sıra, gene aynı tarih, bu farklı yorumların karşısında mutlaka bir yorumun kendini "en hakiki doğru" olarak dayatmaya uğraştığını göstermektedir. Kendini "en hakiki doğru" olarak dayatabilen görüş, bunun felsefi üstünlüğü sayesinde değil, devleti arkasına alarak yapmaktadır ve her seferinde, bu görüş "resmi görüş" veya "resmi din" haline gelmektedir.

Gerçek din bilgisi her ne ise, bu hiçbir görüşün tekelinde olamaz. Bir kere buna öncelikle islamiyetin kendisi olanak vermez, ikincisi de laik Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısı izin vermez. Laik bir ülkede devlet, "doğru dini" belirleme hak ve

yetkisine kesinlikle sahip değildir.

Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin, "irtica tehlikesine karşı kurulan" 55. hükûmetinin Devlet Bakanı Hüsamettin Özkan şöyle buyurmaktadırlar: "Devletimizin kısıtlı kadro imkânlarıyla, insanlarımızın dini konularda aydınlatılması görevinin yerine getirilmesinde bazı zorluklarla karşılaşılmaktadır. Bu zorlukları süratle aşıp, dini konularda en doğru bilgileri vatandaşlarımıza vermek istiyoruz. Yürürlükteki mevzuat uyarınca Diyanet İşleri Başkanlığı özel bir televizyon kurma imkânına sahip değildir. Ayrıca RTÜK'e müracaat edilerek, uydudan kanal kiralanması şekliyle kablolu yayın sistemi içinde her camiye yerleştirilecek bir çanak anten vasıtasıyla ve şifreli decoder kullanarak merkezi bir vaaz yapma imkânına sahip olunabileceği anlaşılmıştır."

Ankara müftüsü Necati Tayyar Taş ise, "Türkiye'de ilk kez merkez bir camiye bağlanarak, burada okunan kuran meali ile vaazların dinleneceğini" bildirdikten sonra, "müftülüklerin ilk görevleri vatandaşları dini konularda aydınlatmak ve eğitmektir" buyurmuştur. Nihayet Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz yaptığı basın toplantısında, "Din adına herkesin konuşması doğru mudur? Bugün zaten halkımız bundan yakınmıyor mu? Bundan dertlenmiyor mu? Bilenler konuşacak. Bilmeyenler konuşursa o zaman kargaşa çıkar, huzursuzluk çıkar" diye buyurmuştur.

Bütün bu söylenilenler, çok ilginç bir şekilde hıristiyanlığın başlangıcındaki iddiaları akla getirmektedir. Hıristiyanlığın içinde bir Kilise örgütü yoktur, bu 4. yüzyıldan itibaren, aynı bu sözlerle oluşmuştur. İslamiyette de en çok övünülen yanların başında, bir Kilise ve ruhban örgütlenmesinin olmaması gelmektedir. Ancak bu sözlerin anlamı, böylesine bir örgütlenmenin istendiği yönündedir.

Ama asıl önemlisi, bu sözlerin "laik" bir ülkede sarfedilmiş olmalarıdır. Hâlâ duymamış olanlar için tekraren: laik bir ülkede devletin "dini konularda insanları aydınlatma" görevi yoktur. Ayrıca bakan açıkça söylememiştir ama, bu "aydınlat-

ma" yalnızca sünni islam doktrini yönünde olacaktır. Ya Aleviler, ya gayrimüslimler, ya dinsizler ne olacaktır? Devletin yurttaşları arasında ayırım yapmaya hiç hakkı yoktur.

Devletin dini konularda hiçbir kanaat belirtme hakkı da yoktur, bu nedenle hiçbir devlet görevlisinin "doğru din" konusunda tavır koyma gibi bir hakkı da olamaz. Devletin böylesine bir işlevi üzerine almaya kalkışması, onu teokratik bir nitelik kazanmakta olduğunun göstergesidir. Halk, dini konularda bilgiyi nasıl isterse, kimden isterse ondan edinir, devletin bu bilgiler arasında, şu iyidir, bu kötüdür cinsinden tasnifler yapmaya hiçbir hakkı yoktur.

Camilerde siyaset yapılması meselesine gelince, buna da devletin anti-laik tutumu yol açmaktadır. Laik bir ülkede ibadethaneler devlete değil, dinsel cemaatlere ait olur, devlet din adamı kadroları barındırmaz, bunlara maaş ödemez, laik bir ülkede bir cins Kilise örgütü olan Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi bir kurum olamaz. Devletin yapması gereken, tüm Diyanet kadrolarını lağvedip, camileri cemaatlere devrederek, hemen din alanından çekilmesidir. Eğer bunu yapmazsa, Türkiye'de "laiklik" adına laikliğin katledilmesi hızlanacaktır.

Türkiye'deki 72.000 camiye tek bir merkezden yapılacak vaaz naklen yayını, Katolik Kilisesinin en eski düşlerinden birinin hayata geçirilmesi olacaktır. Bütün müminler üzerinde tek bir otorite kurulması anlamına gelen bu beklentiyi Katolikler bereceremediler, ama laik ve demokrat olduğunu iddia eden Türkiye Cumhuriyeti'nin 55 hükûmeti herhalde tarihin kaydettiği en teokratik rejimlerden birini gerçekleştirmek üzere.

Laiklik En Çok Gerçek Müminlere Lâzım

Tarih, bazı geniş çaplı ve uzun soluklu tartışmalara tanıktır. Yüzyıllara yayılan ve büyük insan gruplarını içine alan bu tartışmalardan biri de laiklik genel başlığı altında şekillenmektedir.

Bir tartışma, katılanların çoğalması ölçüsünde derinliğini kaybederek, yüzey unsurları itibariyle belirginleşir. Bunun böyle olması, herkesin tartışmaya bir şeyler, en başta da özlemlerini eklerken, onu felsefi ve fik i boyutundan biraz daha uzaklaştırması ve bundan da beteri, tartışmanın nesnesini asıl içeriğinden kopartarak çok farklı beklentilerin bir arada, karmakarışık dile getirildiği bir kırk ambar haline çevirmesinin sonucudur. Yani açıkçası, tartışma uzadıkça, ekonomik talepler bile dini talepler haline gelebilmekte, böylece dinin gerçek içeriği ortadan yok olmaktadır.

Laiklik bugün Türkiye'de en fazla tartışılan ve çok fazla sayıda kişinin kendini taraf hissettiği/saydığı konuların hiç kuşkusuz birincisi, ama bütün bu tartışma ve tartışmacı bollu-

ğuna rağmen, laikliğin bizatihi kendisi; bu kavramın/kurumun özü, niteliği, içeriği vb. nadiren gündeme geliyor. Açıkçası, biz laiklik adı altında, adeta her seferinde başka şeyler tartışıyoruz ve bu kavram aracılığıyla karşı taraf üzerinde hakimiyet kurmanın yollarını arıyoruz. Kesinlikle bir toplumsal uzlaşmanın peşinde değiliz. Öyleyse laikliği bütün bu yabancı unsurlardan ayıklayarak gerçek içeriğiyle gündeme getirmek gerekiyor. Böylece yandaşları ve karşıtları, neden yana olduklarını/neye karşı olduklarını görürler. Bu durumda belki de birçok kimsenin yana/karşı olduğunun laiklik olmadığı ortaya çıkar ve insanların bir bölümü boşa zaman harcadığını görür.

Laiklik kavramı, iki farklı kürenin varlığından ötürü ortaya çıkmıştır. Bu küreler, bu dünya ile öte dünyaya (yani dine) aittirler. Bu iki küre, insanlık tarihinin çok uzunca bir süresi boyunca bir ve aynı sayılmıştır. Bu bir ve aynı sayılma, bugün ülkemizde ezici çoğunluğun sandığı gibi, din küresinin dünya küresine egemen olmasını değil, tamamen tersi sonucu oluşturmuş, yani dünyevi küre dine egemen olarak, onu kendi totalitesi içinde şekillendirmiştir.

Bu durum, istisnasız bütün dinler için geçerlidir. Örneğin hıristiyan hükümdarlar, dini her zaman devlet yönetiminin bir parçası olarak kendi ellerinde tutmuşlardır (tıpkı Osmanlı padişahları gibi). Bu konuda Bizans'ın konumu son derece aydınlatıcıdır. Bizans imparatoru aynı zamanda ortodoks Kilisesinin de başı olarak, bütün dini görevlere yapılan atamalarda söz sahibi olduktan başka, dini doktrinin oluşmasına bile karışmaktadır. Keza, halifelik ünvanını alan Osmanlı hükümdarlarını da aynı doğrultuda değerlendirmek gerekir. Yani çoğu zaman öyle gösterilmeye çalışıldığı gibi, padişah din kurallarını dünyaya uygulamaktan çok, dini, dünyaya egemen olmak için bir araç olarak kullanmıştır.

İslamiyette de durum farklı olmamıştır. Emevi hilafetinden itibaren bugüne kadarki bütün reel islam tarihi, dinin saltanatın, yani bu dünyanın yöneticilerinin egemenliği içinde kaldığını çok açıkça göstermektedir. Lâfı uzatmadan, Hıristiyanlık ve

İslamiyet tarihine bakılması, bu iki büyük tarihsel oluşum içinde dinin kendine özgü özerk bir alana sahip olamadığını görmek için yeterlidir.

Oysa din, tanım gereği, kendi içinde tümeldir. Belirgin ve değişmez kutsal bir doktrinin çerçevesinde, açık ve değişmez kurallar bütünü olarak ortaya çıkmaktadır. Onun bu yapısı, dıştan her müdahaleden zedelenmesine, örselenmesine yol açacaktır. Öte yandan, dinin bu değişmezliğinin ve kendi içinde bir bütün oluşturan totalliğinin karşısında, bu dünya değişken ve belirsizdir. Bu durumda, dinin bu dünyayı yönetenlerin (bunlar din adamı olsalar bile) denetiminde olması ve bunun tamamen tersi olmakla birlikte aslında aynı olan bir durum olarak, dinin bu dünyayı denetlemeye uğraşması; değişken olmayanla değişenin zıtlaşmasına yol açacak ve sonuçta tarihsel deneyin de istisnası olmayan bir şekilde gösterdiği üzere, bu dünya dini şekillendirecek, yani bu dünya dinselleşmeyecek, aksine din dünyevileşerek kutsallığını kaybedecek ve sıradanlaşacaktır. Bundan da beteri, siyasal bir fraksiyon haline gelerek kısmileşecek, içsel/kendi alanına özgü tümelliğini kaybederek, kurucu doktrininin neredeyse tamamen dışına düşecektir.

O halde, bu dünya ile dini birbirinden ayırmak, karşılıklı özerklik alanlarını belirlemek her şeyden önce dini din olarak koruyabilmenin birinci koşuludur. Laiklik de, bu karşılıklı özerklik alanlarının belirlenmesi talebinden başka bir şey değildir. O halde, Türkiye'de bazı çevrelerin maksatlı bir şekilde ileri sürdükleri, "dindar, laik olamaz" sözünün hiçbir geçerliliği yoktur. Gerçek dindar, yani dinin elden gitmesini istemeyen kişinin laik olmaktan başka seçeneği yoktur. Bir kez daha, ezici çoğunluğun sandığının/ona sandırıldığının tersine, laiklik dini yok eden bir hareket değil, onu güvence altına alan gerçek bir demokratik doktrindir.

Nitekim dünyada ilk laiklik talepleri Katolik Kilisesinden gelmiştir. Roma imparatoruna vergi vermenin gerekip gerekmediğini soran Farızilere, İsa şu cevabı vermiştir: *Redde Caesari quae sunt Caesaris, et quae sunt Dei Deo* (Hükümdara -devlete- ait

olanı hükümdara, Tanrıya ait olanı Tanrıya veriniz). İsa Latince bilmezdi, ama bu söz Latince biçimiyle ün kazanmıştır, çünkü Katolik Kilisesi içindeki bazı düşünürler, 12. yüzyıldan itibaren dinin bu dünyaya karışmaması, dünyevi iktidarların da dine karışmaması gereği üzerinde fazlaca mürekkep akıtmaya başlamışlardır. Ancak papaların ve çok sayıda yüksek Kilise görevlisinin siyasal ve dünyevi ihtirasları, dini bu dünya küresinde tutmuş ve böylece dünyevi iktidarların elinde bir araç olarak kalmasına neden olmuştur. Açıkçası, hıristiyan Kilisesinin bu dünyaya müdahalesi dinin gereği değil, tamamen dünyevi iştahlara esir düşmüş din adamlarının işidir.

Katolik din adamlarının dini dünyevileştirmeleri iki yoldan engellenecektir. İlki Protestan reformu, ikincisi de laisitedir. Protestan reformu, dinin tamamen kul ile Allah arasında bir ilişki olduğunun yeniden hatırlanmasıyla, dünyevi kurumlar olan ama dini kisveye bürünen papazlık, kilise örgütü vb. kurumları ortadan kaldırarak, dini bu dünyadan çekmiş ve böylece onu kendi iç totalitesi içinde dengeye kavuşturmuştur. Bugün, istisnasız bütün Protestan ülkeler laiktir ve hiçbirinde din ile bu dünya arasında herhangi bir sorun yaşanmamaktadır ve bu ülkelerin hiçbirinde, din bu dünyaya, bu dünya da dine müdahale etmemektedir.

İkinci yol olan laisite ise, Katilokliğin egemenliğini sürdürdüğü ülkelerde yaşanmış, Protestan hareketin tersine, bu kez dünyevi dünya din alanı ile kendi alanının nisbi özerkliklerini belirleyerek, siyasallaşmış dini bu dünyadan tamamen uzaklaştırarak, kendi içsel totalitesini yeniden bulmasını sağlamıştır. Bugün yeryüzünün, bütün Katolik ülkeleri de laiktir ve bu arada küçük bir not olarak, bu ülkelerden çoğunun halkı son derece dindardır *da, ama* hiçbirinin aklına, bu dünyayı din *kurallarına* göre düzenlemek gelmemektedir.

İslamiyet ise, öğretisi gereği laikliğe en uygun semavi dindir. Bir kere İslamiyette Kilise yoktur, ikincisi din adamı yoktur. Yani her müslüman kendi diyanetini kendi çabalarıyla sağlamak ve geliştirmek durumundadır. Ve İslamiyette her

mümin kişisel olarak sorumludur. Onun yapıp ettikleri konusunda hesap vereceği yegâne makam Allahtır.

Ancak, Asrı Saadeti izleyen reel İslam tarihi, İslamiyeti kullanarak saltanat rejimi kuran hanedanların tarihinden ibarettir. Bu saltanatlar tarihini İslam dininin tarihi olarak kabul etmekten daha büyük bir hata olamaz. İşte bu hanedanlar, hem dini, hem de bu dünyayı ellerinde tuttukları için, çoğu kimse dinin bu dünyayı yönettiği yanılgısına düşmüştür. Oysa tersi doğrudur, bu dünya dini yönetmiş ve onu kaçınılmaz olarak yozlaştırmıştır.

Gerçek müslümanlar karar vermek zorundalar. Ya siyasal demagojilerin peşine takılarak dinin dünyevileşmesine, siyasallaşmasına, kısmileşmesine ve sonuçta gerçek içeriğinden saparak yozlaşmasına göz yumacaklar; ya da din ile bu dünyanın nisbi özerk alanlarının kurulmasına katkıda bulunarak, dini olması gerektiği gibi, yani bu dünyanın süfliliklerinden arınmış bir şekilde yaşayacaklar, yani laik olacaklar.

Laiklik, dinsizlik değildir, tersine herkesin dinini ve inancını tamamen özgürce yaşaması demektir. Oysa laik olmayan bir sistemde bunun olanağı yoktur. Çünkü iktidarı din adına elinde tutan fraksiyon, ister istemez belli bir dinin belli bir yorumunu resmi ideoloji haline getirecek ve bunun dışında inancı olanlara hayat hakkı tanımayacaktır.

Aynı şekilde, laik olduğunu iddia eden, ama dini denetim altında tutan iktidarların da teokratik yönetimlerden farkları yoktur. Bütün söylemlerine rağmen, onlar da laik değillerdir, çünkü din ve vicdan özgürlüğüne, dinin özerk alanına en küçük bir saygı duyulmamaktadır.

Dindarların dinin safiyetini, uhreviyetini ve dinin derin anlamını koruyabilmek için gerçek laikliğe sarılmaktan başka çareleri yoktur.

Dincilik Dindarlığın Zıddıdır

Aynı kökten gelmelerine ve çoğu kimse tarafından aynı gerçekliği ifade ediyor sanılmalarına rağmen, bu iki kelime birbirlerinin tamamen zıddı iki hali, konumu, varoluş ve kavrayış tarzını ifade etmektedir.

Din, insanlık tarihinin başat olgularından biri, belki de birincisidir. Hangi biçim altında ortaya çıkmış ve örgütlenmiş olursa olsun, her din içinde yer aldığı toplumun başlıca felsefi referanslarından birini meydana getirmiştir/getirmektedir. Din, aynı zamanda tarihin kaydettiği bütün uygarlıkların esas renklerinden birini sağlayan temel bir unsur olmuştur.

Bütün bunların ötesinde din; sanatı, edebiyatı, felsefeyi... beslemiş, hatta tarihin ve mekânın bazı konaklarında, bütün bu alanların tek esin kaynağı bile olmuştur.

Ancak bu denli toplumsal boyutlarına karşılık, din esas itibariyle bireysel bir olgudur. İnsanın öte dünya/ölüm bilgisini ürettiği ve geliştirdiği alandır, maneviyat cephesidir. Ve dünyanın en kişisel olayı ölüm olduğu için, din de ister istemez ancak bireysel olabilir. Öte yandan maneviyatın herhangi bir maddi

temelinin olamayacağı ilkesi, dini zorunlu olarak bireysel kılmaktadır. Bu nedenle dinin bütün maddi ve toplumsal referansları kendi doğasının ürünü değil, bu dünyanın pratiklerinin benimsenmesinin kaçınılmaz sonucudur. Başka bir söyleyişle, dine ait sanılan veya öyle sunulan tüm toplumsallıklar ve maddiyata ilişkin düzenlemeler, aslında o dinin zuhurundan önce de var olan dünyevi konumlardır.

Dinin bu dünyaya ilişkin bütün önermeleri, doğasının sonucu olmayıp, bu dünya içindeki varlığını sürdürme pratiğinden kaynaklanmaktadır. Yani insanların meydana getirdikleri dinsel cemaatler, dinin bireyselliği/kişiselliği ile bu dünyanın toplumsallığını meczetmekte ve aslında bu dünyaya ait olanları yani doğaları gereği dindışı olan şeyleri de dinin içine sokmaktadırlar. Bu tavır dini totalleştirmekte, siyasileştirmekte ve böylece gerçek özünden uzaklaştırmaktadır.

İşte dincilik ile dindarlık arasındaki uyuşmazlık, "bir arada var olamama" bu noktadan itibaren ortaya çıkmaktadır. Daha da açık bir ifadeyle, dincilik dindarlığın karşıtıdır, onu yok eden bir konumdur. Çünkü dincilik, yani bu dünyanın din kurallarına tabi kılınmasını istemek, bunun peşinden koşmak siyasettir. Ve siyaset haline getirilen din, en azından iki nedenden ötürü din olmaktan çıkar, yani kutsallığını kaybederek sıradanlaşır. Bu iki nedenden birincisi, her dinin zorunlu olarak değişmez bir alan (öte dünya, tanrının alemi) düzenlemesinden kaynaklanmaktadır. Dinin yapısı ve kurallarının değişmesi bu nedenden ötürü olanaksızdır. Oysa dünya, yani bu dünya içerdiği sonsuz sayıdaki belirsizlikten ötürü değişmenin alanıdır. Bu dünyada her şey değişir, değişmek zorundadır. Maddi dünya, yapısı gereği sürenin hükmü altındadır ve bu yüzden madde, girdiği biçimler itibariyle sürekli bir değişme içindedir. Maddenin bu zorunlu değişim süreci, bu dünyanın olaylarının da sürekli bir değişim içinde olmasına yol açmaktadır. Sonuçta, bu dünyanın düzenine ilişkin önermeler de, zaman içinde mutlaka değişeceklerdir ve nitekim değişmektedirler. İşte din, değişmez yapısıyla, bu değişken dünyayı düzene sokamaz.

Soktuğunu sandığı anda kendi değişmeye başlar ki, bu da dinin değişmezliğiyle çelişerek, dini din olmaktan çıkartıp, siyaset haline getirir.

Bu konuda bir örneğin yararlı olacağını düşünüyorum. Bazı islamcıların bugün çeşitli toplumlarda yapmaya çalıştıkları gibi, hıristiyan kilisesi de bir dönem dünyaya müdahale ederek, maddi hayata ilişkin bazı kurallar koymuştur. Örneğin faizin yasak olduğunu ilân etmiştir. Ancak ekonominin değişme süreci içinde kapitalizmin gelişmesi, kredi konumunu olmazsa olmaz bir konuma getirince, Kilise bu dünyanın bu fiili durumu karşısında faiz yasağından taviz vermek zorunda kalmıştır. Bu gibi uyuşmazlıkların artmasıyla da, Kilise bilinen süreç içinde bu dünyadan elini eteğini çekmiş ve yalnızca ilahiyat konularıyla ilgilenir hale gelmiştir. Buna laiklik diyoruz.

Bu noktada getirilmesi zorunlu olan açıklama, bir hıristiyanın veya müslümanın isterse faiz almama hakkının olduğu, ama bunu bütün topluma dayatmaya kalkışmasının dincilik, yani siyaset olduğudur. İşte dindarlık ile dincilik arasındaki ayırıma ilişkin bir örnek elde etmiş bulunuyoruz. Dindar, manevi sorumluluğu kendine ait olmak üzere faiz almaya veya almamaya karar veren ve diğerlerinin ne yaptığıyla ilgilenmeyen kişidir, dinci ise faizi ülke, hatta dünya ölçeğinde yasaklamaya kalkışandır. Bir örnek daha, dindar kişi tesettüre girmeye veya girmemeye kendi adına karar verir, dinci ise bütün kadınları örtünmeye zorlamaya kalkışır. Örneğin İran'daki dinci rejim, ülkeye gelen müslüman olmayan kadınları bile örtünmeye zorlamaktadır.

Siyaset haline getirilen dinin din olmaktan çıkmasının ikinci nedeni siyasetin doğasının içinde gizlidir. Siyaset, tarihin ve mekânın içindeki bütün pratiği itibariyle, yani her zaman ve her yerde mutlaka farklı bakışlar arasındaki mücadelenin zemini olmuştur. Bu itibarla, dinin siyaset olması, onu kısmileştirerek diğer dünyevi doktrinlerden biri haline getirecek ve sonuçta total kutsallığını kaybettirecektir. Bir örnekle açmak üzere, Türkiye'deki dinci parti oyların % 20'sini aldığında din kısmileş-

miş ve sıradanlaşmış olmaktadır. Açıkçası, hiçbir din kendini oylatmaz/oylatmamalıdır (madem ki Tanrının mesajıdır, Tanrı mesajı ilke gereği oylanamaz). Gene bir örnek, bazı Orta Doğu ülkelerinde Hizbullah (Allahın Partisi) adını taşıyan siyasal örgütler vardır. Bunlar seçim veya savaş kaybettiklerinde, seçimi ve savaşı Allahın kaybettiğini söylediklerini fark etmiyorlar, ama aslında yaptıkları bu ve dinin kutsallığını tamamen yok ediyorlar. İş burada da kalmıyor, bu tavırlarıyla felsefi bir dini paganlaştırmakta, ilkel bir din düzeyine indirgemektedirler, bundan beteri islamiyetin manevi nitelikteki tanrısını cismani bir ilkel tanrı haline getirmektedirler. Eğer Homeros destanlarına bakılacak olursa, M.Ö. yaklaşık 8. yüzyıla dönemlenen Eski Yunan tanrılarının insanların her işine karışan, onlarla beraber savaşan, yenilen/yenen, insanlardan çocuk sahibi olan, kinleri ve nefretleri bulunan cismani, yani yarı fetiş niteliğindeki tanrılar oldukları görülecektir. Oysa İbrahimi denilen dinlerin tanrısı cismani değildir. İşte din siyasileşince, tanrının dinsel özünün kaybedilmesinde de herhangi bir sakınca görülmemektedir.

Dinciliğin dine verdiği zararlar bu kadarla da kalmamakta, dinin temel unsurlarından biri olan insanlar arasındaki manevi bütünleşmeyi dinamitlemektedir. Fazla uzağa gitmeden Türkiye pratiğine bakarsak, dinci partinin islamiyetin tümü adına konuşmasına rağmen, aslında bu dinin sünni mezhebinin hanefi yorumunun (bazı tarikatların ağırlığı altında), islamiyetin tümü haline getirilmeye çalışıldığını görürüz. Diğer bütün dinci akımlar da aynı işi yapmaktadırlar ve bu yüzden dincilik bölücüdür, bu yüzden de dinin aslını ve özünü yok eden bir akımdır. İslamiyet ve hıristiyanlık birer kabile dini değildir, her ikisi de insanlığın tümünü kucaklama iddiasındadır. Bu durumda dincilerin kabileci (mezhepçi, tarikatçı) refleksleri dinin bu temel konumuyla açık çelişki içinde olduğundan, demek ki aslında din karşıtıdır.

Bu ülkede dini dincilerin elinden kurtarmak gerekiyor. Dini, din tüccarlarının, din siyasetçilerinin, yani dini dinamitle-

yenlerin ellerinden kurtarmak gerekiyor. Bu işi de ancak dindarlar, onları kovarak yapabilirler. Bunun zeminini de yalnızca laisite sağlayabilir. Öyleyse, dindarların dinlerinin elden gitmemesi için laisiteye sarılmalarından, bu ülkedeki laikliği geliştirmelerinden başka çareleri bulunmuyor.

Nüfus Cüzdanı Dinsel Kimlik Belirleyemez

Kadın ve aileden sorumlu devlet bakanı Işılay Saygın, nüfus cüzdanlarının "medeni hal" bölümünün iptali için çalışma başlatmış bulunuyor. Bakanlığına bu konuda bir yasa tasarısı hazırlatan Saygın, nüfus cüzdanlarının "medeni hal" bölümünde yer alan "dul, boşanmış, evli, bekâr" gibi ibarelerin kaldırılmalarını hedefliyor. Boşanmış kadınların evli kadınlara nazaran daha çok taciz edildiklerinin saptanması üzerine harekete geçtiğini belirten Saygın, "Toplumun bazı kesimlerinde halen kadın için boşanmışlık durumu suç olarak görülüyor. Bu düşünce kadınlar için bir tür ceza haline dönüştü. Biz bu durumu önlemek istiyoruz" demektedir.

Bakan Saygın'ın iyi niyetinden kuşku duymak mümkün değil. Bu ülkede kadınlara reva görülen ayırımcılıkların, aşağılamaların haddi hesabı yoktur. Bunların başında da, ahlâksızlık haline dönüşmüş köhne bir ahlâki kalıp gelmektedir. Bu kalıba göre, kadının erdemi onun evli veya boşanmış olmasına göre belirlenmekte ve boşanmış kadın, erdemsiz, hatta neredeyse orta malı sayılmaktadır. Arkasında iğrenç bir fırsatçılığın ve

cinsel doyumsuzluğun yer aldığı bir ahlâksızlığı, bir pespayeliği yüzyıllardır ahlâk olarak yutturan zihniyet, herkesin kendi kendinden sorumlu olduğunu ve namusun cinsellikle bir ilişkisinin bulunmadığını bir türlü kavrayamadı, daha doğrusu kavramak istemedi, bu işine gelmedi. Çünkü kadınlar üzerinde egemenlik kurmak, işsiz güçsüz ve hiçbir donanımı olmayan erkek yığınları için yegâne servet kaynağını meydana getirmektedir. Aslında bu zihniyet kalıbının "namus" dediği şey, kadını satılık mal haline getiren ilkel bir zihniyetin ve davranış kalıbının tamamen çıkara yönelik tutumu ve açgözlülüğüdür.

Karşılıklı rıza dahilinde hiçbir kadın-erkek ilişkisinin bir suç oluşturmadığı, bu arada zina diye bir suçun olamayacağını herhalde hiçbir zaman anlayamayacak olan bu köhne, ama ne yazık ki çok yaygın zihniyet kalıbı, kadınları evlilik karşısındaki konumlarına göre namuslu veya namussuz sayılabilmekte, böylece evli kişilerin her türlü olası ahlâksızlığını peşinen ibra ederken, boşanmış bir kadını da peşinen mahkûm etmektedir.

Kadını bir eşya haline getiren, onu iradeden yoksun alt düzeyde bir varlık sayan ve buradan hareketle de sömüren ve sömürülmesine yol açan bu zihniyetle mücadele edilmesi gerekir, ama bunun nüfus cüzdanlarındaki medeni hal bölümünün iptaliyle sağlanabileceğini sanmak safdilliliktir. Toplum, boşanmış kadını nüfus kâğıdına bakmadan biliyor ve damgalayarak mahkûm ediyor. Bu iğrenç zihniyeti kırmanın yolu, bireyi ve bireyselliği yüce değerler arasına yerleştiren bir zihniyet devriminden geçiyor. Biz henüz buralarda değiliz.

Bu haberin yer aldığı gazetelerden birinin başlığı, "Tabu yıkılıyor" idi. Keşke tabu yıkılsa! Böyle bir şey olmayacak ve boşanmış kadınlar (daha doğrusu boşanma cesaretini gösterebilmiş kadınlar), eğer cinsel açlıkları had safhada olan ve kadınları sadece birer zevk nesnesi olarak gören erkeklerin kol gezdikleri bir ortamda yer alma talihsizliğine uğradılarsa, hemen tekrar evlenmek zorunda kalacaklardır.

Nüfus cüzdanlarına ilişkin olarak asıl kırılması gereken tabu, "dini" hanesinin varlığıdır. Türkiye'de hemen hiç anlaşıl-

mayan konuların başında, nüfus cüzdanlarının ne anlam taşıdıkları gelmektedir. Nüfus cüzdanı, halk arasında bir zamanlar söylenildiği gibi bir "kafa kâğıdı" değil, bir vatandaşlık belgesidir, yani bir cumhuriyete mensubiyeti, bu mensubiyetin nesnesini oluşturan insanlar arasında eşit haklı bir birey olmayı belirler. Bu yüzden nüfus cüzdanı, yalnızca bir vatandaşlar şirketi olarak örgütlenmiş cumhuriyete özgü bir kurumdur. Bunun tersine, vatandaşın belirmediği, ülkede yaşayanların uyruk sayıldıkları Eski Rejim devletinde, nüfus cüzdanı yoktur, sadece sağmal inek olarak görülen uyruklardan ne kadar sağılacağını saptayan vergi cetvelleri vardır. Nitekim, bu gibi toplumlarda, kadınlar ve çocuklar kaydedilmez, yalnızca vergi mükellefi durumunda olan erkekler kaydedilir, açıkçası bu gibi toplumlarda, devletin ihtişamını sürdürmesi için vergi ödemeyenler uyruk bile sayılmazlar.

İyice anlaşılmasının şart olduğu üzere, bir cumhuriyet ilke gereği zorunlu olarak demokratik olmaz. Bir cumhuriyetin demokratik olması için bazı unsurların yerleşik hale gelmeleri, yani yurttaşlar tarafından kazanılmaları gerekir. Bu unsurların başında da, yurttaşların devlet karşısında, her durum itibariyle eşit olmaları ilkesi gelir. Daha açıkçası, yurttaşların devlete nazaran eşitliği, onların devletle ancak bireysel ilişkide bulunmaları halinde sağlanabilir. Daha da açıkçası, demokratik bir cumhuriyet oluşturabilmenin temel koşulu, bir ülkedeki bütün kişilerin (vatandaşların) bireysel olarak katıldıkları bir temel sözleşme (anayasa) çerçevesinde yurttaşlık statüsünü kazanmalarıdır.

Bunun anlamı, cumhuriyet rejiminde sözleşmenin (anayasanın) bireylerarası nitelikte olması, cemaatlerin sözleşmede yer almaması ve alamaz olmasıdır. Başka bir ifade ile, herhangi bir cemaate mensubiyet, cumhuriyetlerde devleti hiç ilgilendirmez. Yani insanların doğumdan getirdikleri ve değiştirmelerinin mümkün olmadığı etnik mensubiyet gibileri ile sonradan kazanılan toplumsal mensubiyetler, yurttaşlararası olan ve devletle bireyin ilişkisini düzenleyen, cumhuriyetin kurucu belgesi

Anayasada yer alamaz; bu gibi mensubiyetler devletten bir şey talep etmek için ileri sürülemez veya tersine, insanların aleyhine kullanılamaz.

Din, esas itibariyle bireysel bir tercih alanıdır. İnsanların hangi dine mensup oldukları genetik kodlarında yazmaz, bu bireysel bir felsefi tercihtir. İnsanlar istedikleri dine girebilecekleri gibi, dinsiz de olabilirler. Ama bizimki gibi ülkelerde dinsel mensubiyet, tıpkı etnik mensubiyet gibi doğumdan gelen bir durum sayılmakta ve kişilerin özgür iradeleri hiç hesaba katılmamaktadır. Daha doğum anında, nüfus cüzdanlarına "dini" yazılmaktadır. Ve bugün yeryüzünde müslüman sayısından daha fazla dinsiz olmasına rağmen, bunun Türkiye'de hiçbir yansımasının olmadığı varsayımı altında, hemen hemen herkes hiç sorulmadan edilmeden dini törenle gömülmektedir. Zaten aileler de, müteveffanın dinsiz olduğunu bilseler bile, bu ezici baskı karşısında dini bütün görünmeyi tercih etmektedirler. Yeni doğmuş bir çocuğun dininin (yani bazı felsefi tercihlerinin) olması gibi bir garipliğin tekaçıklaması vardır: bu durum tektip insan, yani vatandaş değil de uyruk yetiştirmek üzere bir dayatmacılık olarak kullanılmaktadır.

Demokratik bir cumhuriyette, devletin yurttaşlarının hangi takımı tuttuklarıyla veya tutmadıklarıyla hiç ilgilenmediği (ilgilenmeye hakkı olmadığı) ve nüfus cüzdanlarında "tuttuğu takım" bölümü olmadığı gibi, aynı yurttaşların inançlarıyla da hiçbir şekilde ilgilenemez ve nüfus cüzdanlarında "dini" diye bir bölüm yer alamaz. Laik ve demokratik bir rejimde, yurttaşların dinsel inanç veya inançsızlıkları sadece kendilerini ilgilendirir. Devlet bu konuda soru soramaz, kayıt tutamaz, ayrıcalık tanıyamaz veya engel çıkartamaz. Devlet din eğitimi veremez, din adamı yetiştiremez, istihdam edemez, yurttaşların belli bir dinin kalıplarına göre davranmalarını isteyemez. Hiçbir inancı bir diğerine yeğleyemez, inançsızlığı bir veba durumu olarak gösteremez. Herkesi peşinen inançlı veya inançsız olarak kabul edemez. Daha doğrusu, bu konular onun yetki alanının dışındadır.

Tabu yıkmak gerçekten isteniyorsa, nüfus cüzdanlarının "dini" bölümü iptal edilmelidir. İnançsızların veya müslüman olmayanların kendilerini asla ifade edemedikleri, müslümanların sürekli propagandalarına karşı bu gibilerin ağızlarını bile açamadıkları, böylesine durumların dile getirilmesinin bile suç sayıldığı bu ülkede, demokrasi yönündeki en büyük adımlardan biri de, dinsel mensubiyetin tekilliğini kırmak olacaktır.

Demokrasilerde Dine Dayalı Parti Olmaz

Eğitim sistemimizin doğruları bir kerede ebediyen geçerli olarak öğretmesinden ötürü, insanlarımızın ezici çoğunluğu gerçekleri ancak yaşayarak öğrenmektedir. Bu çelişkili gibi gözüken ifadenin açılması halinde, eğitim sistemimizin insanlara düşünme alışkanlığı ve teorik çerçeve kurma becerisi kazandırmadığı söylenebilir. Bu durumda, bu ülkede yaşayan hemen herkes, ancak yaşadıkça bir şeyler öğrenebiliyor, ama bunlar sadece somut düzlemdeki ve özel bilgilerden ibaret kalıyor. Soyuttan uzak ve deneye dayalı bu öğrenme tarzı herhangi bir teorik çerçeveye oturmadığı için, benzer olaylarla bağlantı kurulamıyor, her olay sanki yeganeymiş gibi yaşanıyor. Bunun sonucu olarak insanlarımız her olayı tekil bir bizatihilik olarak kavrıyor; kavramsal çerçeve ve buradan da olgusal değerlendirmelere ulaşamıyorlar.

Böylesine bir zihinsel yapılanma içinde olan insanlarımızın açısından demokrasi, oyların çoğunu alan veya diğerlerinden daha yüksek itibara mazhar olan (oy cinsinden) siyasal partilerin kolektif bir diktatörlük kurmaları demektir. Oy atmaya

giden insanın işlevi, devlet hazinesinin olanaklarını kendine yöneltecek "besleyiciler"i seçmektir. Devlet hazinesinin içinin kimlerin emeğiyle dolduğunun hiçbir önemi yoktur, çünkü bizim ülkemizde insanların sundukları faktörlerin bedellerini almaları değil, bir kapışma düzeni söz konusudur. Bu kapışma düzenini ise, iktidara gelen partinin yönetmesi, hem de yandaşlarının lehinde yönetmesi beklenmekte ve bu doğrultuda oy atmak demokrasi ile özdeş görülmektedir. Böylesine bir anlayışın içinde ülkenin tümüne yönelik ve herkesin hakkını teslim eden vizyonların herhangi bir yerlerinin olmadığı gibi, demokrasinin niteliğine, içeriğine ve kapsamına ilişkin bir kavrayış pırıltısı da yoktur.

Demokrasi, modern anlamı içinde, optimal bir çözümlemedir. Daha açık bir şekilde söylendiğinde, her vatandaşın ayrı bir denklem oluşturduğu koskoca bir sistemin eşanlı çözümüdür. Bu ifadenin bu haliyle muğlak kaldığının bilinci içinde biraz daha açarsam, demokrasilerde her yurttaş ayrı bir haklar yumağı olarak kabul edilmek ve onun bireysel olarak sahip bulunduğu bütün bu haklar manzumesini diğerlerine karşı korumak esastır. Bu yapılmadığı, yani bir hakkın başka bir hakka ezdirildiği sistemlerde imtiyazlar doğar ve ne kadar çok imtiyaz varsa demokrasi o kadar uzaklarda kalır.

Bu kadar çok sayıda denklemin eşanlı çözümü, hem de optimali yakalayacak bir şekilde çözümü demokrasinin ütopyasıdır, çünkü hemen hemen olanaksızdır, insanlar iyi niyetlerinden ölseler dahi, gene de çok miktarda hak kaybı ve gasbının meydana gelmesi kaçınılmazdır. Ama siyaset, bu çözümü optimuma yaklaştırmak için vardır. Daha doğrusu, demokrasinin ütopyasını hayata geçirmek için vardır. Siyaset sayesinde, insanlar hak kayıp ve gasplarını gündeme getirme olanağına kavuşmakta ve böylece bunlar giderek minimuma yönelmektedirler. İşte demokrasi bu bağlamda, bir birarada yaşama macerası olan toplumsallığın içinde, kimsenin hakkının başka bir kimseye av olmamasını sağlamak için vardır ve bu nedenle önemlidir.

Demokrasinin ikinci önemli ve ülkemizde hemen hiç anlaşılamayan özelliği, mutlaka siyasal partilere dayalı olması, bunlarla var olmak zorunda olmasıdır. Bunun mantıki devamı, bu partilerin herbirinin farklı bir vizyonunun temsilcisi olmalarının ve kısmiliklerine razı bir düşünce ve eylem yapısı içinde bulunmalarının zorunluluğudur. Çünkü demokrasi her şeyden önce, insanların birbirlerine benzemelerine (benzemek zorunda olmalarına) değil de, benzemezliklerine dayanır. Daha açıkçası, demokrasi insanların farklılığını peşinen kabul eder ve bunu korunacak bir değer olarak görür. Demokrasi, farklılığı korkulacak ve yok edilecek bir belâ olarak değil de, kendi varoluşunun temeli olarak görür. Demokrasi, aynılık ve aslında bir kısmiliğin totaliterliğini dayatması değil de, uyum peşinde olmanın adı ve yöntemidir. Böylesine bir siyasal pafta, zorunlu olarak herbiri kısmi olan çözümlerin tartışma zemini olarak ortaya çıkacaktır. Kısacası demokrasi, total çözümlerle bir arada bulunamaz. Bu demokrasinin bir zayıflığı değil, totaliterlik egemen olursa, kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak durumdur, çünkü totaliterlik kısmi çözümleri yaşatmayarak, demokrasiyi yok etmeye yönelecektir.

Demokrasiye yönelik en büyük tehdit, totaliter niteliklerinden ötürü, referansı din olan partilerden, yani dinci partilerden gelmektedir. İki nedenden ötürü. İlk olarak, her din, tanım gereği değişmez kuralların bir bütünüdür. Bir din partisinin iktidara gelmesi, bu değişmez kuralların siyasal zeminin değişmez kuralları haline dönüşmesine yol açacaktır. İkinci olarak, her dinci parti kaçınılmaz olarak totaliter bir söyleme sahiptir. Her din değişemez dogmalardan meydana geldiği için, bunların iktidara gelen dinci bir parti aracılığıyla siyasal zemine taşınması, tartışma ortamını yok edecek ve herkesi iktidar partisinin kulu haline getirecektir. Öte yandan, hiçbir dinci parti vatandaşlar arasında uyum sağlama gibi bir kaygıya sahip değildir. Bir din partisi, kendi değişmez düzenini herkese dayatacaktır. Bunun başka türlüsü mümkün değildir. Üstelik bu dayatma hayatın her anını ve boyutunu kapsar bir biçim alacaktır. Bunu

anlamak için fazla uzağa gitmek gerekmez, ülkesine konuk olarak gelen hıristiyan kadınların bile başını zorla örttüren İran ile kadınların topuk tıkırtılarını yasaklayan Afgan Taliban rejimlerini örnek olarak zikretmek yeterlidir.

Bunların ötesinde din, siyasal bir program da oluşturamaz, çünkü her din, tanım gereği tanrının iradesidir. Tanrının iradesini tartışmaya açmak (oy istemek, tartışmaya açmaktır ve tanrının iradesini onaylıyor musun diye sormaktır), bizatihi her dinin öğretisine aykırıdır. Ve bundan da önemlisi, tersi ne kadar iddia edilirse edilsin, dinin bu dünyayı düzenleme gibi bir işlevi de yoktur. Din, müminlerin öte dünyaya yönelik olarak bu dünyada yerine getirmeleri zorunlu vecibeleri düzenlemekten ibaret bir işleve sahiptir. Yani din, yalnızca ibadet, müminlerin uymaları gereken ahlâk kuralları vb. konularında işlevseldir. Ayrıca din kuralları, ancak o dine veya mezhebe iman edenler için geçerlidir, diğerlerinin bu kurallara uymaları beklenemez. Bundan da önemlisi, bir dinin veya mezhebin kurallarına uymak da bireylerin kendilerine kalmış bir iştir, kimse bu konuda zorlanamaz, çünkü gene her dinin birinci kuralı gereği, bunun hesabı o birey tarafından tanrıya verilecektir. Bu durumda açıkça anlaşıldığına göre, bu dünyaya meydana getiren iktisat, siyaset, toplum vb., inançlı veya inançsız, o dinden veya başka bir dinden, bir ülkeyi meydana getiren tüm insanların ortak alanıdır ve değişken, tartışmalı, kısmi, her an yeniden yoğrulan bu dünya kurallarına göre belirlenir.

Değişken olmak zorunda olan bu dünyayı, değişmezliği birinci özelliği olan manevi bir doktrinin terim, ölçü ve kurallarıyla düzenlemeye kalkışmak, demokrasiyi tamamen yok edeceği gibi, zaten ülkemizde yeterinden çok daha fazla siyasallaşmış olan sünni islamı da sonuncu uhrevi özelliklerinden kopartacak, onu açıkça bu dünyaya ve sadece bu dünyaya ilişkin bir doktrin haline getirecektir.

Türkiye şimdi böylesine bir dönemecin eşiğinde. Eğer bu dönemeç dönülürse, bin yıllık bir semavi dinin kutsallığını demagojik ve oportünist bir şekilde kullanan bir parti, bu

dünya üzerinde diktatörlüğünü kuracak (veya kurmak için elinden geleni yapacak) ve getireceği totaliter sistemin dinle hiçbir ilgisi olmayacaktır. Görünüşte dine uygun bazı önlemlerin altından, fazlasıyla maddi, eşitsiz, adaletsiz, sömürüye ve haksızlığa son derece açık bir düzen sırıtacaktır. Bu din kisvesi altındaki dünyevi totaliter düzende, kadınlar daha çok ezilecek ve Türkiye Arap milliyetçiliğinin piyonlarından biri haline gelecektir.

Ama bu dünyevi düzenin dinsel söylemin altından sırıtarak insanların gerçeği görmelerine kadar geçecek süre içinde Türkiye çok şey kaybedecek, en başta da, yüzlerce yıldan beri dişiyle tırnağıyla oluşturduğu moternite mirasının paramparça olduğunu görecektir. Ve tarihin hiç de ender olmayan paradokslarından biri olarak, dindarlar dini düzen kurulsun diye oy verecekler (veya kan dökecekler), ama dinlerinin felsefi ve manevi yapısının ayaklar altına alındığını, dinlerinin dünyevileştiğini göreceklerdir.

Papaz-Vaiz Liseleri Ne Zaman Kapatılmıştı?

Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Temel Eğitim Yasası'nın TBMM'de görüşülmesi esnasında, din eğitimine ilişkin 4. madde reddedildi. Bunun üzerine ANASOL-D hükûmeti, TRT kanallar nın birinden din eğitimi yaparak, bu boşluğun doldurulacağını açıkladı. Ayrıca din adamlar nın eksikliklerini gidermek üzere, onlara Açık Öğretim benzeri bir eğitim uygulayarak, yüksek öğrenim diploması almalarına olanak sağlanacağını bildirdi.

Bütün bunlar, Türkiye konusunda bir şeyler bekleyenlerin umutlarını kıracak gelişmelerdir. Sekiz yıllık eğitim yasasını dinci gelişmenin önünü tıkama olarak görüp, gösterdikten *sonra, daha derin* ve kalıcı dinci gelişmelere gebe tedbirlere yönelmek, işte bu çok umut kırıcı oluyor.

Bir kere, her ne nedenle olursa olsun, bir devlet din eğitimi verirse, onun laik olduğunu söylemek mümkün değildir. Artık bu ülkedeki kavram kargaşasının kesinlikle giderilmesi gerekiyor. Laiklik, devletin ve kamusal alanın din karşısındaki kayıtsızlığı, ödevsizliği ve görevsizliğidir. Devlet din alanında

herhangi bir hizmet veremez. Devlet yurttaşların yemeklerini pişirip, söküklerini dikmediği, böyle şeyler üzerine vazife olmadığı gibi, aynı şekilde ve aynı mantık dahilinde, insanların din alanındaki ihtiyaçlarını gidermekle de asla mükellef değildir.

ANASOL-D hükûmetinin televizyondan din eğitimi yapmaya kalkışması, bir de üstelik din görevlilerini yüksek öğrenim mezunu yapma girişiminde bulunması, bir başka nedenden daha ötürü laikliğe aykırıdır. Gerçekten laik bir düzende, devlet ülkedeki bütün din ve mezheplere karşı (bu arada dinsizliğe ve inançsızlığa da karşı) eşit uzaklıkta durmak zorundadır. Ve bunun yanı sıra, demokrasinin olmazsa olmaz kurallarından birinin gereği olarak, çoğunluk ile azınlık arasında fark gözetilemez. Yani daha açık bir söyleyişle, laik ve demokratik bir düzende, devlet bir tane mümini olan bir din-mezhep ile yüz milyon tane mümini olan bir din-mezhep arasına hiyerarşi koyamaz, bunlardan sadece birini değerli kabul edip, diğerlerini yok sayamaz. Laik ve demokratik bir toplumda, devlet hiçbir din veya mezhebi diğerlerine nazaran öncelikli hale getiremez, kayıramaz. Bunlar hem laikliğin, hem de demokrasinin kurallarıdır. Ama ANASOL-D, Türkiye'de herkese bulaşmış popülizmi sürdürerek, daha yüksek oy potansiyeline sahip kitlenin hoşuna gitmeyi, laik ve demokrat olmaya tercih etmektedir.

Fakat bu ülkede laiklik ve demokratlık sadece söylem düzeyindedir. İstisnasız her iktidar bunların tersini yapmıştır, mevcut olanı da aynı yolu tutturmuş gibi gözükmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumun laik-demokratik bir sistemde yeri yoktur. Fakat bu yanlış uygulama, devlete egemen olan zihniyet yüzünden katmerlenmekte ve bu kurum bir sünni-hanefi resmi din örgütü olarak iş görmektedir. Tersi istenildiği kadar söylenilse de, bizzat Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı Türkiye'de laik bir düzen olmadığını ve bu kurumun işleyiş tarzı da resmi bir din bulunduğunu göstermektedir.

İşte bu kurumun TRT kanallarının birinden din eğitimi

yapması öngörülmektedir. İşte bu olmaz. Çünkü bu, zaten laiklikle taban tabana zıt olan zorunlu din eğitimini bütün Türkiye'ye yaygınlaştıracaktır, bu da teokrasi demektir. Öte yandan, dersin adı din ve ahlâk bilgisi olmasına rağmen, yani dinler hakkında genel bilgiler ve ahlâkla bağlantılarının anlatılması gerekirken, tamamen bir ibadet ve muamelat eğitimi haline dönüşmüş bu derslerin bütün ülkeye doğru genişletilmesi, sünni islamın Türkiye'nin resmi dini olduğunu açıkça kanıtlayacaktır. Televizyondan din eğitimi olmaz, bunun hemen şimdi anlaşılması gerekiyor, yoksa Çankaya'ya yeşil bayrak çekildiğinde değil. Din bireysel bir olgudur ve eğitimi sadece aileleri ilgilendirir, toplumu hiçbir şekilde ilgilendirmez, yani toplumun din eğitimine kaynak tahsis etmek gibi bir yükümlülüğü yoktur, böyle bir şey istenemez, beklenemez.

Öte yandan, Alevi, Hıristiyan, Musevi vb. yurttaşlarımız dinsel eğitimlerini şimdiye değin hep kendi olanaklarıyla ve özel alanda sağlamışlarken, sünni-hanefilere böyle bir ayrıcalık tanınmasının popülizm dışındaki "geçerli" nedenleri anlatılmalıdır.

İmamların Açık Öğretim benzeri bir şekilde kamusal olanaklarla eğitim almaları da anti-laiktir, anti demokratiktir. Laik düzende, devlet din adamı yetiştirmez, bu da sivil toplumа ait bir iştir.

Bunların ötesinde, dinin içeriği de devlet tarafından belirlenemez. Laikliğin temel unsurlarından birini vicdan ve inanç özgürlüğü meydana getirmektedir. Bunun anlamı, herkesin istediği gibi inanma veya inanmama özgürlüğüne sahip olduğudur. Oysa din eğitiminin (hem de tek bir mezhebe yönelik olarak) devlet eliyle merkezi bir şekilde yapılması, inancı tektipleştirecek ve buradan da, herkesi şu veya bu şekilde bağlayan bir zorunluluk haline dönüşecektir.

Tarihsel deneyin çok açıkça gösterdiği üzere, her din çok farklı şekillerde anlaşılabilmekte, yorumlanabilmekte ve yaşanabilmektedir. Mezhep, tarikat, okul, cemaat veya birey düzleminde ortaya çıkan bu farklılıkları, bunlardan birinin lehine

yok etmeye kimsenin hakkı yoktur. Açıkçası, devlet dinsel çeşitlilik alanında tavır koyamaz, tutum belirleyemez; eğer böyle şeyler yaparsa, anti-laik olur.

Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu temel eğitim yasasının laiklik veya dindarlıkla hiçbir ilgisi yoktur. Bu, sadece zorunlu eğitim süresini uzatmıştır, o kadar. Hükûmet gerçekten laikleşmek istiyorsa, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı lağvetmeli, dinsel eğitimden elini eteğini çekmeli, devlet okullarından din eğitimini kaldırmalı (şu anda bir de üstelik zorunlu), İmam-Hatip liselerini tamamen kapatarak, din okullarının isteyenler tarafından özel alanda açılmalarının önünü tıkayan yasal engelleri ortadan kaldırmalı, bu düzeni özgürlükler küresinin içine dahil edecek önlemleri almalıdır.

Son olarak, sekiz yıllık kesintisiz temel eğitim yasasının yürürlüğe girmesiyle, imam-hatip liselerinin orta bölümlerinin kapatılacak olmasına itiraz edenlerin de din ve vicdan özgürlüğünden hiç de yana olmadıkları ortaya çıkmıştır. Onlar, sadece kendi din anlayışlarını bütün topluma dayatmak istemektedirler. Eğer bu mitinglerde "Papaz-Vaiz liseleri, Haham liseleri, Dede-baba liseleri de açılsın" onsinden bir sloganla karşılaşsaydık, onlara inanmamız için hiç değilse bir nedenimiz olurdu. Bu arada, Papaz-Vaiz liseleri ne zaman kapatılmıştı? Hiç açılmadı diyerek, laikliği ve vicdan özgürlüğünü anayasaya koymuş bir ülkenin yurttaşını üzmeyeceksiniz umarım!

Şövalye ve Rahip

Okullarında yıllarca tarih okutulan, ama buna karşılık insanlarının ezici çoğunluğunun hiçbir tarih bilincinin bulunmadığı bir ülkede yaşıyoruz. Çoğumuz Batı'ya hayranız, ama bunun bu üstünlüğü yakalama macerasını hiç merak etmiyoruz. Hatta buna basmakalıp bir cevabımız bile var, bu durumu kaderin bir cilvesi olarak görüyoruz, biraz daha "derin" düşünenler ise, yöneticileri suçlayarak ruhlarını kurtarıyorlar.

Tarihi, Türklerin kahramanlık öyküsü olarak okumayı çok seviyoruz, ama Osmanlının gittiğinden daha hızlı geri çekildiğini hiç dile getirmiyoruz ve garip bir paradoks olarak, en büyük kahramanlarımız savunma yapanlar. Plevne savunucusu Gazi Osman Paşa'yı veya tiryaki Hasan Paşa'yı hepimiz ezbere biliyoruz, resimleri kahve duvarlarını süslüyor. Mustafa Kemal bile taarruzlarından çok Çanakkale savunmasıyla anılıyor. Buna karşılık tek bir kale fatihinin bile adını bilmiyoruz (İstanbul belediyesinin festival malzemesi haline getirdiği Fatih Sultan Mehmet hariç).

Tarihe böyle baktığımız için, Batı'nın modernleşme süreci-

nin derin dinamiklerini anlamakta aciz kalıyoruz ve elbette Batı tarihinin baş aktörlerinin değişme sürecini yakalayamıyoruz.

İnsanların devlete benzer ilk siyasal örgütlenmeleri kurmaya başlamalarından itibaren, tarihsel sürecin en devamlı ve kalıcı iki baş oyuncusu da sahneye çıkmıştır: asker ve rahip. Bunun istisnası yoktur. Devletin fiili otoritesinin temsilcisi ve taşıyıcısı olan asker ile ideolojinin kurucusu, yayıcısı ve taşıyıcısı olan rahip, egemenliği ve iktidarı hem temsil etmekte, hem kullanmakta, hem de bu iki unsuru varlık ve eylemleriyle hayata geçirmektedirler. Devletin, her düzlemde ve her zaman bu iki unsurun tekeli altında bulunduğunun en açık göstergelerinden birini, bütün devletlerdeki devlet başkanının hem dinin, hem de ordunun başı olması meydana getirmektedir. Fazla uzağa gitmeden, Osmanlı padişahının hem halife, hem de başkomutan olduğunu zikretmek yeterlidir.

Bu sabit ve sürekli yapılanmanın kırılması, önce tarihin bir istisnası olarak Batı'da ortaya çıkmaya başlamıştır ve işte bu süreç Batı'yı önce farklılaştırmış, sonra da bu dünya tarihinin motoru haline getirmiştir. Batı'da bu süreci kıran oluşuma tarihçiler feodalite adını vermektedirler.

Feodalite ile merkezi iktidarın ortadan kalkması, ekonomiyi, siyaseti, toplumu atomize edip, olabilecek en küçük boyutta dengeye getirince, şövalye bizatihi devlet haline gelmiştir. Bu arada rahip, evrensel devlet ve toplum idealini yaşatmaya uğraşmakla birlikte, önüne geçilemez bu parçalanmadan nasibini almış, o da bizatihi devlet haline gelerek, feodalite içindeki yerini almıştır.

Bin yıl kadar süren bu parçalanmışlık, bu atomizasyon döneminin arkasından, tekrar bir toparlanma dönemi gelmiş, devlet önce şehir devlet biçiminde, sonra da ülkesel boyutlarda inşa olmaya başlamıştır. Devletin bu yeniden oluşumu esnasında tarih sahnesine ilk kez bir üçüncü aktör çıkmıştır. Sonradan burjuvazi adını alacak olan bu toplumsal sınıfın en önemli özelliği, askerin ve rahibin iktidarını paylaşma cüretini göstermesitir. Artık Batı Avrupa tarihinde yurttaş kavramı ortaya

çıkmakta ve şehir devlet veya ülke, orada yaşayan insanların ortak teşebbüsü sayılmaktadır. Bu da daha sonra cumhuriyet idealinin tabanında yer tutacaktır. İşte dünya tarihinde ilk ve benzersiz olan budur. Devlet ulus-devlet biçiminde ortaya çıkmaktadır ve bunun şövalye ve rahip değil, iktisat kurmuştur ve iktisat da o dönemde kapitalizm biçiminde tecelli ettiğinden, her dönemde ve her yerde küçümsenen ve aşağılanan tüccar, imalatçı, daha sonra da işçi ve köylü artık iktidarın bir ucundan yakalayacaklardır. Bu noktada vurgulanması gereken temel nokta, insanlığın başından beri gelen devlet tipinin bir şövalye ve rahip devleti olmasına ve hep böyle kalma eğiliminde bulunmasına karşılık, yeni oluşan devlet tipinin herkesin devleti olma yönünde eğilimi bulunmasıdır.

Hikâyeyi burada somut bir örneğe aktarmanın ve İngiltere'nin neden dünyanın ilk demokrasisi haline geldiğini incelemenin yararı vardır (çoğunluğun öyle sandığının tersine, Eski Yunan'da demokrasinin yanına bile yaklaşılamamıştır, buradaki yönetimlerin hepsi de şövalye ve rahip devletleri olmuştur). İngiltere'de feodalitenin kırılması 14. yüzyılda tamamlanmış, insanların doğumdan özgür veya değil olarak kastlar halinde bölünmeleri artık tahammül edilemez bir durum olarak kabul edilmeye başlamış, ülkesel bir devlet oluşmuş ve dünya tarihinde ilk kez, bir ülkenin tamamı tek pazar haline gelmiştir (ulusal pazar). Şövalye ve rahip de oluşan yeni ulus-devletin bünyesi içine girmişler, ona tabi olmuşlardır. Yani ilk ulusallaşma aşamasında din devletin denetimi ve yönetimi altındadır. Daha sonraki süreçte din ve devlet birbirlerinden ayrılmışlar, 16. yüzyıldaki protestanlık hareketiyle, İngiltere'de din tamamen özel alana intikal etmiştir.

İkinci gelişme hattı ise, feodal soyluluğun tekelindeki askerlik mesleğinin profesyonelleşmesi ve halkın da orduya katılmasıdır. Böylece soylu ordusu, vatandaş ordusu haline gelmekte ve bunun sonucu olarak siyasal ayrıcalıklarını kaybetmektedir. Zaten İngiliz soyluluğunun aynı sıralarda gelişmekte olan kapitalist oluşuma katılması, askerlik mesleğini normalleş-

tirmiş ve sırf asker olmaktan ötürü elde edilen statü artık İngiltere'de ortalıktan silinmiştir.

Böylece İngiltere 17. yüzyıldaki parlamento devrimini yapabilir hale gelmiş ve sonuçta 1648 ve 1688 devrimleriyle, dünyada ilk kez kast sistemini yıkan ülke haline gelmiştir. Onu Hollanda, ABD ve Fransa izleyecektir.

İngiliz parlamento devriminin anlamı, ülke yönetimine talip olabilmek için şövalye veya rahip olma zorunluluğunun bulunmadığını ortaya koyabilmiş olmasında yatmaktadır. Daha açıkçası, İngiliz devrimi, vatandaşı hukuksal hale getirmiş, doğum veya kast ayrıcalıklarının tümünü ortadan kaldırma sürecine girmiştir.

İngiliz örneği, sekülerleşmenin klasik modelini meydana getirmektedir. Ancak çoğu zaman sanıldığın tersine, sekülerleşme tek boyutlu bir süreç olmayıp, siyasetin bütün kutsallıklardan arınması anlamına gelmektedir. Daha açıkçası, sadece rahibin değil, aynı zamanda şövalyenin de kutsallığının tümel olmaktan çıkarak, kendi kısmiliğine geri çekilmesi anlamına gelmektedir.

Ulus-devleti ekonomi, yani ulusal pazar tabanı üzerinde inşa eden bütün Batı Avrupa ülkelerinde bu çifte kutsallığın kısmileşmesi olgusu yaşanmıştır. Ulusal pazarlarını, dolayısıyla ulus-devletlerini kurmakta çok geciken Almanya ve İtalya (ikisi için de ulusal devletin kurulma tarihi 1871) ise, din ve askerlik kürelerinin bütüncül kutsallıklarını kuramamış, bu da bilinen sonuçlara yol açmıştır (nazizm ve faşizm). Aynı irdelemeleri İspanya ve Portekiz için de yapmak mümkündür. Bütün bu örnekler, aynı nedenlerin aynı sonuçları doğurduğunu göstermektedir. Ulusun kendiliğinden ekonomi yoluyla kurulduğu modelde, *burjuvazi siyasetin* aktörü haline gelirken, çifte kutsallık ortadan kalkmakta, toplum sekülerleşmekte ve normalleşmektedir. Bunun tersine ulusu eğer askerin ve din adamının iradesi koruyorsa, bunların kutsallıkları sürmekte ve toplum ne sekülerleşebilmekte, ne de normalleşebilmektedir. Nitekim, bugün Batı Avrupa ülkeleri içinde din kurumunun

hâlâ sivil toplum dışında yer tutmaya çalıştığı dört ülkenin Almanya, İtalya, İspanya ve Portekiz olması, hıristiyan partilerin yalnızca bu ülkelerde (bir de Belçika) bulunması hiç de rastlantı değildir. Buna karşılık, İngiltere, Hollanda, Fransa veya ABD gibi ülkelerde hıristiyan referanslı siyasal parti hiçbir zaman olmamıştır.

Ulus-devleti ekonomik taban üzerinde değil de, siyasal düzlemde inşa eden bütün Batı-dışı ülkelerde de aynı sorunlar yaşanmıştır ve yaşanmaktadır. Çin, Hindistan veya Japon ulusal devletlerinin ortaya çıkışında, burjuva (yani ekonomi) hemen hemen hiçbir role sahip olmamış, bu yüzden şövalye ve rahip bütüncül kutsallıklarını sürdürmüşlerdir.

Türkiye bu bağlamda farklı bir konumda değildir ve cumhuriyetin kurulmasından bu yana hem asker, hem de din adamı bütüncül kutsallıklarını sürdürmektedirler. Bugün gelinen noktadaki çatışmaların sertliği ve ileride daha derinleşme eğilimi göstermesini bir laiklik-antilaiklik mücadelesi olarak görmek tamamen yanlıştır.

Türkiye, toplum olarak laikleşmeye (sekülerleşmeye) ancak şimdi başlayabilir. Hem dinin bireysel olduğunu ve sivil toplumda yer aldığını kabul ederek, hem de vatanı daha fazla sevmek gibi bir mesleğin olmadığını, askerliğin de her meslek gibi bir meslek olduğunu kavrayarak ve onu kutsallığından arındırarak. Bu da ancak devletin içinde hiçbir dinsel görevin kalmaması ve askerlerin de hiçbir siyasal ayrıcalıklarının kalmamasıyla sağlanabilir. Eğer Türkiye birgün gerçekten laik bir anayasa yapabilirse, bu anayasada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve Milli Güvenlik Kurulu'nun yer almayacağı, devletin din eğitimi vereceğine dair hiçbir hükmün bulunmayacağı, askerlerin ayrıcalıklarına ilişkin tek bir maddenin bile yer almayacağı son derece açıktır.

Kuzuyu Kurda Teslim Etmek

Refah Partisi'nin DYP desteğiyle iktidarın bir ucunu yakalaması sonucu, Türkiye'de dinci kadrolaşmanın ulaştığı boyutun bir bölümünü görmek mümkün oldu. Bu kadrolaşmanın fidanlığını ise, İmam-Hatip liselerinin meydana getirdiği son derece açık bir şekilde ortaya çıktı. Bunun üzerine "muhtıra gibi brifingler" veren ordu, sekiz yıllık kesintisiz temel eğitim konusunda tavizsiz bir tavır ortaya koydu ve bilinen süreç içinde 54. hükûmetin yerine 55.'si geldi. Yeni hükûmet, ilk icraatlarından biri olarak, kesintisiz temel eğitim konusunda parlamentoya bir yasa teklifi sevketti ve yasanın sonucu olarak İmam-Hatiplerin orta bölümlerinin kapatılacak olmasını telafi etmek üzere, Kuran kurslarının temel eğitimin dışında, özel kişiler tarafından açılabileceğini ve bu kursların Diyanet İşler. Başkanlığı denetiminde olacağı hükmünü getirdi.

Bütün bunlar laikliği kurtarmak adına yapıldı. Ancak, kanun aynen böyle geçerse, laikliği bundan daha fazla tahrip eden bir şeyin olmadığı görülecektir. Aslında Refahlıların zil takıp oynamaları ve bu yasaya evet oyu vermeleri gerekir.

Zaten gösterdikleri tepkinin zayıflığı, onların da işin aslını gördüklerini ve "dostlar alışverişte görsün" misali bir muhalefetin altında zafer çığlıkları attıklarını düşündürtmektedir.

Laikliğin en önemli unsuru, din ve vicdan özgürlüğüdür. Yani laik bir toplumda, isteyen inanır, isteyen inanmaz ve inananlar da istedikleri gibi inanırlar. Daha açıkçası, laik bir sistemde tek bir inanç olmaz, inançlar çoğuldur ve bunların hiçbiri diğerine nazaran daha çok veya daha az değerli sayılmaz. Bu inançlardan birinin daha çok müridinin olması, ona diğerlerine nazaran hiçbir üstünlük ve ayrıcalık sağlamaz. Bu inançlardan biri ezici çoğunlukta müride sahip olsa bile, kamusal alanda, yani siyasal alanda hiçbir ağırlığa sahip olamaz. Buna bağlı olarak inançlar veya inançsızlıklardan hiçbiri toplumun manevi aleminin tek temsilcisi olma iddiasında bulunamaz ve devlet de bütün inançlara karşı eşit uzaklıktadır, hiçbirini koruyamaz, hiçbirini cezalandıramaz, hiçbirini bir diğerine tercih edemez. Laik sistemde, devletin dini yoktur ve devlet bütün inançlar karşısında kayıtsızdır. Yani hiçbirine herhangi bir hizmet vermez, kaynak tahsis etmez, ama onları kösteklemez de (eğer bazı ülkelerde olduğu gibi kaynak tahsis edecek olursa, bu her cemaate oransal olarak yapılır). Bu bağlamda mutlaka belirtilmesi gereken temel bir nokta olarak, ulusal din de yoktur. Yani siyasi bir birlik olan ulusu temsil eden öğeler arasında din yer almaz. Din, bireysel, en fazlasından cemaatsel bir tercih ve durumdur ve ulusu tanımlayan unsurlar arasında bulunmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bir ulusu meydana getiren insanların çoğunluğu, hatta ezici çoğunluğu belli bir dine ve o dinin belli bir mezhebine mensup olsa dahi, bu inanç gene de ulusal sıfatını kazanamaz. Bir örnekle, Fenerbahçe'yi (bazı yöneticilerinin beyanlarına göre) Türkiye'nin % 51'inin tutması onu nasıl milli takım haline getirmiyorsa, inançlar için de aynı şey geçerlidir.

Laiklik, dinin bireyselliği ve devletin de vatandaşların inançları karşısındaki mutlak kayıtsızlığı olduğuna göre, din eğitiminin devlet tarafından verilemeyeceği gün gibi aşikârdır.

Bu durumda, ilgili yasayla İmam-Hatiplerin orta kısımlarının kapatılması, ama lise bölümlerinin birer devlet okulu olarak varlıklarını sürdürmeleri laikliğe aykırıdır. Gerçekten laik olmak isteniyorsa, İmam-Hatiplerin tamamen lağvedilmeleri ve isteyen özel kişilerin veya kurumların din eğitimi veren özel okul açmalarına olanak veren düzenlemelerin getirilmesi gerekir. Tam bu noktada bir demagojinin açığa çıkartılması zamanıdır. Dinci çevreler, insanların din eğitimi alma haklarından söz etmekte ve bunu devletin bir yükümlülüğü olarak koymaktadırlar. Evet din eğitimi alma diye bir hak vardır, ama aynı zamanda örneğin tıp eğitimi alma diye de bir hak vardır. Herkesin tıp eğitimi almasının olanaksızlığı kabul edilirken, herkese devletin din eğitimi veremeyeceğinin kabul edilmemesi bir art niyet belirlemektedir. Mademki din özel ve şahsi bir konudur, eğitiminin de özel bir şekilde düzenlenmesi tabiidir.

Kuran kurslarının tamamen özel alana intikal ettirilmesi doğru bir harekettir, ancak zihniyet laik olmadığı için, bu konuda birçok temel hata yapılmıştır. Bir kere, yalnızca Kuran kursları zikredilmiştir. Oysa laik bir ülkede, yurttaşlar istedikleri dine ve mezhebe mensup olabilecekleri ve oldukları için, sanki resmi bir din-mezhep varmış gibi yasa çıkartılamaz. Yasanın bu hükmünün, her tür din eğitiminin yurttaşların özel girişimine ait olduğunu belirtir şekilde düzeltilmesi, böylece islamiyet dışı dinlerle, sünni-hanefilik dışı mezheplere mensup olanları da kapsaması gerekir. İkinci olarak, bu eğitimin denetiminin Diyanet İşleri Başkanlığı'na bırakılması, kuzuyu kurda teslim etmek olacaktır. Çünkü Diyanet gibi bir kurumun bizzat kendi laikliğe aykırıdır. Dünyanın gerçekten laik (seküler) hiçbir ülkesinde böylesine bir devlet kurumu yoktur. Daha doğrusu laik ülkelerde *devletin din işlerini* düzenlediği herhangi bir kurum yoktur. Açıkçası, gerçek laikliğe geçmek için Diyanet'in lağvedilmesi gerekirken, bir de din eğitiminin denetimini ona vererek hem etki alanı genişletilmiş, hem de laik bir ülkede asla görülmeyecek bir şekilde resmi bir din eğitimi sistemi şekillendirilmiştir.

Öte yandan, Diyanet kadrolarının laikliği koruma konusunda bir gayretlerinin olacağını beklemek safdilliktir. Toplamı 100 bine yaklaşan Diyanet çalışanlarının ezici çoğunluğu İmam-Hatip ve İlahiyat çıkışlıdır. Bu kitlenin Refah'ı iktidara taşıyan propaganda faaliyetlerine aktif olarak katıldığı, hemen her caminin ve Diyanete bağlı hemen her imamın ve din görevlisinin Refah, yani din devleti propagandası yaptığı kimsenin meçhulü değildir. Din eğitiminin denetiminin bu kuruma bırakılması, Refah, yani din devleti propagandasını çok daha hızlandırmaktan başka bir sonuç vermeyecektir.

Türkiye'deki laiklik tartışmalarında, bazı çevreler bilinçli bir şekilde laiklik ile sekülerlik'in ayrı kurumlar olduklarını, laikliğin tepeden inmeci ve dayatmacı, sekülerliğin ise kendiliğinden ve uzlaşmacı olduğu kanaatini yaymaya uğraşmaktadırlar. Bu doğru değildir. Bu ikisi aynı kurumdur ve sonuçta devletin hiçbir dinsel işlevinin olmamasına dayalıdır. Refah Partisi sözcülerinin sık sık Amerikan tipi laiklik (sekülerlik) istiyoruz demelerinin altında bir kafa karıştırma operasyonu yatmaktadır, ama laik Fransa ile seküler ABD arasında hiçbir uygulama farkı yoktur. ABD'de ne federal, ne de federe devlet düzleminde tek bir din adamına maaş ödenmemekte, tek bir okul bile devlete ait bulunmamaktadır.

Bu alandaki ikinci bir kafa karışıklığını ise, sözümona ilerici aydınların bazılarının cankurtaran simidi gibi sarıldıkları "aydın din adamı" mitosu yaratmaktadır. Aydın, Aydınlanma hareketinin ilkeleri doğrultusunda, insanın kendi kaderine kendinin egemen olabileceğini ve değiştirme gücüne sahip olduğunu kabul eden okumuş kişidir. Din ise değişmez doğrulara dayanır, bir din adamının bunları değil değiştirmek, tartışması bile mümkün olmadığından, o çok umut bağlanan "aydın din adamı" bir hayalden ibarettir.

Öyleyse, Türkiye'nin gerçekten laik bir ülke olması isteniliyorsa, devletin dini kontrol işinden vazgeçmesi gerekir, çünkü sonuçta din, devleti kontrol eder hale gelmekte ve devlet kendini kendi eliyle teokrasiye teslim etmektedir.

Meclise sevkedilen yasada ihmal edilen diğer çok önemli bir husus da, din eğitimine başlama yaşıdır. İnsanların dini eğitim alma hakları elbette temel haklardandır, ama akılları erdikten sonra. Nasıl bir evlenme yaşı varsa, bir din eğitimi alma yaşı da vardır. O halde yasada dini eğitime başlama yaşı uzmanlara danışıldıktan sonra belirlenmelidir. Yoksa ana okulu çağında kuran ezberletilen çocuklara şaşırmamak gerekecektir.

Nihayet, laik bir ülkede düşünülmesi bile mümkün olmayan zorunlu din dersi, 12 Eylül darbesinin koltuk değneklerinden biri olarak anayasa hükmüdür. Bunun iptali gerekir. O zamana kadar da, bu dersin bir sünni-hanefi islamiyet ibadet öğretimi olarak anlaşılmasından vazgeçilmesi ve bütün dinler ile bütün mezhepler hakkında ayırımsız ve eşit bilgi veren bir ders haline getirilmesi gerekir. Çünkü, bizim gayrimüslim vatandaşlarımız da var ve müslümanların yaklaşık dörtte biri sünni değil. Sünni olanların da hepsi hanefi değil.

Eğer kuzunun kurda teslim edilmesi istenilmiyorsa, din eğitiminin tamamen cemaatlere bırakılması, denetimin de Milli Eğitim Bakanlığında kurulacak uzman bir teftiş kurulu aracılığıyla yürütülmesi gerekir.

Din ve Faiz

Faiz yalnızca İslamiyette değil, bütün kitaplı dinlerde yasaklanmıştır. Hıristiyan Kilisesi'nin faizi yasak saymasının kökeninde, Aristoteles'in paranın para kazanmasını doğaya aykırı bulan görüşleri yer almaktadır. Aristoteles'in yöntemi, bilim öncesi bir genel kanaatin üstünlüğüne dayanmaktadır. Bu yöntem, çoğunluğun kanaatini gerçeklik saymak üzerine kuruludur. Aristoteles'in yaşadığı dönemde, Eski Yunan'da egemen olan ekonomik sistem, köle emeğine dayalı üretimdir. Ağırlıklı olarak tarımsal olan bu üretimin yanı sıra, zenaat tipi bir endüstriyel üretim de bulunmaktadır. Bu sistemde, toprak sahibi soylular aynı zamanda **polis** (Yunan kent devleti) yurttaşı olarak siyaseti de tekellerine almışlardır ve bu iki niteliklerinden ötürü köle emeği üzerinde tam bir denetim kurmuşlardır. Kölenin insan değil de mal sayıldığı bu sistemde, köle ve toprak sahibi olan site yurttaşı, gelirini mülkiyetinden ötürü elde etmektedir. Ücretli emeğin marjinal kaldığı bu sistemde, demek ki "kira" ekonomik bir olgu haline dönüşmemiştir. Bunun anlamı, emeğin, toprağın, daha açıkçası hiçbir üretim faktörünün kiralanamamasıdır. Bu durumda diğer bir üretim

faktörü olan sermayenin kiralanması da akla gelmemekte ve bu faktörün kiralanmasından ötürü bir gelirin (faizin) elde edilebileceği düşünülmemekte, böylesine bir durum ortaya çıktığında, bu gayrımeşru sayılmaktadır. Çünkü sermaye Eski Yunan'da üretim hacmini artıran bir faktör olarak gerçeklik kazanmamıştır ve yalnızca tefeci sermaye biçiminde ortaya çıkmakta ve özellikle de bir tüketim kredisi biçiminde uygulanmaktadır. Eski Yunan'da tefeci kredi, savaşa giden soylulara veya tarımsal kaprislerden ötürü güç duruma düşen köylülere bir tüketim kredisi biçiminde verildiğinden, yani bir üretim artışına yol açmadığından, herhangi bir gelir elde etmesi hiçbir zaman meşru görülmemiştir. Bu ahlâki ve ekonomi-öncesi görüş, tüm Hıristiyan ve İslam orta çağı boyunca egemenliğini sürdürecektir.

Bu anılan nedenlerden ötürü, Aristoteles'in dünyasında, ücretli işçi, zenaatkâr, dükkân sahibi veya gemici, tüccar gibi unsurların gelirleri "adil fiyat" kavramı içinde düşünülmüştür. Adil fiyat, ekonomik bir kavram olmayıp, ahlâki ve siyasal bir kavramdır. Madem ki toprak, sahibine sonsuz değil de ancak belirli bir gelir getirmektedir, o halde diğer bütün işler de sahiplerine ancak belirli bir gelir getirmelidir. İşte normal veya adil fiyat budur. Yani maliyet artı belli bir oranda kâr. Buna adil ücret, adil kâr gibi yan kavramlar da eklenmiştir. Bu düşüncenin kaynağında, tüm Orta Çağ boyunca Hıristiyan ve Müslüman aleminde de geçerli olacak, toplumun organik örgütlenişi anlayışı yatmaktadır. En gelişmiş ifadesini Platon'da bulan eski Yunan toplum anlayışı, toplumun değişmez sınıfsal bir yapıya sahip olduğunu kurgulamakta ve herkesi bulunduğu konuma çivilemektedir. Bu görüş, Orta Çağ Avrupa'sında, savaşanlar, dua edenler ve çalışanlar biçiminde formüle edilecektir. Bu durumda, böylesine bir toplumda kimsenin kendine düşen konumu ve ekonomik payı aşmaması beklenmektedir.

Hıristiyan Kilisesi'nin aynen benimsediği bu tutuma destek olarak, İsa'nın faizi reddettiğine dair sözleri gösterilmektedir, ama bu, dört İncil'den yalnızca Lukka tarafından kaleme alına-

nında yer almaktadır. Ayrıca ilk Kilise babalarının çoğuna egemen olan ilkel bir ortaklaşmacılık da, faiz yasağının Kilisenin resmi doktrinine girmesinde etkili olmuştur. Örneğin, Kilise babalarından İskenderiyeli Clemens, "dünyadaki her şeyin kullanımı, insanlar arasında ortak olmalıdır" demiştir. "Çünkü insanlardan birinin 'bu benimdir' demesi adaletsizdir ve insanlar arasında bölünmelere yol açmaktadır." Aziz Augustinus, girişimciliği, insanın Tanrıdan uzaklaşmasına neden olmasından ötürü mahkûm etmektedir. Papa I. Leon bu aşırı doktrinleri reddetmiş, ama Kilise, ticaret karşısında olumsuz tutumunu sürdürmüş ve her tür spekülasyon ile kâr karşısındaki kuşkuculuğunu devam ettirmiştir. Aziz Ambrosius, faizi "sermayeye haksız bir ilâve" olarak görmüş, Cratianus da bu tanımı Kilise hukukunun içine dahil etmiştir.

İznik (325), Orléans (538), Mâcon (585) ve Clichy (626) ruhani meclislerinin faz karşılığı borç vermeyi yalnızca Kilise mensuplarına yasaklamasına karşılık, Charlemagne'ın 789 tarihli fermanı ile 9. yüzyıldaki ruhani meclisler bu yasağı Kilise mensubu olmayanlara da yaygınlaştırmışlardır.

Orta Çağ Kilise hukukunda faizin ahlâki ve dinsel bir bağlamda ele alınarak yasaklanmasının kökeninde, tıpkı Eski Yunan'da da olduğu gibi ekonomik ve toplumsal örgütlenmenin gerçekleri yatmaktadır. Orta Çağ boyunca Batı Avrupa'nın başlıca kesimlerinde egemen olan feodal ekonomik örgütlenme, toprak soyluluğunun egemenliğine dayanmaktadır. Bu sistemde, ekonomi olabilecek en düşük boyutta yerelleşmiş ve atomize olmuştur. Büyük toprak parçaları arasındaki ekonomik bağlantılar hemen hemen tamamıyla kopmuş, ekonomik üretim tam bir doğal ekonomi görünümü almıştır. Gerek doğrudan üretici, gerekse senyör açısından geçimlik düzeye inen bu ekonomik yapılanmada, ticaret ve endüstri marjinaldir, piyasanın yokluğunu teyid etmekten başka bir gösterge değerine sahip değildir, çünkü bu pazarlar artık sürekli olmayıp, arızidir. Bu durumda, mal üretimi söz konusu değildir. Açıkçası, üretim pazar için olmadığından, üretime yönelik bir kredi talebi yok-

tur ve bu durumda her tür borçlanma talebi ancak tefeciler tarafından karşılanmaktadır. Böylesi bir ortamda, zaman zaman borçlanma ihtiyacına giren soylular, aldıkları para ile herhangi bir üretici işleme girişmediklerinden, buna faiz ödeme yanlısı değillerdir. Zaten feodal dönemde Kilise de tamamen feodal ekonominin kuralları içine girdiğinden, o da soylu tavrını benimsemekte ve faizi meşru saymaktan kaçınmaktadır. Kilise bu tutumunu paranın para kazanması veya emek sarfetmeden para kazanmak olarak gördüğü faizi yasaklayarak belli etmektedir. Açıkça görüldüğü üzere, Hıristiyan Kilisesi'nin faiz yasağı, dinsel bir zorunluluk olmaktan önce, feodal (ruhban ve laik) sınıfın hayat görüşünün ve siyasal tavrının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Ancak XI. yüzyıldan itibaren başta Kuzey İtalya olmak üzere, Batı Avrupa'nın çeşitli yerlerinde, önce çok yavaş ve belirsiz, sonra da epeyi hızlı bir kapitalistleşme sürecinin yaşanmaya başlamasıyla birlikte, faiz bu kez başka bir boyut kazanmaya başlamıştır.

Kapitalist üretim tarzının temel özelliği, belirsiz bir piyasa ve belirsiz bir tüketici kitlesi için üretim yapmaktır. Yani kapitalizmde önce arz oluşur, talep buna sonra uyum sağlar, bu durumda üretim yapan müteşebbüs, kime ve kaça satacağını baştan bilemez. Bu sistemde kâr, tanım gereği ve eşyanın tabiatı olarak limitte sonsuzdur ve bunun doğal sonucu olarak, tarihte ilk kez zarar riski de ortaya çıkmaktadır. Oysa, kapitalizm-öncesi üretim tarzlarının hiçbirinde belirsiz bir piyasa ve tüketici kitlesi için üretim yapılmaz. Kapitalizm öncesinde üretim, özellikle de sınai üretim sipariş üzerinedir, yani önce talep oluşur, arz buna sonradan uyum sağlar. Bu durumda fiyat piyasada değil, geleneğe göre peşinen oluşur. Gelenek ise, maliyet artı sabit orandan bir kâr haddi cinsinden fiyat belirlenmesi doğrultusundadır. Hem Hıristiyanlıkta, hem de İslamiyette geçerli olan bu anlayışa adil fiyat veya normal fiyat adı verilmektedir. Sabit kâra ise, adil kâr veya normal kâr adı verilmektedir.

Her iki din tarafından dinsel hukukun içine alınan bu çok eski geleneksel uygulama, doğmakta olan kapitalizmin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte değildi. Nitekim, fiyatın piyasada oluşması, stoka üretim ve zarar olasılığı gibi faktörlerden ötürü, erken tarihlerden itibaren spekülasyon başlıca manevra alanı haline gelmiştir. Piyasaların gösterecekleri tepkileri tahmin etmeye ve buna göre üretimi ve arzı ayarlamayı hedefleyen spekülasyon, kaçınılmaz olarak büyük çaplı krediye ihtiyaç duymaktadır. Kredi, kapitalizmde riski azaltma, üretim miktarını ayarlama, fiyatı dengeleme, hatta belirleme vb. gibi sayılamayacak kadar çok işleve sahiptir. Ama kapitalizmin doğuşu esnasında en önemli işlevi, tarzın sürekliliğini sağlayabilmek üzere gereken çapta sermayeyi bir araya getirme yönünde olmuştur. Daha açık bir ifadeyle siparişe dayalı üretim tarzında sermayeye hemen hiç ihtiyaç yoktur, çünkü sipariş veren hammaddeyi veya bunun alınması için gereken parayı önceden sağlamaktadır. Oysa kapitalizmde hem üretim hacmi genişlemekte, hem de girişimci bütün üretim masraflarına bizzat katlanmakta, bunları ancak satış gerçekleştiğinde, telafi edebilmektedir.

Ama fiyat piyasada oluştuğundan, müteşebbüs kâr edebildiği gibi, zarar da edebilmektedir.

Kilise hukukunun faizi ahlaki bir boyutta düzenlenmesinden ve gerçek bir çalışmanın karşılığı olmayan bir gelir olarak günah saymasından ötürü, Orta Çağın sonunda, kapitalizmin yeşermeye başladığı ortam ve dönemlerde, önce İtalya'da, sonra Avrupa'nın kapitalistleşen diğer yerlerinde ayrı bir laik ticaret hukuku gelişmeye başlamıştır. Bu hukuk önce kanun koyucu tarafından oluşturulan teamüllerden meydana gelmiştir. Ancak bunlar, kentten kente, pazardan pazara, piyasadan piyasaya farklı gelişimler gösterdiklerinden, 13. ve 14. yüzyıllarda bunların önce kent devletler düzleminde, sonra da ulus devletler ve nihayet bütün kıta ölçeğinde modifiye edilmeleri ve tektipleştirilmeleri yoluna gidilmiştir. Laik ulus-devlet ile teokratik imparatorluk (yerellikler üzerine çekilen bir örtü

olarak) çelişkisinin göstergelerinden biri de budur.

Kilisenin bütün mal varlığını ve gelir kaynağını toprak meydana getirdiğinden, ticari kredi ve faize geçit vermesi çok güç olmuştur. Ancak kapitalizmin önüne geçilemez yükselişi, bazı Kilise babalarının nispeten lehte bir tutum benimsemelerine yol açmıştır. Örneğin, Aquinolu aziz Tommaso, çok cesurane bir formül geliştirmiştir. Eğer bir işletmeye yatırım yapan bir kişi risk ve zararı da paylaşıyorsa, kârdan da pay almak hakkına (yani faize) meşru olarak sahiptir. Aziz Tommaso'nun çözümlemesinde, kayıp ödemede herhangi bir gecikmeyi de kapsayacak kadar geniş bir açıdan ele almıştır. Aquinolu'nun bu çözümlemesi, Kilisenin bazı üst dereceden düşünürlerinin, üretken sermaye ile kısır sermaye arasındaki ayrımı fark ettiklerini ve Orta Çağ ile İlk Çağda var olan kısır sermaye tekelciliğinin ötesine geçebildiklerini vurgulamaktadır. Antik ve Orta Çağlarda faizin gayrimeşru ilân edilmesinin nedenlerinden biri de, borç alan kişinin aldığı krediyle herhangi bir gelir artımı sağlamamasıydı. Oysa kapitalizmle birlikte sermaye bizatihi üretken bir üretim faktörü haline gelmeye başlayınca, bu gelir artışının krediyi açanla, geliri elde eden arasında paylaşılmasına dair ticari uygulama, Kilise nezdinde de yankı bulmaya başlamıştır. Aziz Buonaventura ile Papa IV. Innocentius bu ilkeyi kabul etmişler ve sermaye sahibine ödeme gecikmesinden ötürü bir bedel ödenmesini (faiz) meşru saymışlardır. Artık gecikme karşılığı faiz ödenmesi meşru sayılmaktadır, çünkü sermayenin üretken olduğu fark edilmiştir ve gecikme, onun başka üretken bir faaliyete katılarak gelir elde etmesini engellediğinden, telâfi edici bir faiz meşru sayılmaktadır.

Aslında yalnızca Hıristiyanlık değil, bütün kitaplı dinler faizi yasaklar. Sanılanın aksine, faiz Musevilikte de yasaktır. Kitabı Mukaddes'in ilk beş kitabı olan Pentatheukos ile Zebur, faizi Yahudiler arasında yasaklamakta ama Yahudilerle Yahudi olmayanlar arasındaki ilişkiler konusunda bir şey söylememektedirler. Bu yüzden, bütün Orta Çağ boyunca hem Hıristiyan hem de Müslüman sermaye sahipleri, kredi pazarlamak üzere

Yahudileri kullanmışlar, bu usûl Müslümanlarda yakın zamanlara kadar devam etmiştir. (Hind Müslümanları da, bu iş için Hindu aracılar kullanmışlardır.)

İslam doktrininde, faize riba adı verilmektedir. Bu kelime esas olarak, artma, çoğalma anlamına gelmekte ve deyim olarak murabaha, faiz biçimlerinde de kullanılmaktadır. Doktrinde, yapılmış bir hizmet karşılığı olmaksızın, bir çeşit gayrımeşru nakdi kazanç anlamını taşımaktadır. İslamiyet öncesi Mekke'de riba yaygın olarak kullanılmaktaydı. Kurân'ın iki ayetinde (III, 130 ve XXX, 39) bu duruma atıf vardır. Bu sonuncu ayette riba açıkça yasaklanmamış, ama zekat ile kıyaslanmıştır: "Sizin başkasının malında artmak ve kazanç sağlamak üzere verdiğiniz riba, Allah adına artık kazanç getirmez, fakat Allahın kendisini, sevabını kastedip, zekat olarak verdiğinizi, işte bunu iki kat olarak alacaksınız." Ribanın açıkça yasak edildiği ayet ise (III, 30), "Siz iman edenler, iki misline çıkartılmış olarak, iki misli ile riba yemeyiniz" demektedir.

Kurân'da yasak edilen ribanın kapsamının ne olduğuna dair tartışmalar, islamiyetin ilk günlerinden beri sürmektedir. Varılan genel kanı, ribanın yalnızca vadeli işlemleri kapsadığı yönündedir. Müslüman din adamlarının yorumları, faiz yasağının yalnızca ödünç verilen para veya malın artarak geri alınmasına ilişkin olduğu yönündedir. Bu anlayışın, Aristoteles'in paranın kısırlığı ve Hıristiyanlığın emek karşılığı olmayan kazanç görüşleriyle tamamen örtüştüğü görülmektedir. Böylece, bir risk faktörünün olduğu ödünç vermelerde, tıpkı Hıristiyanlıkta da olduğu gibi, ribanın gayrımeşru olacağına dair bir hüküm yoktur. Çünkü Kurân yalnızca paranın emeksiz olarak para kazanmasını yasaklamıştır. Zaten İslam dünyasına kapitalizm çok geç girmiş ve krediler hep tefeci borçlandırmaları biçiminde, verimsiz işler için olmuştur. Bu yüzden, Hıristiyanlıkta görülen faize ilişkin akıl yürütmeler İslam aleminde ortaya çıkmamıştır.

Ama kapitalizmin geç gelmesine rağmen, özellikle Batı kapitalizminin ve uluslararası ticaretin etkisiyle, İslam alemin-

de bunlarla eklemleşmiş bazı ticaret odaklarının oluşması, faiz yasağının delinmesi yönünde etki etmiştir. Yaygın bir şekilde uygulanan riba biçimlerinden birinde, borç verilen para ile buna eklenen faizin meydana getirdiği toplam değer kadar bedeli olan bir malın alacaklıya satılması ve vade bitiminde bu malın toplam bedel üzerinden geri alınması gibi bir yola başvurulmaktadır.

İslami sistemde uygulanan en yaygın faiz türü, kâr payıdır. Bu, tıpkı Orta Çağın sonu Avrupa'sında uygulanan **commenda** gibidir.

Commenda uygulamasında, sermayesini ödünç veren kişi kârdan belirli bir pay almakta, ama ticari işlemlere hiç katılmamaktadır ve açıkça faizdir. Kâr payı da aynı uygulamadır ve kârdan peşinen belirli bir oranda (borç verilen sermayenin belirli bir oranı olarak) pay alındığı için, açıkça faizdir. Sonuç olarak, İslamiyette, tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi faiz her zaman ve çok yaygın olarak varolmuştur. Zaten tarih boyunca, faizsiz işleyebilen bir ekonomi hiç görülmemiştir. Dinlerin, faizi haksız bir kazanç olarak koyarken yalnızca kısır ödünçlemeleri kastetmesi karşısında, bilimsel tanım, faizi sermaye faktörünün geliri olarak görmektedir. Nasıl toprak kira, emek ücret, teşebbüs kâr alıyorsa, sermayenin de faiz alması o kadar doğaldır. Sermayenin bir bedel almadan üretime katılması olanaksızdır.

Faizsiz bir ekonomi olabileceği konusundaki yanılgı ve bu yanılgıya bağlı olarak üretilen ütopyalar, insanların çok uzun bir süre teşebbüs ile sermayeyi tek ve aynı üretim faktörü saymalarından ve buna bağlı olarak faizin kârın içindeki payını görmemelerinden kaynaklanmıştır. Bu iki faktörün farklı ve aynı unsurlar olduklarını, bu niteliklerinden ötürü üretimden farklı cinsten pay *aldıklarını* anlayabilmek için Jean-Baptiste Say'i beklemek gerekmiştir.

Sorun aslında çok basittir. Bir işçi evinde bir onarım yaptığında kimseden bir ücret almazken, bir patron hesabına çalıştığında alır, çünkü emeğini kiralamıştır. Keza kendi evinde oturan biri veya kendi tarlasını işleyen bir köylü kendilerine

kira ödemezler, ama başkasına verirlerse ondan kira alırlar. Sermaye için de aynı durum söz konusudur. Bir kapitalist eğer sermayesini kendi yatırır, yani aynı anda müteşebbis de olursa, sermayesinin faizi kârın içinde gizli kalır. Daha açık bir ifadeyle, bu kapitalistin elde ettiği gerçek kâr, genellikle kâr sanılan miktardan, yatırdığı sermayenin piyasa faizinin düşülmesi sonucu bulunur.

Faizsiz bir sistem savunusu yapmak, yukarıda anılan ilişkiden ötürü, müteşebbislerin sermaye sahiplerini sömürmesi sonucunu doğuracaktır. Sermaye sahibi denilince her zaman büyük kapitalistleri anlamamak gerekir, çoğu küçük tasarrufçu da bu kategoride yer almaktadır. Zaten İslam aleminde uygulanan kâr payı da gerçek bir faiz olarak, bu ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ve İslam ekonomisinde faizin olmayacağı konusundaki dayanaksız iddiayı en açıkça reddeden durum, bütün islami bankaların kâr ortaklığı veya kâr payı sistemini uygulamalarıdır.

Sünnet

Türkçede sünnet adını verdiğimiz dinsel, toplumsal, etnografik, aynı zamanda ağırlıklı olarak ekonomik ve siyasal olgunun islami literatürdeki asıl adı hitân'dır. Bu kelime esas olarak erkeklerin sünneti için kullanılır, kadın sünneti **hafz** kelimesiyle ifade edilmektedir. **El-hitanani** ise, "sünnet edilmiş iki parça" anlamına gelir ve kadın ile erkeğin sünnetli cinsel organlarını işaret eder. Bu tabire, bu haliyle Kuran'da rastlanmaktadır: "Eğer iki sünnet yeri birbiriyle temasta bulunursa, **gusl** gerekir." Ama bu ifade cinsel organları belirtmek içindir, Kuran sünnet zorunluluğu getirmemektedir.

Hitan kelimesinin de türediği h-t-n kökünden elde edilen bazı kelimeler, kayınpeder, damat, gelin (bu son ikisi **hatan, hatana**) anlamına gelir veya evlenme durumunu (**hutuna**) ifade eder. Bütün bu köksel bağlantılar; evlilik, cinsel birleşme, çocuğun oluşumu ve doğumu ile neslin sürekliliği arasındaki ilişkilerin bir geçiş ayini halinde billurlaşmalarının sünnet olgusuna yol açtığını göstermektedir.

Sünnet, antropolog ve etnologların saha araştırmalarının gösterdikleri üzere, hemen hemen bütün ilkel toplumlarda,

hem kızlara, hem de erkeklere uygulanan en eski geçiş veya yetişkinler topluluğuna kabul ayin ve törenlerinden birini meydana getirmektedir. Bu gibi toplumlarda, sünnetin aynı zamanda bir kurban tören ve ayini olma özelliği de bulunmaktadır. Üreme organını bazı unsurlarından arındırmanın anlamı, cinsel birleşmeyi tanrı(lar)nın istediği yöne, yani çocuk yapmaya yöneltmektir. Böylece ilkel insan, sünnet aracılığıyla zevki azaltarak, zevk unsurunu kurban ederek, hem kendini tanrının yoluna adamakta, hem de daha arınmış bir hale gelmektedir. İlkel toplumlarda sünnetin toplumsal işlevlerinden biri de, cinselliği bu yolla denetim altına almak ve kısıtlamaktır.

Sünnetin, insanın cinselliğini yalnızca üreme işlevine yöneltmeyi amaçlayan bir uygulama olmasının tipik kanıtlarından birini, Arabistan'ın orta kesimlerinde yaşayan bir kabilede yer alan adetler meydana getirmektedir. Bu kabilede, sünnet erkek çocuklara tehlikeli ve ızdırap verici bir şekilde uygulanmaktaydı. Sünnet edilenin nişanlısı onun karşısında dururdu ve eğer genç çocuk acıdan ötürü bağırırsa, evlilikten vazgeçilirdi. Buradaki mesaj açıktır. Sünnet, aile kurma eşiğini aşma anlamına gelmektedir, ama bunun tersine, sünnet olmamışlara da cinsellik yasaklanarak, toplum yapısı güvenceye alınmaktadır.

Sünnetin erişkinliğe kabul ayinleri arsında yer alan, insanlığın en eski dinsel tutumlarından biri olduğu da son derece açıktır. Nitekim, sünnet edilecek çocuğun atalarının mezarlarına götürülmesi, çok sayıda çocuğun bir arada sünnet edilmesi gibi adetlerin bunu kanıtladığı kadar, Eski Ahid'in **Genesis** bölümünde sünnet, bir kabul ayini ve yemini (ahd) sayılmaktaydı.

Kuran'ın çeşitli hadisleri, sünnetin islamiyet öncesi bir kurum olduğunu kabul etmektedir. Fıtrat'ın (**el-fıtra**, yaradılış kuvveti) koşullarını sıralayan hadislerde, tırnak kesmek, misvak kullanmak, bıyık ve sakal kesip düzeltmek ile birlikte hitan da zikredilmektedir.

Türkçede hitana sünnet denilmesinin nedeni, bunun dinin koşullarından biri değil de, peygamberin tavsiye ettiği bir

uygulama olmasıdır. Bunun yanı sıra sünnet, islamiyete giriş *unsuru sayılmakta ve Hıristiyanlığın* vaftiziyle aynı ağırlığa sahip olmaktadır. Nitekim Kuran'da Hz. İbrahim'in 80 yaşında sünnet olduğuna ilişkin hadislere dayanarak, bu çok eski adet bir islamiyete kabul töreni haline dönüştürülmüştür. Sünnetin çeşitli islam mezheplerine göre farklılaşması da, onun bir din koşulu olmaktan çok örfi bir uygulama olduğunu göstermektedir. Zaten her din, kendinden önceki köklü uygulamaları içine alarak, onları kendi gelenekleri arasına katmakta, daha doğrusu geleneğini bunlarla oluşturmakta, ama uygulama farklılaşmalarını engelleyememektedir.

Örneğin imam Şafi'ye göre hitan vaciptir, imam Malik'e göre sünnettir. Öte yandan gene Şafi'ye göre, erkekler için olduğu kadar kadınlar için de vaciptir. Bu farklılıklar, mezhepler ve tarikatlar düzleminde giderek çoğalmaktadır, ama burada asıl vurgulanması gereken nokta, aslında islamiyetin esas unsurlarından olmayan çok eski bir adetin, bu dinin en temel göstergelerinden biri haline gelmiş olmasıdır. Çünkü bu eski adetin zaman ve mekândaki sürekliliği sonucu, halk zihniyeti bu uygulamayı çoğu zaman islamın koşullarının bile önüne geçirmiştir. Böylece hem müslümanlar, hem de müslüman olmayanlar açısından, sünnet olmak ve domuz eti yememek müslümanlığın göstergesi haline gelmiştir. Oysa ilahiyatçıların bildirdiklerine göre, bu iki unsura yönelik olarak gösterilen abartılı ve şekli önemin şeriatta dayanağı yoktur.

Çeşitli sünnet uygulamaları

İslam aleminin son derece geniş bir coğrafyaya yayılmış olması ve çok farklı kültürlerden insanları bir araya toplaması sonucu, çok çeşitli *sünnet uygulamaları* olmuştur. Bunların tamamını veya bir kısmını zikretmeye kalkışmak, müthiş bir mekâna gereksinme yaratır. Bu nedenle birkaçını örnek olarak zikretmekle yetiniyorum.

Örneğin Java adasında, sünnet islamiyete geçiş töreni sayılmakta ve bu yüzden **njelamakeselam** (müslüman kılma işi)

adını almaktadır. Bazı antropologlar, sünnetin Java'da ilkel toplumlardaki yetişkinler topluluğuna kabul törenleriyle paralel ve aynı soy zinciri içinde yer aldığını bildirmektedirler. Arabistan'da **tahar** adını alan hitan ayinlerinde, erkek çocukları 3-7 yaşları arasında sünnet edilirlerken, kızlar için düğün yapılmamaktadır. Bazı islam toplumlarında, İsraillilerin vaadedilmiş topraklara geldikleri zaman iki yüzlü taş bıçaklarla sünnet edilmelerinin anlatıldığı Ahdi Atik sahnelerini hatırlatan bir şekilde, taş bıçaklar kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, hemen hemen bütün toplumlarda düğün alayı düzenlenir, ama bu alandaki çeşitliliği tüketmenin olanağı yoktur.

Osmanlılarda sünnet

Daha önce de gördüğümüz üzere, sünnet Kuran'ın bir emri olmamakla birlikte, bütün müslüman toplumlarında dinsel bir ayin haline gelmiştir. Sami kökenli olan, ama çok daha eski ve oldukça yaygın kökenleri olan, erkekler kadar kızları da kapsamına alan bu ayin, Osmanlılarda uzun süre her iki cinsten çocuklara uygulanmış, fakat kız çocukların sünnet edilmesi adeti yavaş yavaş terk edilerek, sonunda tamamen ortadan kalkmıştır. Erkek çocuklar başlangıçta daha çok yedi günlükken sünnet edilirlerken, bunun Yahudi geleneği olması nedeniyle giderek daha az uygulanır hale gelmiş ve Osmanlı geleneği, çocukların ya kırk günlükken, ya da 7-8 yaşlarındayken sünnet edilmeleri noktasında oluşmuştur. Asıl ilginç nokta, sünnet ameliyesine hiçbir dinsel törenin, hiçbir duanın eşlik etmemesidir. Basit bir cerrahi müdahale söz konusudur ve bu işi evde, "berber sünnetçi" veya sünnetçiler yapmaktadır. Ameliye keskin bir usturayla yapılmakta, yara ilkel yöntemlerle, çoğu zaman odun külüyle pansuman edilerek sarılmaktadır. Bundan sonra sünnetli çocuk, ailesi ve ailesinin dostları tarafından kutlanarak, getirilen hediyeleri almaktadır, ama asıl önemlisi, acısını unutması için düzenlenen eğlenceler ve gösterilerdir. Bu ameliye aynı zamanda onun haremden kesin olarak ayrılarak erkekler tarafına geçişini de vurgulamakta, oğlanlar

bununla iftihar etmektedirler, ama bu geçiş, sünnetin asıl anlamının çağlar ve dinler ile kültürler boyunca nasıl sürdürüldüğünü göstermektedir. Osmanlıda sünnet, bütün islami görüntüsü altında, esas itibariyle bir geçiş ve yetişkinler topluluğuna kabul ayini olma özelliğini hiç kaybetmemiştir.

Sünnet, bütün ailelerde coşkulu bir olay olarak karşılanmaktadır. Hem ilkel potlaçı andırır bir şekilde neredeyse yıkıma götüren harcamalara yol açmakta, birikimleri tüketmekte, hem de cemaat halinde yaşayan toplumların dayanışmacı özelliklerini harekete geçiren bir olay olmaktadır. Öte yandan düzenlenen eğlence, katı ve çok şeyden yoksun bir hayat düzeni içinde yaşayan bu insanlara bir serbestlik ve rahatlama olanağı sağlamaktadır.

Bu özelliklerin hepsini birden uç noktalarına kadar götürenleri şehzadeler için düzenlenen sünnet düğünleri olmuştur. Sur-ı hümayun adı verilen bu büyük düğünlerin saptanabilen en eskisi, II. Mehmet tarafından 1457'de, oğulları Bayezid ve Mustafa için Edirne'de yaptırılanıdır. Bir ay kadar süren bu düğüne birçok devletin hükümdarı ve ileri geleni davet edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1530'da, oğulları Mustafa, Mehmet ve Selim'in sünneti için düzenlediği düğün üç hafta sürmüştür. Törenlere 18 Haziranda At Meydanı'nda başlanmıştır. Mehterhane yakınlarında padişah için muhteşem bir taht kurulmuş, bunun etrafına da vezirler ve diğer ileri gelenler için otağlar ve sayebanlar kurulmuştur. Bunların arasında zaferlerde ele geçen bazı ganimetler, hükümdar çadırları, hatta Budin'den getirtilmiş heykeller bulunuyordu. İlk gün, padişah ve maiyeti bir alayla gelmiş, sultanın tahta oturmasından sonra, rütbe sırasıyla hediyeler verilmiş, onları ilmiye sınıfı izlemiştir. Daha sonra diğer devlet ricali ile yabancı konuklar tebrik ve hediyelerini sunmuşlardır. Verilen hediyeler çok değerliydi. Örneğin Mısır ve Şam kumaşları, Hind şalları, altın ve gümüş tabaklar, mücevher dolu kâseler ve siniler, billur kadehler, Çin porselenleri, kürkler, köleler. Tarihçiler, yalnızca veziri azamın hediyelerinin 25 yük akçe (50.000 duka altını) değerinde oldu-

ğunu bildirmektedirler. Venedik elçisi Marino Sanuto da ülkesine verdiği raporda aynı rakamı zikretmektedir.

Öte yandan, ülkenin her tarafından gelen oyuncular ile hünerbazlar halkı düğün süresince eğlendirmişlerdir. 30 Hazirandaki eğlenceler sırasında silahşorların oyunları ile Matrakçı Nasuh'un mukvvadan yaptığı iki kaleden 100 kadar yeniçerinin birbirlerine karşı savaş oyunu oynamaları çok dikkat çekmiştir. 3 Temmuzda ise bütün yeniçeri ve sipahiler, sünnet mumları ile üzerlerinde altın yapraklar, çiçek, meyve ve kuş süsleri bulunan nahiller geçirmişlerdir. Ayrıca bu düğün vesilesiyle, padişahın huzurunda ilmi tartışmalar yapılmış, Ok Meydanı'nda okçuluk müsabakaları, Kâğıthane'de at yarışları düzenlenmiştir.

Sultan III. Murad'ın 1582'de şehzadesi için yaptırttığı sünnet düğünü 52 gün ve gece sürmüş (1 Haziran-22 Temmuz), komşu hükümdarlar davet edilmiş, bunlar da elçileri aracılığıyla değerli hediyeler yollamışlardır. Zadegân da büyük hediyeler vermiştir. Örneğin Sokullu Mehmet Paşa 40 bin, Siyavuş Paşa 20 bin duka altını değerinde hediye ve pişkeş vermişlerdir.

Bu düğün esnasında beş yüzden fazla maskara, hokkabaz vb. gösteri yapmış, rufai dervişleri kılıç ve ateş yutmuş, 148 çeşitten ibaret olan bütün İstanbul esnafı, sınıf sınıf Alay Köşkü'nün önünden geçmiştir. Herbir esnaf kolu maharetini sergilemiş, örneğin şekerci esnafı, şekerlemeden fil, zürafa, at ve çeşitli kuşları sokaklarda dolaştırmıştır. Kuyumcular ile Bedesten esnafı da içi mücevher dolu altın ve gümüş tepsilerle geçmiştir.

At Meydanı'nda, Hasan Paşa çayırında ve başka yerlerde herkese açık sofralar kurulmuş, şeker ve şerbet dağıtılmıştır. Ayrıca yeniçeriler tarafından At Meydanı'nda karşılıklı inşa edilen dekor kalelerden kuru sıkı top ve tüfek atışları yapılmış ve saldırı manevraları şeklinde çarpışma oyunları oynanmıştır.

Padişah olarak ilk sünnet edilen, tahta çıkışından bir ay sonra (1603) sadrazam Yavuz Ali Paşa'nın konağında düğünü yapılan I. Ahmet'tir. İkincisi, tahta çıkışının beşinci gününde

sünnet edilen (1622) IV. Murat ve nihayet yedi yaşında tahta çıkan (1648) IV. Mehmed'tir. Bu sonuncu padişah, ileride göreceğimiz üzere, kendi şehzadelerine Osmanlı tarihinin en görkemli sünnet düğününü yapacaktır.

Osmanlı şehzade sünnetlerinin ihtişamının sonuncu örneği, sultan Mecid'in 1856'da şehzadeleri için Nişantaşı'nda yaptırdığıdır. Bu düğün on iki gün sürmüştür. Düğün alanı olarak seçilen Teşvikiye camiinin etrafındaki Sakızağacı ve Topağacı adındaki geniş alana, toprağın hiç gözükmeyeceği bir şekilde İran ve İzmir halıları serilmiştir. Sarayda bulunan tarihi çadırlarla birlikte yeni yaptırtılan gayet süslü çadırlar bu halıların üstüne kurulmuştur. Alanda yakılan onbinlerce mumun dışında, şehrin tamamı da donatılmıştır.

Bu arada, çoğu İstanbul'dan olmak üzere ülkenin herbir tarafından gelen on bin çocuk şehzadelerle birlikte sünnet ettirilmiştir. Çadırların bir kısmında sünnetli çocukların yatakları bulunurken, diğerlerine de sofralar kurulmuştur. Sünnet olan şehzadelerin çadırı düğün yerinin tam ortasına konulmuştur, elbiseleri kürklü kişniş kumaşlardan yapılmıştır ve başlarında hazinenin en değerli elmas, zümrüt, yakut ve incilerinden yapılmış sorguçlu takkeler yer almıştır. Şehzadelerin şerefine sünnet edilen on bin çocuktan herbiri, iç çamaşırından ayakkabı ve elbisesine kadar baştan aşağı giydirilmiş, bunlara padişah tarafından düğün hediyesi olarak beşer altın ihsan edilmiştir.

Düğün için İstanbul'a gelen yabancı bir canbaz topluluğu, şehir halkının o zamana kadar hiç görmediği numaralarını sünnet alanının ortasında sergilemiştir. Ayrıca başkentin orta oyunu, karagöz ve hokkabaz toplulukları da hünerlerini birer birer göstermişlerdir. Bunlardan başka, Sultan Mecid'in Dolmabahçe Sarayı'nın içinde yaptırttığı yeni tiyatro için Viyana'dan getirtilen bir trup, burada temsiller vermiştir.

Ancak bu kadar debdebli olan bu düğün, adeta mali bir yıkıma yol açmıştır. Dönemin ve olayın tanıklarından tarihçi Lütfü şöyle anlatmaktadır: "Senei sabıkada icra edilen sur-ı hümayunlar ile hususatı saireden dolayı tezahür eden borçlar-

dan başka, dairei hümayun halkının bir müddetten beri itiyad etmiş oldukları israfat ve yolsuz mübayaat tediyesi müteassir birçok düyunu intaç etmişti. Düyunu mezkûr, merhun ve emanet olarak bir takım süraselat ile düyun senedatının çoğu ecnebi tüccar ve bankerlerin kasalarına geçmişti."

1856 Kırım Savaşı yılıdır ve ilk Osmanlı dış borçlanması da bu savaşın finansmanı için alınmıştır. Öte yandan, 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı kapitalizmi dört nala ilerlemekte ve dünyaya finans kapital ihraç etmektedir. Böylesine bir ortamda, Osmanlı sarayının hâlâ ilkel potlaç tavrı içinde olması ve zaten son derece kıt olan ülke kaynaklarını bu şekilde israf ve hatta tahrip etmesi, bugünkü sıkıntılarımızın kökenleri hakkında düşünce malzemeleri içermektedir.

En görkemli sur-ı hümayun

IV. (Avcı) Mehmed'in Edirne'de 1675 yılında düzenlediği sur-ı hümayun, aslında iki bölümlüdür. Birincisi, 14 Mayıs Pazar günü başlamış ve 29 Mayıs Pazartesi günü son bulmuştur, bizim ilgilendiğimiz bu bölüm, şehzadeler Mustafa ve Ahmed'in sünnet düğünleridir. İkinci bölüm ise, IV. Mehmed'in kızkardeşi Hatice sultanın ikinci vezir musahip Mustafa Paşa'yla olan evlilik düğünüdür, bu da 9 Haziranda başlayıp 27 Haziranda sona ermiştir.

Şenlik hazırlıklarına 1674 sonunda başlanmış ve geceli gündüzlü çalışarak, altı ayda tamamlanmıştır. İstanbul'dan en usta ateşbazlar, Türkiye'nin çeşitli yerlerinden ve İran'dan güreşçiler, ip canbazları, mukallitler, hayal ve kukla ustaları getirilmiş, hatta Venedik'ten bir opera topluluğu getirtmek bile düşünülmüş, ama geç kalındığından bundan vazgeçilmiştir.

Şenliğin boyutlarını anlamak için, örnek olarak mutfakta kullanılan malzemeden bir kısmını zikretmek yeterlidir. Ziyafetleri hazırlamakla görevlendirilen başaşçı Merzifonlu Hüseyin Ağa'nın yanına, İstanbul'dan 100 ve taşradan 150 aşçı verilmiştir. Ayrıca içecekleri dağıtmak üzere 100 baltacı görevlendirilmiştir. Şenlik için 37 bin tavuk, 5 bin kaz, 6 bin ördek

getirtilmiş, mutfak işlerinde kullanılmak üzere 4 bin ağaç sini, 2 bin sahan, Edirne esnafından ödünç alınan 1.100 büyük sahan, 30 büyük kazan, 3 bin mevlut tabağı, 7 bin âdet tabak, 1.500 kavanoz, 1.600 cam tabak, 3 bin çini tabak hazır edilmiştir.

Bu arada her esnaf kolu, yapılacak geçitler için büyük hazırlıklara girişmiştir. Örneğin şekerci esnafı, sünnet şenliği için iki büyük, kırk küçük nahıl yaptı, bu işlerde 200 kadar şekerciyan ve 150 nahılciyan ile 50 hezarfen çalıştı. Bunun yanı sıra, Mısır muhafızı Hüseyin Paşa'dan 150 oyuncu ve 200 deve sürücüsü ile binin üzerinde meşaleci istenilmiştir. Ayrıca çeşitli işlerde kullanılmak üzere 300 tersane forsası Edirne'ye getirtilmiştir. Ayrıca o dönemin önde gelen oyuncu kolları da Edirne'ye getirtilmiştir. 150 kişilik Mısır oyuncularının yanı sıra, 200 kişilik Cevahir kolu, 300 kişilik Ahmet kolu, 100'den fazla üyesi olan Edirne Yahudi kolu her gün oynamak üzere bu şehre getirtilmiştir.

On beş gün süren sünnet düğününün düzeni özetle şu şekilde cereyan etmiştir: Birinci gün padişah kendi için kurulan tahtında devletin ileri gelenlerinin tebrik ve hediyeleri ile pişkeşlerini kabul etmiştir. İkinci gün padişahın huzurunda ilmi sohbetler yapılmış ve ziyaretler verilmiştir. Üçüncü gün, ilmiye sınıfı ile ocaklılara ziyafet çekilmiş ve padişah gene pişkeşleri kabul etmiştir. Dördüncü gün Ocaklılara ziyafet çekilmiş, padişah esnafın hediyelerini kabul etmiştir. Beşinci gün ziyafet sırası yeniçerilere gelmiş, bunlara verilen yemek on beş bin tabağa ulaşmıştır. Padişah gene ağalardan ve esnaftan gelen hediyeleri kabul etmiştir. Altıncı gün gene ziyafetler ve armağan kabulleriyle geçmiştir. Bu ziyafet ve hediye kabul durumu on beşinci güne kadar böyle sürmüştür. Bu arada, Edirne'ye getirtilen gösteri toplulukları halka sürekli maharetlerini sergilemişler ve ayrıca çok muhteşem bir geçit töreni düzenlenmiştir. Bu törene devletin bütün erkânı ile esnafın tamamı katılmıştır.

Ayrıca bu düğün vesilesiyle birçok çocuk da padişah tarafından sünnet ettirilmiş ve ayrıca devletin ileri gelenlerine değerli armağanlar verilmiştir.

Şehzadelerin sünnet düğünlerinin gösterdiği üzere, Osmanlı toplumunda sünnet, dinsel bir vecibe olmanın çok ötesine geçerek, padişahın sahip olduğu zenginlikleri halkla paylaştığı, hatta bu servetin bir bölümünü onlara yağmalattığı bir potlaç törenine dönüşmekteydi. Ayrıca, eğlenme olanakları çok kısıtlı olan bu toplumda, sünnet eğlenceleri adeta Batı Avrupa'nın festivalleri gibi, insanlara bir rahatlama olanağı sağlamaktaydı. Bunun ötesinde esnafın hünerlerini sergileme olanağını ele geçirdiği bu düğünler, onlar için de bir propaganda vesilesi oluşturmaktaydı.

Halk tabakalarında ise, sünnet düğünü padişahınkinin küçük ölçekli bir modelini meydana getirmiştir. Halk arasında da sünnet, potlaç ve festival karışımı bir yapıda olmuş, yasakların delindiği veya hiç değilse bir süre askıya alındığı bir rahatlama dönemi olarak ortaya çıkmıştır.

> Muhammed islam dinini yaymaya başladığı zaman, söylemiş olduğumuz gibi model olarak museviliği ve hıristiyanlığı aldı, bunlardan herbirinin ayrı bir hususuyeti olduğunu, musevi veya hıristiyanın sünnet veya vaftizle dine girdiğini görerek, islamiyet için daha uygununu bulamadığından, bunlardan birini benimsedi ve en rahatı olan sünneti seçti.
>
> Müslümanlar çocuklarını 11-12 yaşlarında sünnet ettirirler. Türkler, musevilerin yaptığı kadar büyük eğlence düzenlerler.
>
> Jean Thévenot, **Voyages de M. de Thévenot en Europe, Asie et Afrique,** 1665-1684.

> *İlk mürüvvet;* eğer mektebe başlatmayı da mürüvvet sayacak olursak, o zaman ikincisi. Fakat ne de olsa, ana-baba erkek evlâtlarının sünnet düğününü hayatın en mühim safhalarından biri addederlerdi.
>
> ... *Mevsim yaklaşıp* da karar verildi miydi, hazırlıklar görülürdü. Evin kadını, sandıktan kendi işlemeli yatak takımlarını çıkarır, şiltelerin yastıkların pamukları hallaca verilip atılır, oda takımlarının yüzleri yenilenir, mahdumla birlikte sünnet ettirilecek fukara çocuklar tespit olunur, kaplar kalaylattırılır, ev halkına yeni urbalar yaptırılır, havalar müsait gidiyorsa, daha çok davetli bulundurabilmek için bağa, yahut ki bahçeye çadırlar kurulur, zamanın en

meşhur hayalcisi, hokkabazı, saz heyeti, aşçısı, sofracısı, çengiler peylenirdi.

... Sünnet düğününden bir iki gün evvel başına işlemeli nazarlıklı takkesi, sırtına yeni elbisesi giydirilen, göğsüne mavi renkli hamayıl kuşatılan çocuk ev haricindeki büyüklerin ellerini öpmeye götürülür, oradan Eyüp Sultan'a yahut Baba Cafer'e de uğranarak türbeden nefes ettirilir, tesbihten geçirilir, kendisine arzu ettiği oyuncaklar alınırdı.

(Çocuk sünnet edildikten sonra) düğün evi harekete gelir, yahudi hokkabaz tef gürültüsü ile karışık tekerlemelerine hız verir, evi yahut ki bahçeyi dolduran eş dost, konu komşu, hısım akrabadan mürekkep kadın kalabalığı hep birlikte "Maşallah kırkbir kere... Koltukta güveyliğini de görürüz inşallah" temennileriyle ortalığı çınlatır, büyük anne yüksek sesle tekbir alır, anne düşer bayılır, hasılı bir hengâmedir kopardı.

Gündüz düğün ekseriya kadın davetliler içindi. Erkekler akşama rakı ziyafetine ve saz alemine gelirler, lâkin yer müsait ve geniş ise, ara yere enti püften bir perde gerilerek kadın erkek beraber çağrılırdı.

Hele geceleyin Karagöz oynayacağı vakit, kadınları erkeklerden ayırdetmenin imkânı yoktu ve karagözcü perde birununa cinaslarını tekerledikçe erkekler tarafından yükselen kahkahalara öte yandan gevrek kadın gülüşleri de katılırdı.

Erkek evlatlarının bu ilk mürüvvetlerine hali vakti yerinde olan aile reisleri azami şaşaa ile kutlamayı adeta bir fariza bellemişlerdi. Sünnet düğününü "ailenin şan-u şerefine layık ve akran ile emsaline faik" bir surette yapabilmek için neleri var, neleri yoksa rehine koyarlar, evlerini istiğlal edenler bile vardı. Yüksek ve zengin muhitte dostları olanlar da çocuklarının sünnet düğününü kıymetli hediyeler toplamak için bir vesile sayarlardı.

Ercümerd Ekrem Talu, "Sünnet Düğünü", **Dünden Hatıralar,** İstanbul, 7 Gün Neşriyat.

Devlet ve Halk: Tek Taraflı Aşk

Demokrasi Bizim Neyimize Gerek!

Geniş kapsamlı bütün kavramlar gibi, demokrasiyi de unsurlarından yalnızca birinin çerçevesi içinde tanımlamak mümkündür, sıklıkla yapılan ve hiç kimseyi şaşırtmayan da zaten budur. Bunun yanı sıra demokrasiyi bir ideal, mükemmelliğe sonsuzda ulaşabilecek sürekli bir oluşum, sürekli bir tamamlanmayış, yol alış clarak olduğu gibi, mevcut uygulamaların bir muhassalası veya bunlardan birinin tasviri, veyahut hepsinden beteri bunların hepsi birden olarak da tanımlamak mümkündür, birçok kimse demokrasiyi bu şekilde, yakaladığı yerinden tanımlamayı tercih etmektedir.

Var olanı olması gereken olarak kabul ederek yapılan minimal tanımlarla, olabilecek olanı olması gereken olarak kabul ederek yapılan maksimal tanımlar arasındaki kesişmeler ihmal edilecek düzeyde olduklarından, bunların harmanından optimal bir tanıma ulaşmak mümkün değildir. Kimsenin görmezden gelemeyeceği ve demokrasi üzerindeki, demokrasiye ilişkin tartışmaları daha baştan problematik hale sokan gerçek, işte bu optimal olamama durumudur.

Demokrasinin dünyanın hiçbir yerinde optimaliteyi yakalama şansının olmaması, demokrasi üzerindeki tanım kavgasının aynı zamanda bir toplum projeleri mücadelesi ve dolayısıyla sınıfsal konumları içeren bir durum olması, sonuçta taleplerin paralelliğini olanaksızlaştırırken, kavramı ve işaret ettiği ama kuşatamadığı olguyu/ideali hem teorik düzlemde tutmakta, hem de onun adına olan uygulamaları bir kırk ambar haline dönüştürmektedir.

Demokrasinin bu zorunlu muğlaklığı, uygulama düzleminde, onu her yerde kusurlu kılmaktadır. Ancak hemen belirtilmesi gerekir ki, bu kusurluluk olması gerekene nazarandır ve bu alana özgü bir paradoks olarak, olması gereken konusundaki rivayetin ihtilâflı olması işte bu muğlaklıklığın nedeni ve sonucu olmaktadır. Bir şey n hem neden hem de sonuç olması bir imkânsızlık eşiği yarattığından, demokrasi insanlık tarihinin en azından şu kesiti için ütopik bir gerçekliktir. Fakat gene belirtilmesi gereken diğer bir nokta da, demokrasinin yapısal muğlaklığının yalnızca tanımdan değil, aynı zamanda muhataplarının beklentilerinin muğlaklığından kaynaklandığıdır.

Bu söylenilenlerin bir tanım eşiği yarattığı doğruysa da, ilk bakışta paradoks olarak gözükebilecek bir şekilde, demokrasi gene de *konumlandırılmak* zorundadır, elbette tanımın da zaman içinde değişebilirliğinin kabulüyle birlikte. Yani tartışma, demokrasinin doğası veya sağladıkları düzeyinde çıkarcı bir doğrultuda değil; tanımlar arasında, gramatikal ve mantıksal bir düzlemde olmak zorundadır.

İşe "halk yönetimi" genellemesini çözümlemekle başlamakta yarar bulunmaktadır. "Halk" gibi her şeyi içerdiği için hiçbir şeyi belirlemeyen, kısıtlamadığı için ayrıştıramayan *bir kavram*la "yönetim" *gibi hiyerarşi içeren*/içermek zorunda olan, örtülü bir şekilde olsa daha ayırımlar/ayrıcalıklar/ayrılıklar işaret eden bir kavramın evliliklerinin mutlu olamayacağı daha başından bellidir. Bu tamlamanın kaçınılmaz kapsamı içinde yer alan yöneten-yönetilen zıtlaşmalı ikilisini egemenliğin kaynağı formülüyle aşmanın mümkün olup olmadığına da bakmak

gerekir.

Hemen hemen bütün demokrasi teorileri, egemenliğin kaynağının halk olması ile yöneticilerin seçimli ve giderek genel oyla seçimli olması arasında korelatif bir bağlantı kurmuşlardır. Hatta Lamartine, "genel oy demokrasinin ta kendisidir" demekten kendini alakoyamamıştır. Ama salt mantıksal düzlemde bakıldığında, yöneticinin seçimli olmasıyla olmaması arasında niteliksel bir farkın olmadığı görülmektedir. O halde demokrasiyi seçimin varlığıyla tanımlamak da mümkün değildir.

O zaman, "eşitlik" adını verebileceğimiz başka bir çerçeveye ihityaç duyacağımız belli olmaktadır. Ama burada da, bu terimin matematik içeriğinin öne çıkma tehlikesinin bertaraf edilmesi; fiili bir durumun değil de, bir potansiyelin ifade edilmek istenildiğinin belirtilmesi gerekmektedir.

Eşitlik, siyasetin zemini olan ülkenin birey-yurttaşlarının müşterek mülkiyetinde olduğu kabulüne olduğu kadar, imtiyazların reddine ve hakların tesciline dayalıdır. Herbir yurttaşın tekil bir hak varlığı olarak kabul edilmesi halinde, demokrasi, hakların eşitliği gibi bir düzlemde dengeye gelecek ve uygulaması da, bu eşitliğin sağlanması ve korunması olacaktır.

Böylesine bir tanım, yapısı gereği maksimumdur ve tamamlanması asla söz konusu değildir. Ama bu tamamlanamayış heyecan vericidir, çünkü insanı, yani birey-yurttaşı sürekli bir kazanım mücadelesinin içine sokmaktadır. Buradan "kendini oluşturan insan" mitosuna ulaşmak için artık bir adım atmak yeterli hale gelmektedir.

Kavramların ve tanımların tartışmalı, soyut, ama büyülü dünyasındaki bu minicik gezintiden sonra, dünyanın kahredici gerçeğine dönmek ve daha da fazla kahrolmak üzere, ayaklarımızı Türkiye'nin zeminine basarsak, karşımıza kaosun demokrasi olarak sunulduğu bir durum çıkacaktır.

Bu ülkede, bazı zamanlarda sandıkların kurulması ve sonuçta birtakım "çoğunluk" ve "azınlık"ların oluşması, demok-

rasinin teşhisi için yeterli sayılmaktadır. Birbirine nazaran ve birbirini vareden/tamamlayan azınlık ile çoğunluğun, gene birbirine nazaran konumunu ileri sürerek iktidar ve muhalefet rolüne çıkması, siyasetin bütünü sayılmakta, bu da olayın bir sahneye sıkıştırılıyor olması yüzünden, siyaseti tiyatro kılmaktadır.

Seyirci ise, bu konumunun bedelini seyirci kalarak ve sahnenin içine hiçbir zaman giremeyerek ödemektedir. Ama siyaseti oynayamayan, sadece seyreden birinin yurttaş olması olanaksızdır. Bu ülkenin "demokrasisi" yurttaştan yoksundur. Seçilenler, "seçenleri" uyruk olarak kategorize ettikleri ve seçenlerin direktiflerini hiç kaale almadıkları ve zaten seçenlerin de direktifleri değil imtiyaz talepleri bulunduğu için seçilmiş sayılamazlar. Bu ülkenin "demokrasisi" seçmensiz ve temsilcisizdir.

Ama bunları bile ayrıntı haline indirgeyecek kadar başat eksiklik, eşitliğin ilke düzeyinde bile sağlanamamısıdır/sağlanmaya çalışılmamasıdır. Bu ülkede eşitlik değil, eşitsizlik esastır. Çünkü konumlar (biyeysel, cemaatsel veya kurumsal) devlete nazaran tarif edilmekte, kim "devletin daha fazla sahibi" ise, en büyük ayrıcalık onun payına düşmektedir ve ayrıcalıklar devlete olan mesafe arttıkça azalmaktadır. Hakların kaydedilmediği ve hayata geçirilmediği bu sistemde, hiçbir şey siyaseten belirlenmemekte, her şey imtiyazların işlevinde yeniden dağıtılmaktadır. Bu işleyişi demokrasi saymak ile fantastik bir filmi gerçek sanmak arasında hiçbir fark yoktur.

Türkiye'ye özgü bir demokrasi tartışması da, seçilmişlerle atanmışlar arasındaki önceliği belirleme noktasında ortaya çıkmaktadır. Ama bu tartışma en azından iki nedenden ötürü nesneden yoksun, yani içi boş ve abes bir tartışmadır. Bir kere Türkiye'de seçilmiş yoktur, herkes atanmıştır. İkincisi seçilmişlerle atanmışlar arasında öncelik diye bir sorun olamaz.

Türkiye'de seçilme diye bir durum söz konusu değildir, çünkü seçmen kişileri değil, partileri seçmektedir. Partiler ise, ancak "resmen" izin verilen bir azınlıkta dar bir yelpaze meydana getirmektedirler. Ayrıca her parti kendi liderinin arpalığıdır

ve kimin "seçileceğine" bu lider karar vermektedir. Öte yandan bu lider, parti içi demokratik süreçler sonunda değil, pederşahi ilişkiler bağlamında belirlenmektedir.

Diğer bir yönden ise, demokratik bir sistemde "atanmış"ın iş tarifinin dışına çıkması olanaksızdır, ama herkes atanmış olunca, "sürekli atanmışlar", "geçici atanmışlar"a elbette üstün gelmektedirler.

Bir başka başat eksiklik de, çoğunluk cuntası ve sultası anlayışından kaynaklanmaktadır. Diğerlerinden bir oy daha fazla almanın diktatörlük kapısını açan anahtar olduğu bu ülkede, demokrasiyi asıl tanımına oturtmak yakın bir gelecekte olabilirmiş gibi gözükmemektedir. Seçmenin seçme değil de seçilmeyi yeğlediği, seçilenin ise temsil değil de tahakkümü kendine şiar edindiği bu ülkede herbir şey olabilir, ama demokrasi asla.

Farklılığın esas olduğu ve herbir farklı duruşun arkasındaki sayıdan bağımsız olarak, sırf niteliksel bir biraradalık içinde varlığı sürdürme hakkını kabul edemeyen; benzeştirmeyi, aynılaştırmayı, hizaya sokmayı, terbiye etmeyi, tenbih etmeyi olması gereken olarak yaşayan ve sunan bakışların aralarındaki mücadelenin elbette demokrasiyle bir ilişkisi yoktur, buna amiyane bir tabirle "koltuk kavgası" denilmesi kesinlikle bir yanlış veya abartma değildir.

Türkiye demokrasiyi, taba ından başlamak üzere inşa etmek ve bu inşa ettiği şeye sahip çıkmak zorundadır. O zaman, şimdi oynanan oyuna bir ad verme durumuna gelebilecektir, çünkü kendine "demokrasi" diyen/dedirten bu çocuk başkasının adıyla yaşıyor.

En Son Demokratikleşecek Şey Bilgi Olacak

Bilgi, haber, enformasyon, bunlar tarih boyunca her zaman değerli mallar olmuşlardır. Bunlar maldır çünkü mübadele edilirler; değerlidirler, çünkü her zaman para ederler. Para etmelerinin, yani değerli olmalarının, mal olmalarının nedeni k t olmalarıdır. Daha doğrusu, herkes ulaşamadığı için kıttırlar. Yani haberin kendi kıt değil, aktarımı ve paylaşım ayrıcalıklar yarattığından kıttır. Ayrıca bunların üretilmeleri, aktarılmaları için çoğu zaman emek ve sermaye tahsisi gerekir. Bilginin kıt bir mal olmasının en önemli sonucu, kıtlığına orantılı bir şekilde bir hegemonya unsuru haline gelmesidir. Yani bilgi, haber, enformasyon ne kadar kıtsa, ne kadar az üretiliyorsa, o kadar az elde toplanır, o kadar dar bir çevre içinde paylaşılır ve sonuçta iktidarın tekelinde kalır, bunun bağlantısı olarak da iktidar yaratan ve iktidarda kalmayı sağlayan unsurların başında gelir.

Bilginin tarih içindeki en temel ve kalıcı özelliği, iktidarın denetiminde, çoğu zaman da güdümünde olmasıdır. Bir ilk

saptama olarak, insanlık şimdiye kadar yansız bir bilgi üretmeyi başaramamış, her bilgi mutlaka çeşitli manipülasyonlardan sonra kitleye sunulmuş (bazıları hiç sunulmamış) veya aradan epeyi bir zaman geçtikten sonra açıklanmıştır. Açıkçası, bilginin objektifliğini veya objektif bilgiyi henüz bilmiyoruz, tanımıyoruz. Zaten dünyadaki bütün kaybolmuş veya sürmekte olan dillerin yapısı da buna tanıktır. Dünynın hiçbir dili, yalnızca tek bir anlamı işaret eden kelimelerden meydana gelmiyor. Kelimelerin birden fazla anlam içermeleri, onların kaynağındaki bilgilerin hem zamansal, hem de eşzamanlı olarak farklı yönelimlerini, yani yansız olmadıklarını, içlerinin meşrebe göre doldurulduklarını işaret etmektedir. Öte yandan dilin hem tarihsel hem de aktüel bir olgu olması, tarihsel anlamlar ile aktüel anlamların biraradalığına yol açmakta, bu da yetmezmiş gibi, diller birbirlerini etkileyerek kelime başına anlam yelpazesini genişletmektedirler. Ama belâ hiçbir zaman tek başına gelmediği için, bir de diller arasında hegemonik ilişkiler vardır. Yani bazı diller, diğerlerini etkiler. Oysa bu durum, dilin kaynağı olan toplumun duyarlılıklarının başka bir duyarlılık alanına taşınması anlamına gelmektedir ki, burada geçişlerin tam olması olanaksızdır. Dil alanından verdiğimiz bu örnek, bilginin aktarımında da birçok eşikle karşılaştığımızı göstermektedir. En dolaysız veya saf aktarımların bile birçok eşik içeriyor olması, insanlar arasındaki anlaşmaların net, kesin değil de, ancak ortalama olmalarına yol açmaktadır.

Diğer sayısız eşikten birkaçını yalnızca örnek olsun diye zikretmem halinde, nasıl müthiş bir anlaşmazlık küresiyle bir arada yaşadığımızı hemen anlarız. Örneğin inançlar ciddi bir eşik alanı meydana getirmektedirler. Bir inancın ritüelini, doktrinini veya dogmalarını ifade eden kelimelerin bir başka inancınkileri ifade etmeleri olanaksızdır. Keza aynı şey politik, toplumsal veya iktisadi kurumlar için de geçerlidir. Bunların hepsinin birleştirilmesi halinde, A'nın A olarak anlaşılma olasılığı yok denecek kadar azalmaktadır.

Bilgi nasıl üretilir?

Klasik düşünce denilen 18. yüzyıl felsefesi, doğaya ilişkin bilgilerin Tanrı tarafından şifrelenmiş olarak belli yerlere konulduğuna, insanların bu şifreleri çözmeleri sonucu tam ve mutlak bilgilere ulaşabileceklerine inanırdı. Ancak, bu şifre çözme yeteneğinin tanrı tarafından herkese değil, ancak bazı seçilmiş insanlara başhedildiğine de inanılırdı. Bunun anlamı, 18. yüzyıl insanının bilginin peşinden koşmasına gerek olmadığı, Tanrının belirlediklerinin sözlerine güvenilmesinin yeterli olduğuydu. Bugün bunun böyle olmadığını biliyoruz. Bilgi, paradigmatik bir çerçeveden hareketle üretilmektedir. Paradigma değişince, aynı olgu veya olayın bilgisi de değişebilmekte, nesnelere ilişkin tanımlamalar, bazen 180 dereceye varan yön değişikliklerine uğrayabilmektedirler. Öyleyse en nesnel sanılan bilgiler bile, üretim süreçlerinin kökeninin paradigmatik olmasından ötürü ideolojiktirler.

Bilgi üretim sürecine ilişkin ikinci bir sorun demeti, yönetimden kaynaklanmaktadır. Bilgi, çok farklı kanallardan ve çok farklı yöntemlerle üretilebilir. Bilimsel bilgi, dinsel bilgi, sezgisel bilgi gibi tamlamaların işaret ettikleri üzere, çok sayıdaki alanda bilgi üretim yöntemi bulunmaktadır. Ayrıca, bu farklı üretim alan ve yöntemleri birbirleriyle aynı konuya yönelik bilgiler üretebilmektedirler. Aynı olgu ve olayın birden fazla atelyeden çıkma bilgisinin varlığı bunlardan hangisinin "doğru" bilgi olduğu sorununu da gündeme getirmektedir.

Bu kadar karmaşa yetmezmiş gibi, her belli olay veya olguya ilişkin olarak üretilen bilgiler mutlaka farklı olmaktadırlar. Bundan beteri, her alan kendi içinde ürettiği bilgileri zaman içinde değiştirebilmektedir. Bütün bunların bir arada okunması halinde, herkes için her zaman aynı olacak, gerçek, mutlak ve nesnel bilgi üretiminin şu an için olanaksız olduğu sonucuna varabiliriz.

Ancak iş burada da kalmamaktadır. Bilgi üretimi birikimli bir süreç içinde gerçekleşmekte, çeşitli bilgiler birbirlerine zincirlenerek yenilerinin ortaya çıkmalarına olanak vermekte-

dirler. İşte hangi bilgilerin yeni bir bilginin soy zincirinde yer aldığı sorunu, bilgi üretiminin kaçınılmaz seçmeciliğniden kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifade biçiminin tercih edilmesi istenirse, zamansal bir kesit içinde ortaya en son çıkmış olan bilginin elde edilmesi için hangi eski bilgilerin birbirlerine bağlandığını araştırırken, bunların arasındaki bağlantının kendiliğinden mi, mantıksal mı, yoksa eşyanın tabiatından mı olduğunu bulmak zorunda olduğumuz ortaya çıkar. Bilgilerin soy zincirleri araştırıldığında ortaya çok ilginç eklemleşmeler çıkmaktadır. Bunlardan en sık rastlanılanı, farklı paradigmatik alanlara veya farklı üretim tezgâhlarına ait bilgilerin, çelişkiden korkmaksızın aynı soyun içinde birleştirilmeleridir. Örneğin çoğu zaman bilimsel bilgi ile dinsel bilgi ve sezgisel bilgi aynı soy zincirinin çeşitli halkalarını meydana getirebilmektedir.

Böylesine bir yapılanmanın içinde karşımıza bir açmaz çıkmaktadır. Bütün bilgilerimiz, yukarıda anılan nedenlerden ötürü kusurlu olduklarından, yeni bilgiler de zorunlu olarak kusurlu olacaklardır. Bu kusurun nereden kaynaklandığından çok, elimine edilmemesi/edilememesi önemlidir ve işte bu özellik, bilgiyi bir hegemonya aracı haline getirmektedir.

Bilgi ve hegemonya

Bilgi, gerek üretim sürecinde, gerekse kullanımında manipüle edilebilir nitelikte olduğundan ve içine girdiği kabın şeklini *alan sıvınınkine* benzer özellikler gösterdiğinden, her iktidar bilgiyi tekelleştirmek/tekilleştirmek, bu mümkün olmadığı takdirde de denetlemek, yönlendirmek, gütmek ister. İktidarın bilgiyi güdülemesinin ve yönlendirmesinin başlıca yöntemi onu tek bir yönden ilerlemek zorunda bırakmaya uğraşmaktır. Bu eğitim aracılığıyla olduğu gibi, resmi ideoloji denilen ve dışına düşülmesi suç terimleriyle ifade edilen temel siyasi paradigma doğrultusunda hizaya sokarak da yapılabilir.

Öte yandan bilginin çoğu zaman pahalı bir mal olması, tekil bireylerin ancak serbest hale gelmiş, yani bedava olmuş

bilgilerle yetinmelerine yol açar. Zaten süreç, onların daha kapsamlı bilgileri talep etmelerini önlemeye yönelik olduğundan, kitlenin gövdesinden böyle bir istek de kaynaklanmaz. Ama fiyatı olmayan bilgi, en fazla manipülasyona uğramış, en fazla aşınmış ve fersude hale gelmiş bilgidir ve bir de paradoks: en çok para veya çıkar bedava hale gelmiş bilgiden ve bu bilgiyi piyasaya sürenler tarafından sağlanır.

Bilginin fiyatı arttıkça, manipülasyondan geçme derecesi düşer. En pahalı bilgi, en az kirlenmiş bilgidir ve bunu tekil bireylerin elde etmeleri hemen hemen olanaksızdır. İşte temiz (nisbi olarak) bilgi, ancak hegemonik odaklar tarafından satın alınabilir. Daha açıkçası, en temiz bilgi, siyasal veya ekonomik iktidarlar tarafından sahiplenilir. Sonra bu bilgi çeşitli aşamalardan geçerek, çeşitli çıkarlara hizmet etmek üzere manipüle edilir ve sonunda bedava hale gelinceye kadar hem ucuzlar hem de ucuzladığı ölçüde kökeninden saparak kirlenir.

Bilgi ve demokrasi

Bilginin yaygınlaşması tek başına demokratik bir süreci harekete geçirmez, toplumu daha demokratik kılmaz. Bilgi ile demokrasi arasındaki ilişki, temiz bilginin yurttaşlara ulaşabilme derecesidir ki, bunu henüz hiçbir toplum tam anlamıyla başaramamıştır.

Çünkü demokrasi, ne belli aralıklarla sandıkların kurulması, ne de çoğunluğun ülkeyi (ve azınlıkları) yönetme hakkıdır. Demokrasi, bilgi bağlamında, toplumun istisnasız her bireyinin bilgi üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinde etkin denetim yapabilmesi halinde gerçekten vardır. Bu limite yaklaşıldığı ölçüde demokratik, uzaklaşıldığı ölçüde demokratik olmayan bir toplum söz konusu olur.

Fakat, dünyanın şu andaki örgütlenmesi açısından bu bir ütopyadır ve bu nedenle demokrasi henüz bütün dünya için yaşanan bir gerçeklik değil, bir ideal olarak kalmaktadır. Ancak bu ifadenin, bütün dünyanın demokrasiden eşit uzaklıkta bulunan ülkelerden meydana geldiği izlenimini edinmemek gerekir.

Bugün dünyada limit demokrasiye daha yakın ve daha uzak duran ve bu yol üzerinde çok farklı konumlarda bulunan ülkeler vardır. Bunların hiçbirinin limitin meydana getirdiği çıtayı göğüsleyememesi, aralarında eşit oldukları anlamına gelmez.

Bilgi ve medya

Bilgi, özellikle de bedava bilgi, sıradan insanlara çok çeşitli kanallardan aktarılmaktadır, ama bunların arasında en etkili olanı medyadır. Kabaca, basın, radyo, televizyon, sinema, reklam gibi kanallardan meydana gelen medyanın bazı kolları bedava, bazı kolları bedellidir. Yukarıda koyduğumuz kıstas çerçevesinde, bedava olanı en fazla manipüyasyondan geçenidir. Bir örnekle açık hale getirmeye çalışırsam, bir reklam filmi bedavadır, bedavaya seyredilir, ama içerdiği bütün bilgiler tamamen elden geçmiştir, tamamen belli amaçlar doğrultusunda düzenlenmiş ve hizaya sokulmuşlardır. Buna karşılık bir kitap, elden çok daha az geçmiş, çok daha dolaysız ve üretim sürecinin neredeyse kaynağında yer alan bilgileri içerir (bu bilgilerin doğru olup olmadıklarının bir öneminin olmadığını biliyoruz, önemli olan manipülasyon derecesi). Veya başka bir söyleyişle, bir reklam filmindeki manipülasyon oranı, bir kitaptakinden kat be kat fazladır.

Medya büyük kısmı itibariyle, halka bedava bilgi sunmaktadır, ama halk da bu bedavacılığının bedelini çok ağır ödemektedir. Fazla uzağa gitmeden yalnızca reklam alanından örnek vermekle yetiniyorum. Reklamın yegâne amacı daha fazla satış, daha yüksek kârdır. Bu yüzden talebi canlandırmaya yöneliktir ve bilinen iktisat kuralı gereği, talebi artan malların fiyatı da artar. Kitleler bedava bilgi karşılığında yüksek fiyat cinsinden bir bedel ödemekte ve bunu fark etmemektedirler.

Medya ayrıca, bedava bilgi karşılığında belli tiplerden insanlar yaratmaya çalışmakta ve her şeyden önce çoğulluk rejimi olan demokrasinin gelişme yollarını tıkamaktadır. İş burada da kalmamakta, örneğin haber aktarımında tam bir seçmecilik yapılarak, yayın kuruluşlarının öncelikleri halkın, bundan da

beteri teker teker bireylerin öncelikleri haline getirilmektedir. Medyanın demokratikleşmeye en büyük kötülüğü, bireyselleşmeyi yok etmesi, insanları tektipleştirerek onları farklılıklarından arındırmasıdır.

Bilgi çağı, bilgi toplumu

Elektronik ve bilgisayar alanındaki başdöndürücü gelişmeler, bilginin herkesin ulaşacağı kadar bol ve ucuz olacağı umudunu yaratmış ve bu arabaşlıktaki ifadeler bu beklentiden kaynaklanmışlardır.

Ama kazın ayağının böyle olmadığı yavaş yavaş anlaşılmaya başlamıştır. Elektronik devrin sonucu herkese kolayca ulaşan bilgi, maalesef işlenmiş bilgidir ve her işlenmiş bilgi, işleyenin irade, amaç ve çıkarına göre mutlaka manipülasyon içerir.

Ben kendi adıma bilgi üretiminin, bilgi çağı denilen bu süreç içinde, şimdiye kadar hiç görülmedik ölçekte tekelleşeceğini ve dünyanın giderek birkaç bilgi üretim merkezinin denetiminde tektipleşeceğine inanıyorum. Bunun devamında, bütün dünyanın giderek tek bir ideolojinin hegemonyası altına gireceğinden korkuyorum. Açıkçası, bilgi toplumu denilen şeyin global bir faşizm olacağından endişeleniyorum.

Çağdaş ve Demokratik Bir Eğitim Sistemi İçin

Türkiye'nin bütün sorunlarının kökeninde eğitim sistemindeki aksaklıkları görmek elbette doğru değildir, ama Türk eğitim sistemi, bu ülkedeki sorunların çoğunun tabanında, ya tek başına, ya da diğerleriyle birlikte yer almaktadır. Fakat ıskalanmaması gereken bir başka nokta, eğitim sistemindeki aksaklıkların da Türkiye'nin diğer sorunlarından şiddetle etkilenen bir ortamın ürünü olduklarıdır. Yani sonuçta, Türkiye'nin genel sistem bozuklukları ile özel veya yerel sorunlarının çözülememelerinin meydana getirdiği yumak içinden aksak bir eğitim sistemi çıkmakta, bu da kendini yaratan sorunları katmerlendirmekte ve bir de üstelik yepyeni başka sorunlar yaratmaktadır.

Bu yazıda, Türkiye'nin bütün temel sorunlarını, birbirleriyle bağlantıları ve birbirlerini etkilemeleri içinde ele alarak tartışmak elbette söz konusu değildir. O nedenle, eğitim siste-

minin meydana getirdiği sorunlar ve aksaklıklar yumağı, yan ve dış bağlantıları hesaba katılmadan tartışılacaktır. Ancak, eğitim sorunlarının meydana getirdiği devasa bütün gözönüne alındığında, bu tartışmanın da kısmi olmaktan başka bir çaresinin bulunmadığı kendiliğinden anlaşılır niteliktedir.

Türk eğitim sisteminin temel kusuru, yurttaş yetiştirmedeki başarısızlığıdır. Dünyanın bütün demokratik ülkelerinde temel eğitimin amacı, yurttaş adaylarına, ülke, demokrasi, insan hakları vb. konularında bilmeleri gerekenleri öğretmek ve yetişkin olduklarında, ülke kaderinde söz sahibi olmalarına yetecek asgari entelektüel birikimi sağlamaktır. Bu eğitim anlayışı, bu ülkelerde demokrasinin ve yurttaş haklarının sürekliliğinin teminatını meydana getirmektedir. Oysa bizim ülkemizde milli eğitimin geçmişinin 80 yıla yaklaşmasına rağmen, Türkiye'de yaşayanların büyük çoğunluğu hâlâ yurttaşlık bilincine sahip olamamışlardır. Kadınlara reva görülen muamelelerin bu konuda örnek olarak zikredilmesi yeterlidir. Yurttaş eşitliğine inanmış insanların çoğunlukta olduğu bir ülkede, kız çocuklarının % 35'inin okula gönderilmemesi, evli kadınların yarıdan fazlasının sürekli dayak yemeleri vb. akla hayale bile sığmaz. Gene yurttaşlık ve insan hakları bilincinin geliştiği bir ülkede, bunların *eğitimle vicdanlara nakşedildiği* bir ülkede, okul çağındaki çocukların neredeyse yarısının çalıştırılması, sokak çocuklarının sayısının neredeyse % 5'lere dayanması, çocuklara her fırsatta dayak atılması kimsenin aklına sığmaz.

Çünkü bizim eğitim sistemimiz vatandaşlık bilinci vermek yerine, öğrencilere hayali bir Türk-üstünlüğü duygusu aşılamakta, bir de buna birçok okulda hayali bir müslüman üstünlüğü duygusu eklenmektedir. Ayrıca cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan *Tevhid-i Tedrisat* Yasası'na aykırı olarak kurulmuş birçok din okulunda, Türklük duygusu da bir yana bırakılarak, bir cumhuriyette düşünülemeyecek bir şekilde, bir müslüman cemaati kimliği oluşturulmaya çalışılmaktadır. Böylesine bir eğitimden geçen Türk çocukları, yetişkin hale geldiklerinde, Türkiye'nin birçok açıdan çok gerilerden gelen azgelişmiş bir

ülke olduğunu, İslam aleminin tümünün fakirlik içinde bulunduğunu anlayınca, bunu tamamen bir Batı komplosu olarak görme eğilimine girmekte ve "Türkün Türkten başka dostu yoktur" cinsinden demagojik bir sloganın peşine takılmaktadır.

İdeolojik eğitime ilişkin bu küçük örnek, bu ülkede yaşayan insanların sorunların gerçek kaynaklarını görmelerini engellemekte, sonuçta Türkiye'de yaşayanların büyük çoğunluğu, içinde bulundukları durumun sorumlularının hemen yanı başlarında bulunduğunu, hatta bizzat kendilerinin de sorumlu olduklarını anlamaktan aciz kalarak, hemen hemen hiçbir probleme doğru çözüm getirememektedir. Böylece bu ziyniyetin esiri olan biz Türkler, trafik katliamlarına, orman yangınlarına, sel baskınlarına kaza deyip geçerek, sorumluluğu, yolları kötü ve yanlış yapanlardan, trafik kurallarına saçma bir "bana bir şey olmaz" basiretsizliği ve kaderciliği içinde uymalayanlardan veya yanık izmaritlerini ağaçların arasına savuranlardan, tarlasında anız yakanlardan, tarla açmak için ormana saldıranlardan, dere yatağına gecekondu yapanlardan, onlara oy için göz yuman, bir de üstelik elektrik, su götürenlerden, bunları diğerlerinin aleyhine kaçak kullananlara ses çıkartmayanlardan vb. alarak, hep Batılıların, Türklerin ve müslümanların yükselmesini istemeyen hayali düşmanların omuzlarına yüklemekteyiz.

Eğitim sistemimizin ikinci büyük kusuru, çeşitli düzlemlerde hâlâ ayırımcılık yapılmasıdır. Anayasasında laik ve demokratik olduğunu ilân eden bu ülkede, temel eğitimde din dersi zorunludur ve bu ülkenin dinsel ve mezhepsel çoğulluğuna ve çeşitliliğine rağmen, yalnızca sünni-hanefi doktrini okutulmaktadır. Ayrıca kız ile erkek öğrenciler arasında çeşitli düzeylerde yapılan ayırımcılıkların yanı sıra, temel eğitimin bedava ve eşit olacağına ilişkin anayasa hükmüne rağmen, okullar arasında büyük düzey farklılıkları bulunmaktadır.

Üçüncü bir kusur, eğitim tarzına ilişkindir. Bizim eğitim sistemimizde, öğrencilerin sustalı maymunlar gibi olmaları, kişilikli ve bireysel özelliklere sahip olmalarına tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra, öğretmenler aldıkları eğitimin gereği,

öğrenciyle tartışmaya, onun akıl yürütme yeteneklerini geliştirmeye asla yatkın değillerdir. Böylece, bizim eğitim sistemi koyu bir ezberciliğe dayanmakta, öğrencilerin ders olarak gördükleri şeylerden kuşkulanmalarına kesinlikle izin verilmemektedir. Bu durumda, modern insanı tarif eden kuşkuculuk, tartışma yeteneği, bizim semtlere uğramamakta ve tabii bu ortam demokrasinin gelişmesine de izin vermemektedir.

Buna bağlı olan dördüncü büyük eksiklik, öğretmen yetiştirmede gösterilen kusurlar ile ders programları ile kitaplarının köhneliğidir. Öğretmenler de, bu eğitim sisteminin emredici, ezberci, kesin ve ebedi doğrulara dayalı yapısının içinden geldiklerinden, bu tutumu sürdürmekte ve öğrencilerine en küçük bir özgürlük alanı tanımamaktadırlar. Ama bundan beteri, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun kendini geliştirmemesidir. Bu yüzden aktarılan bilgiler eski ve çağın gerisinde kalmaktadır. Ama belâ hiçbir zaman tek başına gelmediğinden, bu eksik, eski ve çoğu zaman yanlış bilgilerin öğrenciler tarafından mutlak doğrular olarak kabul edilerek ezberlenmeleri, onların yeni bilgiler karşısında geçirimsiz bir konumda kalmalarına ve çağı yakalamakta başarısız olmalarına veya en iyisinden zorlanmalarına neden olmaktadır.

Ders kitapları ise bu durumu daha da ağırlaştırmaktadır, çünkü müfredat programlarının geriliği ve ideolojik endişelerle hazırlanmış olmalarından ötürü, ders kitapları eski, yanlış, ayırımcı "bilgi"lerle doludur. Özellikle tarih ders kitaplarında olmak üzere, birçok ders kitabında ırkçı ve şoven bir zihniyet egemenliğini sürdürmektedir. Fen kitapları ise inanılmaz hatalarla doludur. Biyoloji gibi bilimsel bir alanda bile, çoğu zaman dinsel yargılarla kaleme alınmış bölümler içeren ders kitaplarına rastlanmaktadır. Sonuncu bir örnek de coğrafya kitaplarından verilebilir. Milli Coğrafya adını taşıyan ders kitaplarının hiçbirinde Türkiye'de çöl bulunduğundan söz edilmemektedir. Oysa, bilimsel kıstaslara göre, Türkiye'nin birçok yerinde irili ufaklı çöller bulunmaktadır ve buraları ne yazık ki bilinçsizliklerin sonucu artan erozyon nedeniyle büyümektedir. Şimdi

bu yalanı çocuklara söylemenin anlamı nedir? Tek bir anlamı vardır, yöneticiler yanlış yapmaz zihniyetini hem oluşturmak hem de sürdürmek.

Türkçe kitapları ise, öğrencilere anadillerini geliştirme olanağı sağlamanın uzağında kalmakta, seçilen okuma parçaları, Türkçeyi iyi kullanan yazarlardan değil de, resmi doktrine uyanlardan yapılmakta ve bunlar da çoğu zaman yanlış, eksik bir Türkçenin yanı sıra, insana edebi bir zevk vermeyen bir dil kullanmaktadırlar.

Eğitim sistemimizin aksaklıklarını sayıp dökmek, fazlasıyla zaman ve mekân tüketici bir iştir. Bu nedenle, yukarıda sayılanların örnek olarak kabul edilmesi halinde, ciddi bir reform ihtiyacı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bu reformun ana hatları, demokratik ve laik, yani cumhuriyetçi bireylerin yetiştirilmelerine yönelik olmalıdır. O halde bu ülkeyi seven her yurttaşın, eğitim sistemi içindeki arkaik, köhne, ideolojik unsurların ayıklanması konusunda gayret sarfetmesi gerekiyor.

Eğitimin Niteliğini Ne Zaman Konuşacağız?

Türkiye, hemen hemen bütün sorunlarını uzlaşmaz çelişkiler halinde yaşıyor. Toplumun tümünü ilgilendiren bütün konular, adeta her seferinde iki düşman kampın mücadelesi biçiminde ortaya konuluyor ve bu çatışmalı ortam, elbette tartışma değil, dayatma heveslerini egemen kılıyor. İşin ilginç ve can sıkıcı tarafı, her kampın her seferinde demokrasiden bol bol söz etmelerine karşılık, bu tartışmalı durumun bizatihi kendisi, demokrasinin tam zıddında yer alırdığını belirliyor. Belirliyor, çünkü kimse karşı tarafın ne dediğine kulak kabartmıyor, onu anlamaya çalışmıyor, sadece kendi iradesini egemen kılmaya çalışıyor.

Bundan da beteri, gene hemen hemen her seferinde, sorunun özü, kapsamı ve sonuçlarının yerine, şekil tartışılıyor. Şekil uğruna meydan savaşları veriliyor ve bu arada içerik kendi mecrasının içinde yol almaya devam ediyor. Açıkçası, bu ülkede büyük gürültüler kopmasına neden olan hiçbir sorunun özüne inilmiyor, bu alanda ciddi araştırmalar yapılmıyor ve gereken tedbirler alınmıyor.

Sekiz yıllık kesintisiz temel eğitim konusunda da hiç farklı bir şey olmadı. Türkiye'nin bir kesimi, temel eğitimin süresinin kesintisiz sekiz yıla çıkartılmasının bütün eğitim sorunlarını çözeceğini ve laikliğin güvenceye alınacağını sandı; diğer bir kesim ise, insanların dinlerini öğrenme özgürlüklerinin ellerinden alınacağını düşündü.

Ama ne yazık ki iki görüş de yanlış. Her şeyden önce, tarafların durdukları yer yanlış, bu yerler eğitime nazaran değil, birbirlerine nazaran. Dolayısıyla bu tartışmanın öznesi yanlış, daha da açıkçası, böyle bir tartışma olamaz. Çünkü gerçekten demokratik bir sistemde, eğitim süresi tartışılmaz, niteliği tartışılır. Süre, işin esası değil, eğitimden beklenilenlerin ortaya konulması ve üzerinde tartışılması sonucu kendiliğinden ortaya çıkacak bir yan üründür. Daha da açıkçası, demokrasilerde her yurttaşın, yurttaşlık bilincini elde etmesi için kaç yıl gerekiyorsa, temel eğitim o kadar olur. Ve bundan da önemlisi, yurttaşların dinlerini öğrenme haklarıyla temel eğitim süresi arasında hiçbir bağlantı yoktur. Bunlar farklı düzlemlerde yer alan durumlardır.

Türkiye'deki tartışmalarda gözden kaçırılan temel noktalardan biri de, din eğitimini verecek makam ile demokrasi arasındaki bağlantıdır. Bu konudaki bağlantı son derece basit ve açıktır. Totaliter rejimlerde din eğitimi devletin tekelindedir, demokratik ülkelerde ise, din eğitimi yurttaşların özel girişimlerine tabi olarak sivil toplumda yer almaktadır. Yani daha açık bir ifadeyle, devletin dini eğitim vermesi demokrasiye aykırıdır. Çünkü bu işi devletin üstlenmesi, resmi bir din ve mezhep yaratarak, hem o ülkedeki diğer bütün inançları dışlamakta, hem de bireysel bir tercih ve özgürlük ile kimlik alanı olan dini tektipleştirerek, devletin denetimi altına sokmakta, böylece yurttaşların maneviyatlarını denetim altına almaktadır. Din ve vicdan özgürlüğüne bu kadar aykırı bir şey olamaz. Nitekim, dünya deneyindeki sayısız örneğin yanı sıra, ülkemizde de din eğitiminin tektipleştirilmesi ve tamamen devletin denetimine alınması hep askeri diktatörlük dönemlerinde olmuştur.

Sekiz yıllık kesintisiz temel eğitim konusundaki tartışmaların "İmam-Hatipler kapatılıyor" noktasında kilitlenmesi, Türkiye'nin mevcut eğitim sisteminin ağır bir hastalık ve yetersizlik içinde olmasının neden, sonuç ve tedavi çareleri üzerinde düşünülmesini de engellemektedir. Eğitim sisteminde ciddi ve köklü bir reform yapmadan sekiz yıllık eğitime geçilmesi, bu hastalıkların genç beyinlere aşılanması için daha uzun bir süre yaratacak ve zaten çoğunluğu itibariyle cahil yetiştiren sistem, bu kez kara cahil yetiştirecektir.

Zaten bizatihi bu tartışmanın abesliği de, eğitim sisteminin cahil yetiştirdiğinin kanıtıdır. Bu tartışmayı yapanların hepsi bu sistemin ürünüdür ve tıpkı istediklerinin olması için büyü yapmakla veya adak adamakla yetinen, bunun dışında hiçbir kiyşisel gayret göstermeyen ilkel insanlar gibi, "sekiz yıl" veya "okulumu kapattırmam" cinsinden sihirli formüllerin etkisine inanmaktadırlar. Bu, putataparlıktır.

Oysa işe Türk eğitim sisteminin zaaflarının saptanmasıyla başlamak gerekirdi. Bunlar tedavi edilmeden, sürenin sekiz veya seksen yıla çıkartılması, nitelikli insan yetiştirilmesine olanak vermeyecektir.

Türk eğitim sisteminin başlıca kusurları bana göre ve örnek olarak şöyle sıralanabilir:

1. Yerleşik zihniyet, din kitabı ile bilim kitabı arasında ayırım yapamamakta, ikisini de sarsılmaz doğrular olarak kabul etmekte ve tartışmalı durumlarla karşılaştığında paniğe kapılmakta ve bilimden şüpheye düşmektedir.

2. Eğitim modeli ezbere dayalıdır, tektip insan yetiştirmeye dayalıdır, bireysel farklılıkları hiç kaale almamakta, tartışmayı tamamen dışlamaktadır.

3. Araştırma yerine, "sarsılmaz doğruların" bir kerede ebediyen kabulüne dayalıdır. Öğretmeye değil, eğip bükmeye dayalıdır.

4. Ders kitapları kabul edilemez hatalarla doludur ve tammen eskimiş bilgileri içermektedirler.

5. Öğretmenlerin pedagojk ve bilgisel eksiklikleri had

safhadadır. Bunlar hâlâ disiplinin öğretimden önce geldiğine inanmaktadırlar. Ayrıca eğitim çeşitlenmemiştir ve işlevsel değildir. Sistem öğrencileri amaç olarak değil, araç olarak görmektedir.

6. Ailelerin büyük çoğunluğunun eğitime bakışı çağdışıdır, bunu sürekli bir faaliyet olarak değil de, sihirli birtakım yeteneklerin elde edileceği ve her kapıyı açacak bir aşama olarak görmektedir.

7. Ve nihayet, orta öğretim son zamanlarda üniversiteye hazırlık aşamasından ibaret hale gelmiş ve yurttaş yetiştirme özelliğini tümüyle kaybetmiştir.

Bu saydıklarım sadece örneklerden ibarettir. Bunlara yüzlerce başkasını eklemek mümkündür ve eklenmelidir de, ama bu yazının çerçevesi içinde bu olanaksızdır.

Eğitim sistemi gibi hayati bir konunun, gündelik siyasetin en alt hırslarına bu denli feda edilmesi Türkiye'nin talihsizliğidir.

Mersin Kaybederse Türkiye'de Bir Daha Üniversite Olmaz

Türkiye'de şu anda 70'in üzerinde üniversite var, yolda olanlarla birlikte bu sayı hızla 100'e ulaşacak. Üç büyük kentte bulunan 20 kadar üniversiteyi bir yana bırakırsak, geriye kalanların çok sorunlu olduğunu görürüz. Ancak bu taşra üniversitelerinden biri, 1992'de kurulan Mersin Üniversitesi, gerek öğretim kadrosu, gerekse hakiki bir üniversite olma yolundaki ciddi gayretleriyle bir farklılık adası meydana getiriyor. YÖK, işte bu üniversiteyi baltalıyor ve YÖK başkanının üniversite ile tapu dairesi arasında ayırım yapamayan zihniyeti içinde, bir rektörü, bir hocayı azarlamaya tevessül etmesiyle, olay artık bir kamuoyu yaratmış durumda. Bu son derece vahim durum karşısında, kendini demokrat sayan herkesin Mersin Üniversitesi'nden yana tavır koyması ve Mersin'in sıradanlaşmasının Türkiye'nin üniversite umudunun çok uzunca bir süre ertelenmesi anlamına geleceğini anlaması gerekiyor.

Bizde hemen her çağdaş kurumun bir tiyatro dekoru gibi kalması, gerçek içeriğini hiçbir zaman oluşturamamasının temel nedeni, bu kurumların bu topraklarda üretilmemeleri, Batı'dan

ithal edilmeleridir. Bu kurumların büyük çoğunluğu, yeni vatanlarında büyük içerik boşaltmalarında ve değiştirmelerine uğramışlardır. Her kurumun aslında arkasında koskoca bir tarih taşıdığını ihmal eden, hatta aklına bile getirmeyen ithalatçılar, bu ülkeye araz olan kaba nominalist tavrın sonucu olarak, bir şeyin adına sahip olmanın, onun aslına da sahip olmak demek olduğunu sanmışlardır.

Batı'dan ithal ettiğimiz, ama içeriğini hiçbir zaman Batı ölçülerine göre dolduramadığımız kurumların başında üniversite gelmektedir. Türk çocukları okula gittiklerinde, başka bir aksaklığımızın ve yetersizliğimizin ürünü olan yapay özdeşlikleri ezberlemektedirler. Her şeyi "benzeri olduğu kabul edilen"e nazaran belletmeyi eğitim sanan sistemimizin gereği olarak, üniversitenin "medresenin çağdaş bir türü" olduğunu "herkes öğrenmiş" bulunmaktadır. Oysa bunun kadar sakat ve yapay bir özdeşliğin bir benzerini bulmak olanaksızdır. Çünkü medrese eğitimi, gerçeğin olabildiğince daha büyük bölümüne ulaşmayı amaçlamanın tamamen tersinde yer almaktaydı. Dinsel eğitimin özü, gerçeğin bir kerede ebediyen geçerli olmak üzere verili olmasına dayanmaktadır. Bu durumda medrese eğitimi, değişmez önermeleri, öğrencinin anlamasına gerek duymadan ezberletmek demekti. Böylece eğitenin ve eğitilenin gerçeğe ulaşmak için bir çaba sarfetmeleri gerekmiyordu, kendilerine "ifşa" edilenleri ezberlemeleri yeterliydi. Bu açıdan üniversite medresenin zıddıdır ve ancak laik veya laikleşen (aynı zamanda demokrat ve demokratikleşen) bir ortamda ortaya çıkabilir ve gelişebilir.

Türkiye'nin çoğu nominal olan üniversitelerinin çoğu, medresenin "nakli" anlayışından kurtulamamıştır, bu doğrultuda yalnızca nakledilen bilginin kaynağı değişmiştir. Batı "bilgi"si üniversitelerimizde hemen her zaman nakledilmekte, bu bilgi çok nadir istisnalar dışında üretilmemektedir. Türkiye'de üniversite alanında en büyük sorun, ta başından beri, bu kurumların bilgi üretim merkezleri olarak değil de, bilgi aktaran yerler olarak ve yalnızca böyle görülmeleridir.

Ülkemiz insanlarının ezici çoğunluğu, üniversitelerin eğitim sisteminin bir aşamasından itibaren olduğu noktasında birleşmektedir. Ve bunun arkasından tüm eklentiler gelmektedir. Üniversite basit bir "okul" olarak algılanınca, özerkliğe, tartışmaya, eleştiriye ne gerek var?

Türkiye'de üniversiteyi oluşturmanın yolu öncelikle ve ivedilikle özerklikten geçmektedir. Bizimki gibi ülkelerde üniversitelerin yalnızca öğrencilerden alınacak paralarla ayakta kalabileceklerini hayal etmek abesle iştigâldir. Paralı üniversitelerin yanında, devlet tarafından finanse edilenleri de olacaktır. Devlet yalnızca maddi olanakları sağlamakla yetinmelidir ve yetkisi de verdiği paranın yerine harcanıp harcanmadığının denetlenmesiyle sınırlı olacaktır. YÖK ancak böylesine bir işlev içinde tahammül edilebilir bir kurumdur. Bunun dışında gerçek demokratik bir ortamda hiçbir yeri yoktur.

Üniversite özerkliğinin yolu Orta Çağdan beri bellidir. Bu işin iki temel taşı **collegium** ve **cooptatio**'dur. Üniversite, çeşitli bilim dallarının biraradalığını ifade eden bütünsel bir terimdir. **Universitas**'ın aynı zamanda evrensellik anlamını da taşıdığını aklımızda tutarak, bunun hem ideallerin evrenselliği, hem de tüm bilimleri kapsama eğilimini ifade ettiği söylenebilir. Ancak her bilimin araştırma, aktarım yöntemleri ve nihayet gelenekleri farklıdır. Zaten aynı daldaki gelenekler de bir kurumdan diğerine farklılık göstermektedir. O zaman her bilim dalı, kendi hocalarıyla birlikte bir **collegium** meydana getirmektedir. Kendi kurallarını kendi koyan aynı alandaki hocaların birliği, işte üniversite kavramının kalbini bu oluşturmaktadır. Batı üniversitesinin bu kelimeden türeme kolejler halinde bölümlere ayrılması veya Fransa'nın en saygın bilim kurumlarından birinin Collège de France adını taşıması hiç rastlantı değildir.

İkinci temel taş olan **cooptatio** ise, içten seçimdir, yani belli bir **collegium** (fakülte veya bölüm de denilebilir), kimlerin kendi kurumunda hocalık yapacağına, kimlerin öğrenci olacağına karar verecek, kendi dekanını ve bölüm başkanlarını kendi seçecektir. Akademik derecelerin neler olacağına, hangi dersle-

rin kimler tarafından okutulacağına bu hocalar kurulu karar verecektir. Tabii, hocaların derslerinin içeriklerine herhangi bir müdahale olmayacaktır. Devletin (yani YÖK'ün) bu konuda bir müdahalesinin olabileceği kimsenin aklına bile gelmeyecektir. Öte yandan öğrenciler, öyle merkezi sınavla filan değil, yüz yüze temasla üniversiteye gireceklerdir.

Türkiye'de üniversiteyi oluşturmak gerekiyor. Bu konuda herkesin irili ufaklı sorumluluğu var. Bu soruna, kazanılmış mevzileri kaybetmemek ve siyasal yatırımları heba etmemek açısından bakılması halinde, geleceğimizin ipotek altına girmesi kesindir. Kendi görüşlerine uymayanları, resmi görüşle hemfikir olmayanları "ihanet"le suçlamaktan vazgeçmekle işe başlayabiliriz. Hemen gözüken iki nokta, üniversite içinde yer alan, ama yapı, amaç ve yönelim olarak onunla bağdaşmayan unsurların başka bir alan oluşturmak üzere üniversiteden ayrılmalarıdır. Meslek yüksek okullarını ve ilahiyat fakültelerini kastediyorum; bunlar üniversite kavramının oluşmasına esaslı engellerden birini meydana getirmektedirler. İkinci temel nokta, üniversite özerkliğinden kuşku duymak, üniversiteden, yani bilimden kuşku duymak demektir. Veya daha açıkçası, değişmeye, ilerlemeye karşı kuşkulu olmak demektir. Üniversitenin olmazsa olmaz koşullarından biri özerkliktir, mutlaka düzenlenmesi gerekmektedir. Buna bağlı olarak, akademik ünvanların kazanılması da dış müdahlelerden, siyasal ve toplumsal endişelerden arındırılarak, tamamen bilimsel kıstaslara bağlı hale getirilmelidir. Dünyanın hiçbir yerinde çiçek yapım doçenti, yemek pişirme profesörü olmaz.

Bilim adamının çağından ve toplumundan, ayrıca dünyadan sorumlu bir aydın olarak siyasal bir görüşünün olmasının kaçınılmazlığı artık anlaşılmalı ve kabul edilmelidir. Demokrasilerde siyaset, bu işin profesyoneli dar bir grubun değil, herkesin işidir. Bu grubu siyasal toplumun dışına atmaya kalkışmak, onu makineleştirmek ve demokrasiyi inkâr ederek totaliterliği savunmakla eşanlamlıdır. Gene bu bağlamda, bilim adamlarının takdir ve tekdir yeri, onların içinde bulundukları

bilimsel cemaattir. Her önüne gelenin, bir de üstelik hükmetme terimleriyle ifade edilen resmi ünvanların arkasından emredici tavırlar içine girmelerinden de vazgeçmek gerekir. Hiç korkulmasın, terimin tam anlamıyla işlerliğe ve varlığa kavuşan bir bilimsel cemaat, dışarıdan bakanların aklının alamayacağı kadar acımasız ve nesnel koşullar yaratacaktır. Bilimsel kamuoyunun oluşmasına olanak ve izin verilmeyen ortamlarda, demagoji, köhne ve fersude önermeler, inançlar, itikatlar; bilimsel olanı tedavülden kaldırmaktadırlar. Bilimin hiyerarşiye tahammülü yoktur. YÖK gibi bir kurumun varlığı ve üniversiteler üzerinde uyguladığı vesayet bilimi öldürmekte veya doğmasını engellemektedir.

Üniversite belli bir kesimin değil, tüm toplumun malıdır, üzerinde herkes söz sahibidir. Konuların açıkça tartışılması gerekir. Üniversite oluşturulurken, bu kurumun demokrasinin temelinde yer aldığı gözardı edilmemelidir, yoksa gene adı var, kendi yok birtakım kuruluşlar üretmekten başka bir sonuca varamayız. YÖK ile Mersin Üniversitesi arasındaki tartışma, basit bir olay olmanın çok ötesinde, Türkiye'nin bu konudaki kaderinin oynandığı sürecin önemli dönemeçlerinden birini meydana getirmektedir. Kerim ve kutsal devlet ideolojisini sürdürme uğruna Mersin *feda* edilecek olursa, bin yıl boyunca her gece bir saat ışıkları söndürsek de, Türkiye'ye demokrasi gelmez.

Bir Eski Rejim Hastalığı Olarak Yolsuzluk

Her ulusun kendine özgü karakter özellikleri bulunduğuna dair inanış, hiçbir bilimsel dayanağı olmamasına ve bilimin bu inanışın temelleriri her seferinde çürütmesine rağmen, geniş kitleler nezdinde hâlâ çok revaçtadır. Aslında ulusal karakter olarak kamu vicdanında inşa edilen şey, hem her milletin diğerlerinin kendine taktığı kulplardan arınma çabasıdır, hem de o *millete mensubiyetten* başka değerli bir şeyi olmayanların bir sığınma alanıdır. Yani her ulus, kendini dünyanın en büyük, en kahraman, en akıllı, en... ulusu olarak kurgular ve bireysel düzlemdeki bütün yoksunluklar, bu anonim mükemmelliğin içinde kaynar gider. Hırsız, namussuz olmak önemli değildir, mensup olunan milletin yüce değerlerini paylaşıyor olmak, bütün bunları silecektir.

Türkler de bu genel kavrayışın elbette dışında değillerdir, üstelik "ideolojik olarak inşa edilmiş ulusa tapma" yarışında, arkadan gelenlere taş çıkartacak kadar öndedirler. Bu konuda

var olan aktüel rakiplerinden hiçbirinden çekinmesine gerek yoktur, bir tek romantik dönem Alman milliyetçiliği ona eşdeğer bir görüntü vermektedir, ama bu da tarihsel bir rakiptir, şu an için esamesi okunmaz.

İdeal olarak tanımlanan, ama gerçek yaşamdaki örnekleri çok nadir olan Türk tipinin, "yetim hakkını yememe" gibi bir özelliği de bulunmaktadır, ama Türkiye dünyanın en fazla yolsuzluk yapılan, yani yetim hakkının en çok yenildiği ülkelerden biridir.

Öte yandan bütün dinler gibi İslamiyet de esas itibariyle bir ahlâk sistemidir. Onun da haksız kazanca izin verdiğini söylemek olanaksızdır. İslamiyetin helâl ve haram kavramları, açılımları itibariyle yolsuzlukları yasaklayan, lânetleyen bir dizi kuralın temelinde yer alırlar.

Buna karşılık, inançsızlık, dinsizlik ve tanrı tanımazlık Batı dünyasında hızla alan kazanmaktadır, bazılarımızı sinirlendirme pahasına söylemeliyim, bugün dünyada müslümandan fazla dinsiz vardır. Tanrıtanımazların ve dinsizlerin oranı, bazı ülkelerde % 50'yi aşmış durumdadır. Öte yandan bu gibi ülkelerde "mensup olunan ulusa tapma" eğilimi giderek düşmektedir.

Ama bu ülkelerdeki yolsuzluklar, halkının % 99'u müslüman olan" ve "kahraman ve yüce bir ulusa mensup" bulunan Türkiye'dekine nazaran devede kulak kalmaktadır. Acaba Batılılar başka bir ahlâki sistem mi keşfetmişlerdir, yoksa fıtraten bizden daha mı ahlâklıdırlar, yoksa sorunu şu anda ülkemizde benimsenen boyuttan başka bir düzlemde mi tartışmak gerekir?

Türkiye'de ortalık bir kez daha geniş çaplı yolsuzluk iddialarıyla çalkalanıyor. Yazılı ve sözlü basının büyük kesimi, her zaman yaptığı gibi, bu olayı da münferitleştiriyor, sosyolojik bağlamından kopartıyor ve magazinleştiriyor. En kötü Yeşilçam ve en kötü Western filmlerinde olduğu gibi, olay kötü adam-iyi adam mücadelesi halinde ezeli ve ebedi bir mitolojik boyutun, sade ruhların son derece alışık oldukları, şer güçleriyle hayır

güçleri kapışmasının dekoru ve senaryosu içine sokuluyor, daha doğrusu asıl bağlam ve kapsamından çıkartılarak yeniden kurgulanıyor. Bundan daha kötüsü, bu olay bir sapma olarak algılanıyor, yani sistemden kaynaklanan bir durum olduğu gündeme getirilmiyor.

Hemen hemen hiç kimse, yolsuzluk olgusunun bireysel günahkârlıktan mı, yoksa toplumsal-siyasal-ekonomik örgütlenmenin döşediği patikalardan mı kaynaklandığını tartışma zahmetine girmiyor. Kutsallaştırılan ulus gibi, devlet de kutsallaştırıldığından ve sistemin tümü bu "kutsal devlet" paradigması üzerine oturduğundan, buna ancak bireylerin neden olabileceği varsayımı daha emniyetli olarak görülüyor. Meclis başkanlığı gibi olabilecek en yüksek mevkilerden birine tırmanabilmiş bir taşra hekiminin tepetaklak yuvarlanması, sistemin arızaları üzerinde düşünme konusunda engin fırsatlar yaratmışken, bu yükselmeyi hayal etmiş ama beceremeyiş başka anonim kişilerin "oh olsun!" nidalarından başka bir şey duyulmuyor.

Yolsuzluk, yani kamu kaynaklarının, hakedilmeden kişisel çıkarlara aktarılması eylemi kesinlikle bireysel veya ulusal veya dinsel bir ahlâk sorunu değildir. Devletin var olduğu andan itibarenki bütün zaman kesitleri içinde ve bütün siyasal oluşumlarda yolsuzluk olmuştur. Dindarı da, inançsızı da, milliyetçisi de, enternasyonalisti de yolsuzluk yapabilir, yapmıştır. Hangi yüce ulusa mensup olursa olsun, memurların *bu girdaba girme* olasılıkları hep olmuştur, olmaktadır.

Yolsuzluk bir Eski Rejim hastalığıdır. Yani açıkçası bireylerden değil, sistemden kaynaklanır, Eski Rejimin topluma, siyasete ve ekonomiye bakışının sonucudur. Bazı toplumlarda daha az *yolsuzluk* yapılıyor olması, onların daha ahlâklı, daha dindar, ulusuna daha bağlı, daha yüce bir ulusa mensup olmalarından vb. değil, yalnızca Eski Rejim zihniyetinden uzaklaşabilmiş olmalarından ötürü gerçekleşmektedir. Eğer bir formül fazla kaçmayacaksa, yolsuzluğun sıklığı ile o toplumun Eski Rejimle yönetiliyor olması arasında doğru orantı vardır ve bu

formülün tersi de aynı derecede geçerlidir.

Eski Rejim, doğası gereği yolsuzluk yaratır, yolsuzluklara dayanır, yolsuzluk Eski Rejimin özüdür. Çünkü Eski Rejim, "kendi için kutsal devlet" ilkesine dayalıdır. Bu ilke de, bütün kitlesine, bütün niceliksel ağırlığına rağmen toplumun neredeyse bütününü marjinalleştirmekte, ekonomi ve siyaseti olanaksız kılmaktadır. Eski Rejimde insanlar hangi sıfatla anılırlarsa anılsınlar, sonuçta uyruk olarak şekillenmektedirler, yani devleti şekillendiren ve belirleyen bireyler olmak yerine, devlete itaatle yükümlü unsurlar halinde belirlenmektedirler.

Eski Rejimde ekonomi yoktur, çünkü üretilen tüm mal ve hizmetler devlete ait sayılmakta, devlet bunları istediği gibi fiyatlandırmaktadır. Devlet eliyle meydana gelen bu gelir dağılımı, yolsuzlukların anasıdır, fiyatı belirleme konumundakilere yakın duranlar, haksız kazançlar elde edebilmektedirler. Ayrıca bu sistem, hak değil, imtiyaz üzerine dayalıdır ve imtiyazın bizatihi yolsuzluk kaynağı olduğunu herkes bilir.

Ekonominin kurulmasına izin vermeyen Eski Rejim, siyaseti de olabilecek en dar sınırları içinde tutarak, aslında siyasetin baş vermesini engellemektedir. Bu durumda, siyaset bir meslek haline dönüşmekte ve bu mesleği yapabilenler, bunun ücretini fiyatları belirleme seansları halinde tahsil etmektedirler.

İşte meclis yolsuzluğunu bu bağlama oturtmak gerekir. Bir siyasetçi fiyat belirlemiştir. Bu, zaten Eski Rejimin ona tanıdığı bir haktır. Bu hep böyle oldu. Osmanlı sistemine biraz yakından bakıldığında, her iş için ne kadar rüşvetin verilmesi gerektiğinin tarifeler haline getirildiği, padişahın onayının gerektiği durumlarda ona da peşkeş çekmenin (rüşvet vermenin) hiç de ayıp bir şey olmadığı hemen görülecektir.

Göknel, Mercümek, Ağar, Bucak, Kalemli ve sayması günlerce sürecek bir sürü ünlü ünsüz kişinin bireysel ahlâk açısından da yargılanmaları elbette gereklidir, ama asıl yargılanması gereken, bunları üreten, yaşatan, el üstünde tutan, dayanağı haline getiren sistem ve "onlarla gurur duyan" toplumsal zihniyetlerdir.

Eski Rejimle hesaplaşmaya girişmeden tekil kişilerle uğraşmanın, bu hastalığı onlara fatura etmenin pek de mesafe kazandırıcı olmadığını herhalde birgün anlarız. Kalemli, dalga dalga gelen saldırılar karşısında, vatanseverliğinden, imanından vb. başka söz edecek bir şey bulamamıştır. Ve şimdiye kadar yolsuzluk suçlamasıyla karşı karşıya kalanların tamamı aynı yolu benimsemiştir. O halde vatanseverlikle, mümin olmakla para kazanmanın önünü kesmekle işe başlamak gerekiyor.

Devletin Yeniden Yapılanması

Yapı ve Devlet

Devletin doğası, niteliği vb. üzerinde yazılanları kütüphanelere sığdırmak çok kolay bir iş olmamakla birlikte, elimizin altındaymışçasına bize yakın, her an gördüğümüz gökyüzü kadar kuşatıcı bir olguyu bütün boyutlarıyla çözdüğümüz, çözümlediğimiz ve kavradığımız söylenemez.

Bu kavrama zaafının temel nedeni, devletin hem bizatihi, kendi-için ve kendinde bir varlık olması, hem de ancak egemen olarak var olabildiği için uyruksuz yaşayamamasından ötürü, bize-göre, bizim için, yani dolaylı ve tartışmalı bir varlığa da sahip olmasıdır. Bu ikili varoluşu devleti her zaman yeniden yapılanmak zorunda bırakmaktadır ve bu zorunluluğun anahtar kelimesi egemenlik olmaktadır.

Egemenlik, her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, öz ve esas olarak, kendinden daha üst bir otorite olmaması ve eğer böyle bir şey varsa ona boyun eğmemesi ve kendinin bizatihi bir üst otorite olması halidir. Egemenliğin kime ait olduğu gibi

teorik ve ütopik bir tartışmaya burada girmenin gereği yoktur. Çünkü egemenlik devletin bizzat kendisine aittir, zira onun tarafından kullanılmaktadır ve zaten egemenlik yoksa devlet de yoktur, bunun yanı sıra egemen olunanlar olmadan egemenlik de olamaz, o halde devlet egemense, bu ancak kendinden kaynaklanıyor olmalıdır. Açıkçası, egemenliği bizzat devlet yaratır ve kullanır. Ama bu fiili gerçekliğin karşısında, egemenliğin kimin adına kullanıldığı her zaman spekülatif bir alan yaratmakta ve siyasetin göze görünür bölümü burada cereyan etmektedir. Bu göze görünür siyaset fikirler ve düşünceler düzleminde olduğu için, gerçekliği anlamak kadar, karmaşıklaştırmak ve bazen örtmek yönünde de etki etmektedir.

Göze görünür bir bölümün var olmasının nedeni görünmeyeni gizlemek olduğuna göre, egemenlik zorunlu olarak derin devlete de uzanan ve burada cereyan edenleri hem meşrulaştıran, hem de gizleyen bir kavramsallık haline gelmektedir. Derin devlet, egemenliğin esas kullanım alanı egemenliğin kaynağı, devletin ta kendisi veya daha ılımlı bir terimle, onun çekirdeğidir. Bu çekirdeği çevreleyen, kuşatan ve elbette gizleyen geniş hacimli ama kof diğer unsurlar, bir göz yanılgısı yaratmakta, insanlar devleti burada teşhis etmekte, ama yanılmaktadırlar. Bir şeyi ikincil işlevleri itibariyle tanımlamak, onu tanımlamamakla eşdeğerlidir. Örneğin insanı yürüyor olarak tanımlamak, onu diğer yürüyebilen canlılardan ayırma olanağı vermediği için bir tanım değildir. Keza devleti bazı işlevleri açısından tanımlamak, onu herhangi bir yönetsel organizmadan ayırma yeteneğine sahip değildir.

Derin devlet, egemenliğini bu kabuk unsurlar aracılığıyla kullanmakta ve tüm dış saldırıları bu organları sayesinde savuşturabilmektedir. Çekirdeğin, yani devletin doğasının özünü gizleyen bu unsurları devletin doğası yerine koyarak yürütülecek bir tartışma, ayrıntıya boğulmaya ve çözüm üretememeye mahkûmdur.

O halde devletin yapısı, çekirdek ve onu kaplayan unsurlar biçimindedir. Ancak, devletin yeniden yapılanma konuları hep

kabuk düzleminde tartışılmaktadır, bu ise, çekirdeğin her zaman korunaklı kalmasına neden olmaktadır. Ama bu eşyanın tabiatı gereği böyledir. Çünkü devletin çekirdeğinde yapılacak bir yeniden yapılanma, bizatihi devlet kavramının yeniden tartışılmasını öngerektirmektedir, bu ise yeniden yapılanma sorunsalını aşan çok daha başka bir şeydir.

Devletin Çekirdeği

Aslında devleti devlet yapan, görünmeyen yanı, çekirdeğidir. Görülen devlet ise, işin hizmet yanıdır ve bu yüzden de tartışma bu bölüme ilişkin olarak sürmektedir. Çekirdeğin niteliği üzerindeki bir tartışma ise, bizzat devletin varlığını bile sonunda kapsama alabilecek derin bir siyasi tartışmadır, henüz buralarda değiliz.

Benim buralara kadar gitmeye şu an için niyetim yok. Buradan yalnızca, devletin neden derin devletsiz, yani çekirdeksiz olamayacağını irdelemek istiyorum. Bir yeniden yapılanma tartışmasına ancak buradan geçilebileceğini düşünüyorum.

Devlet olgusunun doğumunda, gelişmesinde ve aktüel varoluşunda, yani geçmişinde ve şimdisinde, soy zincirinin her aşamasında belirleyici unsurun egemenlik olduğunu gördük. Egemenlik, hem ondan daha üst bir otoritenin olmaması, ama hem de diğer bütün otoritelerin ona nazaran alt konumda olmasıdır. Devletin tarih içindeki konumunu belirleyen güç hattının egemenlik olduğunun saptanması, onun ortak bir girişim değil, bir azınlık eylemi olduğunu ortaya koymaktadır. Daha açık söylendiğinde, her devlet toplumun tümüne nazaran bir azınlık iradesidir. Buradan çıkabilecek sınıfsal çözümlemelere veya iktisadi sistem modellemelerine girmeksizin, sadece siyasal boyutta kalma ısrarımı sürdürüyorum.

Hangi düzlemde olursa olsun, bir azınlık iradesinin toplumun tümel varlığını belirlemesi olarak devlet, işte bu konum ve işlevinden ötürü ikili bir kimlik içinde olmak zorundadır. Bunlardan asıl olanı gizli kalırken, ikincil olanı gözler önüne çıkmakta, ama asıl çekirdeğin re lekslerinden bazılarını sürdür-

meye devam etmektedir. Veya devletin memurları, ajanları, komileri, onun adına hareket ederlerken, hem onu her an yeniden kurmakta, ama hem de onun zaten var olan üstün otoritesinin serpintilerinin gölgesinde ikincil otoriteler ihdas etmektedirler, çekirdeğin kendini korumak için muhtaç olduğu bu kabuk unsurlar da, kendi hesaplarına çekirdeği korumak zorundadırlar, bu da devletin sonuçta esasen kendi-için bir varlık olmasını zorunlu kılmaktadır.

Fakat böylesine bir akıl yürütmenin doğal sonucu olarak, devletin aslının, yani çekirdeğin her mücadeleye dayanıklı ve ebedi bir varlığa sahip olduğunu da düşünmemek gerekir. Paradoksal bir şekilde, çekirdeği açığa çıkartmanın ve buradan da evcilleştirmesinin yolu, onu kuşatan unsurları şeffaflaştırmaktan geçmektedir. Böylesine bir şeffaflaştırma çabasının başarıya ulaşması, çekirdeği görünür hale getirecektir. Ve görünür hale gelen bir şeyin de artık kutsallık iddiasında bulunması olanaksızdır. O halde, devletin yeniden yapılanması denildiğinde, çekirdeğe yönelik kahramanca ama sonuçsuz bir saldırı yerine, onu kuşatan yüzey unsurlarını magma tabakalarından temizleme ve "kralın çıplak olduğu"nu açığa çıkartma operasyonu anlaşılmalıdır.

Yeniden Yapılanma Programı

Bir binayı alttan yıkarsanız, üzerinize çöker; üstten yıkarsanız, planını ve yapısını görebilirsiniz. Demek ki, kendini kutsal bir şekilde örgütlemiş bir Eski Rejim devletin ıslah etmeye ve bundan da çekirdeğini görünür kılmaya, bu devletin en üstteki unsurlarından, yani egemenlik altındakilerle dolaysız temasta *bulunan bölümlerden* başlamak gerekir. Buralara kabaca "hizmet" birimleri adını vermek, ilk aşamada yanlış sayılmamalıdır. Bu birimler bir yandan devlet-iktisat-yurttaş ilişkilerini düzenlerken, diğer yandan da toplum-devlet-birey ilişkilerini hizaya sokmaktadırlar. Daha açık ifadelerle, devlet örgütünün yurttaşlarla dolaysız temas halinde olan birimleri, esas olarak üretim, bölüşüm, asayiş, adalet gibi alanlarda iş görmektedirler.

Eski Rejim devleti (yani çekirdeği görülmeyen devlet), *kendi ilkesinin ve varlığının* üzerine dayandırdığı ilk neden olarak, ülkede gerçekleştirilen üretimi iktisadın kurallarına göre değil, kendi *Raison d'Etat*'sına göre paylaştırır. Devletin iktisadı iktisab etmesi demek olan bu tutum, onun çekirdeğinin varlığını ve gizliliğini gerektirir. Böylesine bir karşılıksız iktisabın anlamı, devletin iktisada yönelik bütün karar ve eylemlerinin, doğrudan doğruya kendi bölüşüm ilkeleri doğrultusunda gerçekleşmesidir. Açıkçası, Eski Rejim devletinde bölüşüm, sahip olunan faktörlerle değil, devlete olan mesafeyle orantılıdır. O halde ciddi bir yeniden yapılanma projesi, devletin iktisadi alandaki ayrıcalıklarının sınırlanması ve son tahlilde tasfiyesi yönünde olmalıdır.

Birkaç örnekle yetinmek üzere, devletin ve kamu otoritelerinin fiyat, ücret vb. belirleme ayrıcalıklarının iptali gerekir. Bunun yanı sıra, devlet mülkiyetindeki her tür iktisadi olanağın tasfiyesi gerekir. Yani örneğin kamu arazilerinin ormanların vb. özel kesime aktarılmaları. Eski Rejim modelinin tasfiyesinin ön koşulları arasında yer almaktadır. Bundan sonra da çok geniş bir açılım gerektirdiği için burada girmekten kaçındığım bir konu olarak, siyasetin yeniden kurulması, siyasetin bir devlet faaliyeti olmaktan çıkartılarak, birinci dereceden ve evleviyetle bir yurttaş girişimi haline getirilmesi gerekir.

Görünenden görünmeyene doğru ilerleme macerasının ikinci aşamasını ise, yurttaşların kendi aralarındaki veya devletle olan sorunları çözmede devletin emredici ve tekelci hakemliğinden giderek kurtulmaları oluşturmaktadır. Bu ise, gene tek bir örnekle yetinmek üzere, örneğin adalet dağıtan kişilerin seçimli hale gelmeleri ve doğrudan yurttaşlara karşı sorumlu olmalarıdır. Elbette asayiş örgütlerinin yöneticilerinin de seçimli olmaları, bu doğrultuda bir zorunluluktur.

Bundan sonra, devletin ideolojisini ürettiği kurumların özerkleşmeleri ve devletin kitlesel bünyesinden ve amaç fonksiyonundan farklılaşmaları gelecektir. Örneğin gerçek bir laisitenin işler hale getirilmesiyle, devletin din alanındaki bütün işlev

ve müdahaleleri sona erecek, böylece devletin, kendi içinde tuttuğu din aracılığıyla yurttaşlara egemen (tekelci) maneviyat biçmesi engellenecektir.

Bu bağlamda, zor ama zorunlu bir diğer aşama, eğitimin kitlesel devlete karşı özerkleşmesi olacaktır. Bunun çok uzun bir süreyi kapsaması kaçınılmazdır ve yeryüzünde bu noktaya gelmiş hiçbir toplum yoktur, ama derin devleti gizleyen en temel unsur da, devletin elinde, daha da beteri tekelindeki eğitimin tam bir resmi ideoloji şıringalama yeri olmasıdır. Bunu aşmanın uzun ve zor yolu, demokratik, yani yurttaş girişimine öncelik tanıyan bir eğitim sistemi kurma yönündeki mücadele olacaktır.

Giderek derinleşmesi zorunlu olan ve esas amacı çekirdeği görünür hale getirmek olan bir yeniden yapılanma programının daha sonra mutlaka gelmesi gereken nokta, merkezi yönetimin doğasını tartışmak olacaktır.

Merkez ile çevre ilişkisi mutlaka emir-komuta terimleri içinde kurulur ve iki yanlı haksızlıklara yol açar. Bir yandan yerel ile evrenselin bütünleşmesini, en azından etkileşmesini engeller; diğer yandan da yol açtığı ideolojik yeniden bölüşümlerle haksızlık ve dengesizliklere yol açtığı kadar, yerel yönetimleri merkezin yanaşmaları konumunda bırakır.

Bu yeniden yapılanma projesi mutlaka yerel yönetimleri kendi başlarına davranabilir hale getirmelidir. Bu sayede her yerel birim kendi optimalitesini aramak zorunda kalacak, merkez onayıyla gerçekleşen spekülatif ve ideolojik israfların bedeli yüzlerce kilometre ötedekilere ödettirilmeyecek ve sorumluluk ile siyasal ve ekonomik hak arasındaki denge *ekonomi temeli* üzerinde kurulabilecektir.

İşlerin Çatallaştığı Nokta

Derin devlet kendine yaklaşıldıkça işler çatallaşmakta, önümüze milliyetçilik, ulus-devlet, ümmet vb. gibi "kutsal" kavramlar çıkmaktadır.

Ulus devletin yeni bir vakıa olması ve birçok modern

devletin bunu hem çok yakın tarihlerde, hem de nominal bir proje olarak hayata geçirmeye kalkışmaları kadar, dünya üretiminin eşitsiz paylaşımının bu aletsel kurgu çerçevesinde rahatlıkla sağlanıyor olması, bu kavramın kutsallığını aşmanın ne yakın, ne de kolay olmadığını belirlemektedir. Öylesine ki, örneğin ümmet gibi ondan çok öncesine ait eski kavramlar da onun kutsallık halesinin içinde devinmektedirler.

Ama bu noktaya kadar şeffaflık sağlamak bile büyük bir başarı olacaktır. Sonrası için ise dünyadaki ulus-üstü entegrasyonların kaderini beklemek gerekir.

Fakir Akrabanın Talihi

Zamanın derinliği ve mekânın genişliği içinde birçok uygarlık var olmuştur. Bunların doğmaları, hayatları ve bazılarının ölümü tasnif meraklılarına aşılamaz sorunlar çıkarmaktadır. Uygarlıkları tasnif etmenin olanaksızlığı, bunların arasına hiyerarşi koymanın anlamsızlığından ve geçersizliğinden olduğu kadar, her uygarlığın aynı zamanda tekil bir olgu olmasından da kaynaklanmaktadır. Uygarlıkların ölümlü olmaları veya rakipleriyle mücadelelerinde yenilebilir olmaları dahi böylesine bir hiyerarşiye olanak vermemektedir.

Ama uygarlık denilen kapsamlı olguyu gene de kuşatmak mümkündür. Böylesine bir çaba esnasında beliren başlıca sorunlardan biri, uygarlığın yerleşim alanının meydana getirdiği olmaktadır. Yani bir uygarlığın zaman içinde genişleyebilen/daralabilen alanının sınırlarının her zaman çizilebilir nitelikte olması, bazıları bir muamma olan bir sürü soruyu hemen önümüze sürmektedir. Hangisi olursa olsun bir uygarlığın, tarihin herhangi bir anında belirli sınırlar içinde icrai sanat eyliyor

olmasının neden ve sonuçları üzerinde tartışmanın cazibesi çok fazladır, ama ana konudan saptırma tehlikesi nedeniyle bir yana bırakılması gerekir. Aynı şekilde, uygarlıkların zamanın kahredici aşındırmasına direnme güçleri ve sınırlarını hemen hemen aynen korumaları da tartışılması lezzetli, ama saptırıcı bir konu olduğundan, başka bir yazıya bırakılmak zorundadır. Fakat, mekâna zamana rağmen sıkı sıkıya yapışma olgusunun uygarlığı tanımlayan başlıca unsurlar arasında yer aldığı vurgulamadan geçilmemelidir.

Öyleyse uygarlık, birçok şeyin yanı sıra, coğrafyadır da. Ama bütün uygarlıklardan yalnızca iki tanesi coğrafi adların yanı sıra bir de yön işareti taşımaktadır: Doğu ve Batı. Diğer uygarlıkların hemen hepsi coğrafi adlar taşımakta, fakat hiçbiri yön belirleyen bir tamlama öğesine veya ada veya sıfata sahip olmamaktadırlar. Öte yandan bu yön belirten adlar aynı zamanda coğrafi adlar haline de gelmişlerdir. Bu istisnai ve istisnai olduğu için de açıklama gerektiren durum, insanın aklına "acaba aynı uygarlığın iki kesiti mi söz konusu" cinsinden zındıkça bir soru getirmektedir

Bu soru zındıkçadır, çünkü artık resmileşmiş genel kabullerin tersi yönde yüzmektedir, ama aynı zamanda meşrudur ve meşru olduğundan daha fazlası, karmakarışık cevaplara yol açacak niteliktedir. Nasıl böyle olmasın ki? Ta Haçlı Seferlerinden beri kendini diğerinin düşmanı, zıttı, tersi olarak üreten, üretmekten çok öyle algılayan/algılamak isteyen/böyle algılamaya alışmış olan bu iki uygarlık küresinin aynı olgunun farklı kesitleri olduğuna ilişkin bir iddianın, küçümseme, ihanete uğrama duygusu, saçmalık karşısında olunduğu algılaması, sapkınlığı teşhis etme gibi durumlar yaratması kaçınılmazdır.

Ama bu akıntıya karşı iddianın güçlü bir destek noktası bulunmamaktadır. Hem zamana, hem de mekâna ilişkin olan bu güçlü dayanağı bazı sorular halinde dışa vurmak mümkündür. Örneğin, "bu iki uygarlığın doğum tarihleri nedir?" veya "bu iki uygarlığın mekânlarında zamansal açıdan nasıl bir değişme süreci yaşanmıştır?" gibi.

Doğu-Batı coğrafyasının ilk uygarlığı, Mezopotamya'da ve Mısır'da birbirlerinden bağımsız iki odakta doğmuştur. Yani bu coğrafyanın ilk uygarlığı, bugünkü terimlerle Doğuludur. İlk Batı uygarlığının ne zaman doğduğu ise, bana göre çok tartışmalıdır. Çoğu kimse açısından, ilk Batı uygarlığının Ege havzasında ortaya çıktığı, yani yaklaşık olarak M.Ö. 1300'lere oturtulabildiği noktasında hiçbir kuşku yoktur. Daha sonra Roma üzerinden devam eden bu farklı uygarlık odaklaşmasının günümüze kadar devam ettiğini savunmaya gerek bile duymayacak kadar kesin sayan bir yaygın görüş açısından, bu iki uygarlığın neden yön terimleriyle ifade edildiğine ilişkin bir sorun yoktur.

Oysa problemin can alıcı noktası burada yer almaktadır. Uzayda yön yoktur. Yön, kişinin kendi konumuna göre belirlediği itibari adlandırmadır, gerçek bir tabanı yoktur. Yani her yer doğu veya batı olabilir veya aynı yer farklı kişilere göre, hem doğu, hem de batı olabilir. Mutlak bir doğu veya batı konumlandırmasının olanaksızlığı, bizi bunların ancak birbirine nazaran ve karşılıklı kabul halinde varlık kazanabilecekleri noktasına götürmek zorundadır. Daha açık bir seyleyişle, bu adlandırmanın yegâne gerçekliği, doğunun Doğu, batının Batı olmayı istemiş, kabullenmiş ve diğerini kendi aynasında üretmekten tad almış olmasıdır. Öyleyse başlangıçta Mısır, Mezopotamya veya Yunan gibi, genel uygarlık adlandırma tipolojisinden sapmayan alan belirlemelerinin, sonradan karşılıklı, zıtlaşmalı, tersi-yüzü halindeki yönsel adlandırmalara dönüşmesinin esrarını aydınlatmak gerekmektedir.

Yöne göre adlandırmanın (buradan da zıtlaştırmanın) kökeninde, hiç kuşkusuz Roma İmparatorluğu'nun siyasal ve ekonomik tarihinin süreci yatmaktadır. Ama bu noktaya gelebilmek için, bütünsel Roma projesinin neden ve nerede başarısızlığa uğradığını görmek gerekiyor.

Roma ya da Doğu'nun Batısı, Batı'nın Doğusu

Konuya eşik sorundan giriş yapmak gerekiyor. Yunan uygarlığı

Batılı mıdır yoksa Doğulu mu? Böyle bir soru aslında yoktur, Yunan her zaman ve hemen hemen herkes tarafından Batı'nın kökeni olarak görülmüştür. Çoğu kimse için bu bir dogmadır, kanıtlanmaya gerek göstermeyecek kadar apaçık bir gerçektir. Ama bu soru gene de sorulmalıdır. Böylesine bir soruya dar bir mekân içinde tam bir cevap verilemeyeceğini, çok şeyin eksik kalacağını elbette biliyorum, ama amacım tüketici bir akıl yürütme denemesi olmadığı, bazı tartışma noktalarını açığa çıkartmakla sınırlı olduğu için, eksikliklerine rağmen bir cevap verme riskine girebilirim.

Yunan uygarlığını Batı'nın ilk uygarlığı saymanın olanaksız ve bazı köhne yanılgı unsurlarının net görüşü engellemesinden ötürü böylesine yaygın bir kabulün ortaya çıktığını düşünüyorum. Eğer, tüketici bir kıyaslama yapılacak olursa, Yunan uygarlığı ile Doğulu olduklarından hiçbir kuşku duyulmayacak diğer/aynı alan uygarlıkları arasındaki benzerliklerin, benzemezliklere nazaran kat be kat fazla olduğu; bundan da önemlisi, Yunan alanı ile diğer kürelerin aynı uygarlık dilini konuştukları görülecektir. Aynı uygarlık dilini konuşmak, aynı uygarlığa mensup olmak demektir, çünkü her uygarlığın kendi ayrı dili vardır ve bir uygarlığın diliyle başka bir uygarlığı konuşmak mümkün değildir.

Doğu yerine Yunandan yola çıkmanın ve bu uygarlık küresini kıstas olarak almanın daha uygun bir yöntem olduğu inancıyla, bu varoluşsal kürenin temel reflekslerinden bazılarını sıralamak üzere şunları ileri sürmek mümkünmüş gibi gözükmektedir: Bir kere, Yunan alanı şehir-devlet esasına dayanmakta, bunların hepsini birden kapsayan, denetleyen, onlara davranış kalıplarını empoze eden merkezi bir siyasal/ekonomik/toplumsal kısacası manevi ve maddi merkezi bir oluşumun yokluğuyla farklılaşmakta, hatta tekilleşmektedir. Zaten Doğu ve Batı arasındaki kırılma hattını buraya oturtmak adettir.

Oysa bu kırılma hattı sanılan şey, zaman içindeki bir gecikmişlikten ibarettir. Yani çoğu zaman sanıldığı gibi, tür yaratan

temel bir farklılık değildir. Yunan alanının kendi özgür iradesiyle seçtiği bir durum ise hiç değildir. Tarihin coğrafyayla birleşerek yarattığı kaprislerden birinden başka bir şey değildir. Nitekim, bütün Doğu uygarlıkları bir şehir-devlet bulutunun içinde hayat bulmuştur. Öte yandan, bu yalnızca belli bir coğrafya için değil, diğer bütün uygarlıklar için de geçerli olan evrensel bir kuraldır. Açıkçası, bütün uygarlıklar şehirden, onun siyasallaşmış hali olan şehir-devletten doğar, ama bazıları hep burada kalır. İşte Yunan hep burada kalmıştır ve bu bir özgünlük değildir.

Mezopotamya kadar Mısır veya Anadolu veya İran, uygarlığı inşa etmeye başladıklarında, bu işin çalışkan işçileri, merkezden yoksun şehir-devletler olmuştur. Demek ki Yunan'dan bir farklılık yoktur. Eğer mutlaka bir farklılık isteniyorsa, bunun Yunan'ın diğerlerinin tersine, hiçbir zaman merkezi oluşturamaması olduğu söylenebilir. Üstelik, Yunan filozoflarının, siyasetçilerinin, etkin olabilen diğer insanlarının aracılığıyla hep merkezi bir oluşumu istemiş, hayal etmiştir. Yunan'ın özgünlüğü olarak gösterilen merkezsizlik, onun bilinçli iradesinin sonucu değildir, isteklerinin, arzularının, ideallerinin ise hiç değil. Ama Makedonyalı İskender'in M.Ö. 4. yüzyıldaki dışsal müdahalesi, Yunan'ın bu "ayrıcalığını" veya gecikmişliğini ortadan kaldıracaktır.

Merkezsizliğin Yunan'ın farklı kimliğinin özü olduğu iddiasıyla yetinmek ve buradan hareketle farklı bir uygarlık alanı keşfederken, diğer unsurlardaki şaşırtıcı benzerlikleri ıskalamak çok yanıltıcı sonuçlar vermektedir. Doğu'nun, Yunan dışındaki bütün alanlarına er veya geç merkezi devletler egemen olmuştur. Ama bu merkezler, yerelliklerin üzerine çekilmiş örtülerden ibarettirler. Bu merkezlerin uygarlaştırma misyonu açısından güçsüzlüklerinin veya kayıtsızlıklarının en temel göstergelerinden biri, Doğu uygarlık alanlarının her zaman bir dil, etnisite, din mozaiği olmalarıdır. Bu açıdan Yunan çok daha tektipleştirici bir görev yapmıştır.

Yerellikler üzerine çekilen örtü olarak merkez iktidarı,

ekonomik artığı devşirme ve askeri operasyonlar dışında, kökenindeki şehir-devlet dokusunu asla bozmamış/bozamamıştır. Bunun yanı sıra, Yunan'ın ayırıcı özelliği olarak gösterilen demokrasi, bireyselleşme, özgürlük, sanat, felsefe vb. fiktif önermelere denk düşmekte, bunlar Doğu'daki benzerlerinden hemen hemen hiç farklılaşmamaktadır.

Sözümona Yunan demokrasisi, sitede yaşayanların büyük çoğunluğunu (kadın, yabancı, köle) dışlayan bir oligarşidir. Doğu'nun diğer kentsel odaklarındaki oligarşik yönetimden hiçbir farkı yoktur. Yunan'da özel mülkiyet haline gelmiş kölelik ile Doğu'daki genelleşmiş devlet köleliği arasında yalnızca ekonomik ve hukuksal düzlemde bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Yunan'da bireyselleşmenin ortaya çıktığını iddia etmek fazlasıyla zorlamadır. Kendini klanın veya polis'in dışında hiçbir şekilde kimliklendiremeyen insanların bireyselleşmiş bireyler olduklarını söylemek, bir Eski Yunan romantizminden başka bir şey değildir. Keza özgürlük için de aynı durum söz konusudur. Feodalitenin aşılmasına kadar Batı için özgürlük, yalnızca köle olmamak anlamına gelmektedir. Bu anlayışın aynının Doğu'da da egemen olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Sanat, Mezopotamya ve Mısır kökenlidir. Yunan'ınki bir üslup farkıdır. Üstelik seri üretime dayalı bu faaliyete her zaman sanat diyebilme olanağı pek yoktur. Felsefeye gelince, Doğu'da olmadığını söylemek için okuma yazma bilmemek gerekir.

Aynı ölçüler, kaygılar, ölçekler vb. içinde ortaya çıkan Roma'nın ta başından itibaren kendini bir merkez olarak oluşturma gayretine girmesi de tartışmayı noktalayacak niteliktedir. Sonuçta Roma'nın Avrupa'da genişlemesi, Doğulu bir uygarlık küresinin Batı coğrafyasında ilerlemesidir, başka bir şey değil.

Roma, fetihleriyle Eski Dünya'yı aynı siyasal birliğin içine aldığında, Doğu'daki benzerlerinin aynısı, yerelliklerin üzerine çekilmiş gevşek bir örtü halindeki bir imparatorluk olmuştur. Nitekim, Roma fütuhatı sonucu yerel dil veya dinlerin hiçbiri

kaybolmamış, yerel üsluplar varlıklarını aynen sürdürmüşlerdir. Aramice konuşan İsa ile Berberce konuşan aziz Augustinus, yerel çeşitliliklerin ötesinde ancak Doğulu bir dinin çerçevesi içinde aynı uygarlık küresine mensup olabilmişlerdir. Roma'nın uygarlığı Roma kentindedir, geriye kalan alanlarda ise yerel kültürler egemendir ve Roma hiçbir zaman bunları ortak bir potada eritme gayreti içinde olmamıştır.

Roma'nın Doğu ve Batı nitelemelerini önce icat etmesi, sonra da ebediyen kayda geçirmesi de bir gecikmişlik problematiğinin sonucudur. Sonradan Batı Parçası *(Pars Occidentalis)* olarak anılacak olan bölgenin uygarlaşmakta (Doğu'dan gelen) gecikmesi, Roma'yı sonunda bölünmeye zorlamıştır. İşte, matris olan Doğu uygarlığına nazaran yan bir Batı dalının gelişmesinin öyküsü buradan itibaren başlamaktadır. Ancak bu öyküde amaçlılık aramamak gerekmektedir. Batı, batı olmayı kendi istememiş olmak zorunda kalmıştır. Nitekim 13. yüzyılın hemen başında İstanbul önüne gelen Haçlılar, Doğu'da yer aldığından, Doğu uygarlığının bir parçası olduğundan kimsenin kuşkusunun bulunmadığı Bizans karşısında, iki uygarlığı kıyaslamışlar, uygar-olmayanın uygar olan karşısındaki hayranlığını dile getirmişlerdir. Ve Batı'nın bu ana matristen türediğinin en tipik örneği olarak, Haçlılar Bizans'la aynı uygarlık dilini konuşmakta ve Bizans'ın bütün uygarlık gramerini anlamaktadırlar, ama konuştukları uygarlık dilinin bütün kelimelerine vakıf değillerdir.

Batı Nasıl Batı Oldu?

Roma'nın Doğu ve Batı olarak bölünmesi, adını koymakla beraber olgunun kendini meydana getirmemektedir. Batı'nın ayrı bir uygarlık alanı oluşturabilmesi için daha sayısız aşamadan ve sınavdan geçmesi gerekecektir. Kopuş halinde yaşanan bu aşamalardan başlıcaları, feodalite, Rönesans, Aydınlanma gibi esas duraklardır.

Bu duraklardan geçiş süreci, Batı'nın kendini Doğu'dan sıyırması ve ayrı bir varoluş alanı olarak inşa etme macerasıdır.

Ama bu inşa sürecini kopuş terimleri içinde okurken, herbir kopuşun bir tashihe denk düştüğünü akılda tutmakta yarar bulunmaktadır. Çünkü matrisyel uygarlığın Batı'sı, kendini Doğu'nun kireçlenme noktalarından arındırabildiği ölçüde oluşturabilmiştir. Açıkçası, Batı ayrı bir uygarlık değil, Doğu ve Batı'yı aynı anda kapsayan matrisyel uygarlığın tashihden geçmiş halidir.

Bu tashih işlemi kabaca şu aşamalar halinde olmuştur: Önce feodalite. Batı'nın bu gerçekten kendine özgü ilk kurumu, coğrafi Doğu ile coğrafi Batı arasındaki temasın azalma ve giderek yok olma sürecine girmesinin nedeni ve sonucu olarak, etken/edilgen bir şekilde oluşmuştur.

Feodalitenin, benim şu anda tartıştığım bağlamdaki en önemli getirisi, Doğu tipi devleti ortadan kaldırmasıdır. Batı, feodalitenin olanaksız hale geldiği yaşam ve ölüm süreci esnasında, tekrar antik devlete dönemeyecek, ulus-devleti oluşturmak zorunda kalacaktır. Keza feodalitenin siyasetin yanı sıra ekonomiyi de atomize etmesi, bu tarz aşılırken, imtiyaza dayalı antik ekonomiye dönüş yerine, hak'ka dayalı modern ekonomiye geçişi zorunlu kılmıştır. Bir parantez pahasına söylemeliyim ki, bu geçişin katalizörlerinden olan ve feodal ekonomiyi ikâme eden kapitalizm, doğası gereği eşitlikçiliğin tamamen dışındadır. Ancak ekonominin üzerine inşa edilen siyasetin kitleler tarafından yapılabilir hale gelmesi, imtiyazın yerine hak'kın geçmesine etki edecektir, yoksa iddia edildiği gibi bu dönüşümü sağlayan kapitalizm değildir.

Batı'nın batı oluşundaki diğer önemli konak olan Rönesans, öz olarak bireyin ortaya çıkmasıdır. Rönesans'ın dinsel alana yansıması olan Reformasyon, Doğu'nun mistisizm geleneği içindeki bir din olan Hıristiyanlığı bireysel hale getirerek bireyselleştirmiş ve bundan da önemlisi, dünyeviden ruhaniye taşımıştır. Burada bir çelişki var gibi gözükebilir, ama yoktur. Çünkü Doğu'da dinin her zaman dünyevide durması onun evcilleşmesini engellemiş, bu da merkezi devletin her zaman hakem olması sonucunu doğurmuştur. Hıristiyanlığın batılılaş-

ması veya daha doğrusu bir Batı Hıristiyanlığının inşa edilmesi, dini olması gereken yere, yani ruhaniye çekilmeye razı ederek veya zorlayarak, dünyayı dünyevi güçlere bırakmıştır. Sonradan laiklik adını vereceğimiz bu oluşum, Batı'nın en belirgin kurumudur ve dünyayı dünya olarak yaşayabilmeyi mümkün kılması açısından Doğu geleneklerinin iyice dışındadır.

Nihayet Aydınlanma, bilim, akıl gibi insani erdemlerin ilahî erdemlerle yarışabilirliğini, hatta galip bile gelebileceğini formüle ederek süreci tamamlamıştır. Eğer kabaca bir hüküm vermek gerekirse, Batı, Doğu'nun bir birey hapishanesi olmasına karşı bir tepki olarak kurgulanabilir. Batı kendini bireyi serbest bıraktığı ölçüde oluşturmuştur. Bu elbette bir farklılıktır, ama zıtlık değildir, çünkü Batı, Doğu'nun öz çocuğudur, ama ondan daha özgür bir çocuk.

Doğu-Batı Zıtlığı Yoktur

Bunun olduğunu söyleyen o kadar çok insan var ki, bu kalabalığın sırf niceliksel ağırlığı bile, yukarıda başlık halinde verilen önermeyi *a priori* inanılmaz bir fantezi haline getirmeye yetiyor. Çünkü insanların çoğu niceliğin nitelik doğurduğuna iman etmiş durumda. Madem ki bu kadar çok insan böyle düşünüyor, böyle biliyor, bu konuda kocaman kocaman kitaplar yazılmış... o halde:

Ama Batı, matrisyel olan ve başka bir ad bulamadığımdan *Doğu olarak nitelemek* zorunda kaldığım uygarlığın kireçlenme noktalarının (elbette hepsinin değil) aşılmasının/aşılmaya teşebbüs edilmesinin/aşılmak zorunda kalınmasının meydana getirdiği bir uygarlık pratiğinden başka bir şey değildir.

Batı'ya, yalnızca Batı'ya ait olan feodalite, kapitalizm, demokrasi, laiklik gibi kurumların istisnasız hepsi, Doğu uygarlığının mefluç eklemlerinin yeniden işler hale getirilmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Yani ortada felçli bir hasta olmasaydı, bunların hiçbiri olmazdı. Veya daha açıkçası, hiçbir ilk uygarlık bunları kendi tanımı içinde ve kendi yol alışı esnasında yarata-

mazdı. Batı, geriliğinin, fakir akraba olmasının sonucu olarak kendi gibi olmayı başarmıştır. Yani eğer matrisyel uygarlığın Batı parçası, ta başından itibaren Doğu parçasıyla aynı düzeyde olsaydı, bu uygarlığın felçliliğinden çıkması olanaksız olur ve diğer birçok uygarlıkta olduğu gibi bu uygarlıkta yaşlılığından ve hareketsizliğinden ötürü ölürdü. Batı, Doğu'nun ölüme direnen kısmından başka bir şey değildir. Ama bu "kendi gibi olma"nın yanı başında "öteki gibi olmama" çabası değil de "ötekinden daha iyi olma" akıllılığı değil de, "öteki gibi olmama", olursa "daima geride kalmaktan kaçınamama" durumu da söz konusudur.

Batı, Doğu'nun tashih edilmiş hali olduğuna göre, kendini tashih edebilen her Doğu parçası Batı olacaktır. Bu zorunlu bir ilişkidir ve Batı kendi hesabına matrisyel hale gelip, tashih edilmeyi bekleyene (veya ölümü bekleyene) kadar sürecektir.

Bir "Tarih Okuma Tarzı" Olarak Gericilik

Her siyasal duruş, düşünüş, eylem veya doktrin, sonuçta tarihin belli bir tarzda okunmasına denk düşer. Geçmişi bütün yaşanmışlığı içinde ihata etmenin olanaksızlığının tarihe yönelik her bakışı zorunlu olarak kısmi ve seçmeci kılması olgusu karşısında ve siyasetin ancak bir tarih tabanına oturtulması halinde mümkün olabilmesi durumunda, her siyaset, ister bireysel, ister kolektif olsun, mutlaka belli bir geçmiş önyargısına ve bunu teyide yönelik okumaya dayanacaktır. Geçmişin sonsuz sayıda olayı yığmış olmasının ve şimdinin her anının *geçmişe intikal* ederken bu sonsuzluğa, bu dipsiz kuyuya yenilerini eklemesinin mutlak bir tarihi olanaksız kılmasının ilk sonucu, tarihin her zaman bilimin elinden kaçacak olmasıdır. Bu da, bu alanın sanata, yani duyuşa, sezişe, ama bundan önemlisi niyete av olmaktan kurtulamamasına yol açmaktadır.

Öte yandan, geçmişi siyasetin tabanı olarak okurken, tarihi zorunlu olarak inşa etmek durumunda kalan kişi(ler), bir yön

kavrayışından da yola çıkmak zorundadır(lar). Bu cümleyi bir miktar daha anlaşılabilir kılmak üzere, bizim durduğumuz zaman kesitine nazaran daha geride kalmış olan geçmiş yaşanmışlıklar, bizatihi hal iken, yani yaşanırlarken/aktüel iken "tarih" olarak biçim kazanmazlar, bu olanaksızdır. Yemek yiyen bir insan da tarih yapmaktadır, ama bu eyleminde tarih yapma iradesi yoktur. Keza tarihi yaptığı iddia edilen majör eylemler de tarih yapmazlar, tarih yapmak isteseler bile. Geçmişi tarih halinde inşa eden, ona uzaktan bakan kişi(ler)dir. Bu zamansal paralelsizlik, yaşanırken, halken tarih olma yeteneğinden yoksun olan akıp giden sürenin, başka bir zaman diliminde hizaya sokulması, düzenlenmesi, tasnif edilmesi, tektonik hale getirilmesi gibi paradoksal bir durum yaratmaktadır. Başka bir ifadeyle, tarihin oluşurken değil de algılanırken tarih olabilme özelliği, onu aynı zamanda tarih olmaktan çıkartan temel bir paradoks meydana getirmektedir, ama bu mantıksal olanaksızlık, adsal bir özdeşlikle aşılmakta ve inşa edilene tarih denilerek işin içinden çıkılmaktadır. Ancak, bunun bir inşa olduğu çoğu zaman unutularak, gerçeğin kendisi olduğu yanılgısına da sıklıkla saplanılmaktadır.

Bu paradoksun ilk ve en önemli sonucu, "kendinde tarih o ması olanaksız" olan aktüel akış halindeki sürenin akışının "tarih olarak" inşa edilirken bir yön kalıbının içine sokulmasıdır. Daha açık olmak üzere, zaten tarih olmayan aktüel zamansal akışın bir yönü de olama . Daha doğrusu, süresel akışa denk düşen olayların toplamı küresel bir yön dağılımı gösterir, daha da açıkçası, olaylar her bir yöne dağılırlar. Bu dağılmanın yasası da yoktur, merkezden daha hızlı kaçanlarla daha yavaş kaçanları birbirinden ayıran temel kurallar yoktur. Zaten bu kaçışın mekanizmalarını keşfetmek de olanaksızdır.

İşte geçmişi tarih olarak inşa ederken, bu merkezden kaçışın yönlerinden birinin başat kabul edilmesi ve tarihsel mimarinin temeli haline getirilmesi gerekmektedir. Böylece tarih, geçmişin sonsuz ve sınırsız yönlenmelerinden birinin üzerine oturan bir cins amaçlı bir inşa olmaktadır.

Bu amaçlılık, daha sonra süre içinde ortaya çıkan olaysal yönelimleri etkileme gücüne sahip olmaktadır. Açıkçası, geçmişin tarih olarak kısmi bir kavrayıştan itibaren hizaya sokulması, daha sonraki akış süreçlerini etkilemektedir. Yani tarih ve ona dayanan siyaset, bazı yönelişleri vurgulu ve başat hale getirmektedirler. Bu da tarihi inşa eden mimarın (tarihçi, siyasetçi) olayların akışına müdahalesi biçiminde adlandırılabilecek durumdur. Bu müdahale zorunludur ve onun da yol açtığı bütün olayları denetleyemesi olanaksızdır. Tarih yazmak Pandora'nın kutusunun açılması gibidir.

İşte gericilik veya ilericilik gibi çok yetersiz adlar altında ifade edilmeye çalışılan bazı temel siyasal tutumlar, siyasetin tabanı olarak geçmişi okurken oluşturulan tektonik tarihin merkezine yerleştirilen yön kabullerinden kaynaklanmaktadırlar.

İleri veya geri olarak ifade edilen zıt yönler, ancak diğerinin varlığı halinde var olabilen zorunlu biraradalıkları ifade etmektedir. Çünkü, bu cinsten yön kabulleri, tekçizgisel bir tarih kavrayışına denk düşmektedir. Kabaca ifade edilmesi halinde, tarihin ileri doğru bir hareket olduğu varsayımını gericiler de kabul etmektedir. Çünkü gerinin var olabilmesi için ilerinin olması gerekir ve ileri de ancak "ilerleme" süreci içinde ortaya çıkabilir. Bu her zaman fark edilmeyen paradoks bazen başka bir paradoksla açılmaya çalışılmaktadır. Tarihin bir altın çağdan yola çıkan bir "gerileme" süreci olduğu söylenmekte, böylece geriye dönmenin gerilemek değil, ilerlemek olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Ama yakından bakıldığında, denklemin terimlerinin yer değiştirmesinden başka bir şey görülmemektedir. Böylece gericilik, var olabilmek için ilerleme ideolojisini bir postüla olarak kabul etmek zorundadır.

Öte yandan, düz çizgi olarak kabul edilen tarihin önceden belirli bir yönünün olması, bunun ancak yavaşlatılabilir/hızlandırılabilir/durdurulabilir/geriye döndürülebilir nitelikte olması, ama dışına çıkılmasının olanaksız olması gibi örtülü kabuller de, hem gericiler, hem de ilericiler tarafından benimse-

nen kaderci bir yaklaşımın ürünüdür. Bu yaklaşım, tarihi inşa edenin dışsal bir faktör olması zorunluluğunu getirmektedir.

Bir netleşme soluğu olarak, tarihin bir inşa değil de, bizzat sürenin kendi doğal ürünü olduğundan yola çıkan, yani tükürük bezinin tükürük salgıladığı gibi sürenin de tarih salgıladığı kabulünü merkez alan siyaset eksenli bakışlar, sonuçta tarihi red noktasına ulaşırlarken bunu hiç fark etmemektedirler. Çünkü tarihin insan aşırı/insanaşkın bir yanının bulunması, tarihin aktörü olarak insanı devre dışı bırakmakta; insanı "tarihi yapan"dan, "tarihe maruz kalan"a indirmekte ve onun rolünü ancak bu ön belirlenmiş (kader) çizgi üzerindeki ileri geri hareketlerle, bunların hızını belirleyebilme noktalarında sınırlamaktadır. Sınırlanan yalnızca insanın tarih içindeki rolü değil, aynı zamanda siyasal bir varlık olarak oynadığı roldür de, bu kavrayış, insanın siyasallığının da aynı çizginin üzerinde ileriyi mi, geriyi mi tercih edeceği noktasında kilitlenmekte, sağ ve sol buradan kolaylıkla ayrılır hale gelmekte, ama hiç farkına varılmadığı halde, insanın siyasallığı iki seçenek arasına sıkıştırılmaktadır.

Bu durumda gericilik versus ilericilik, madalyonun iki yüzü ve birbirlerinin alter egosudur. Yani aynı bağlam içinde değerlendirilmeleri gerekir. Bu da "halden memnuniyetsizlik" başlığı altında kavramsallaştırılabilecek bir durumdur.

"Halden Memnuniyetsizlik" ya da Zıtlaşmalı Ütopyalar

İlericilerin ütopyası ileride, gericilerin ütopyası geride yer alır. Ama bu iki ütopya da mükemmeli, ideali veya olması gerekeni tanımlama iddiasındaki siyasal bir projeden ibarettir ve bütün ütopyalar gibi hali anlatır.

Gerici ütopya, seçmeci ve kısmi tarih tektoniğinin keyfi/amaçlı konaklarından birine kondurulan, realitesi olmadığı halde tarihsel mimarinin içinde yer aldığından ve yalnızca bu nedenle realite atfedilen bir sözde konumdur. İlerici ütopya ise, tarihin ilerleme doğrultusunun şifresinin eksiksiz çözüldüğü iddiasına dayandırılarak elde edilen trendden çıkartılan tarih

metafiziğinin içine konulan sözde bir konumdur. Bu, tam bir paradokstur. Tarih belli bir amaç veya bakış doğrultusunda inşa edilmekte ve sonra da olması gereken bunun içine oturtularak, iki inşa arasında nedensellik kurulmakta ve bu, kanıt için yeterli sayılmaktadır.

Böylesine ütopyaların siyasal bir bağlam içinde üretilmelerinin esas saiki olan "halden memnuniyetsizlik", aslında her iki yakaşımı da peşinen geçersiz kılmaktadır. Çünkü geçmişte bir yerlerde yakalandığı varsayılan mükemmellik (tamlık) (neye göre, ne kadar?), daha sonra eğer bugün içinde bulunulan bozulmaya yol açtıysa (en azından bunu engellemediyse), mükemmel (kemale ermiş, tamamlanmış) olarak kabul edilemez. Aynı şekilde, düz çizgisel tarihsel süreç bu güne kadar hep tamamlanamamışlık (tamamlanamayışlık) ürettiyse, bu onun ileride de tamamlanamayışlık üreteceğinin kanıtıdır.

Toplum Mühendisliği Olarak Siyaset

Siyaset, her halükârda hale ilişkin bir eylem, duruş, tutum, düşünce olmakla birlikte, kendini geçmişin veya geleceğin işlevinde ifade etmek zorundadır. Öte yandan, tanım olarak kısmi olmasına rağmen, kendini totaliter olarak ortaya koymaktadır. Bu çifte mahkûmiyet, bugünü, dünün veya yarının terimleri içinde düzenleme projelerini kaçınılmaz kılmaktadır. Yani her siyaset, plastik olma zorunluluğundan ötürü, mutlaka bir toplum mühendisliği veya bir toplum marangozluğudur (heykeltıraşlığı) ve aynı zamanda her siyaset, bugünü şekillendireyim derken aslında geçmişi şekillendirmekte ve bu ilginç zamansal kaymanın sonucunda, geçmiş veya gelecek platisitesinden/mimarisinden hareketle, bugünün şekillendirilmesi talebine bir meşruiyet kazandırmaktadır. Yani geçmiş bir kez şekillendirildikten sonra, bugünü de onun aynasında şekillendirme talepleri kendiliğinden meşru hale gelmekte, ama geçmişi şekillendirmenin meşruluğu sorgulanmamaktadır.

O halde siyasetlerin tarihi (hizaya sokulmuş geçmiş, hem de kısmi geçmiş) destek noktası olarak kullanmaları bir meşrui-

yet sorunundan başka bir şey değildir. Bu meşruiyet krizini, gerici denilen siyasetler daha yoğun yaşamaktadır, çünkü tarihin başını değil, süre içindeki bir kesitini ideal olarak kabul etmekte ve bunun sonucunda müthiş bir açmaza düşmektedirler.

Ana hatları itibariyle bu açmaz şöyle şekillenmektedir. Eğer tarihin belli bir momenti idealse, ona ulaşana kadarki süreyi kavrarken girişilecek tarihi okuma işinde ilericilerin varsayımlarını kabul etmek gerekmektedir. Yani tarih, ideale ulaşana kadar "ilerlemiş", sonra durmuş ve nihayet gerilemiştir. Bundan kaçınmak üzere, bu idealliğin sürenin sonucu değil de, dışsal-aşkın bir iradenin müdahalesi olduğu kabul edilirse, bu kez de şimdi bu idealliğe tekrar ulaşmak için aynı müdahalenin kaçınılmazlığının kabulü, dolayısıyla insan çabasının reddi gerekir. Daha açık bir şekilde söylemek üzere gerici ütopya kendini yok eden bir siyasettir. Ya ilerlemeye inanmak ya da siyaseti olanaksız görmek zorundadır. Hangisini tercih ederse etsin, bir siyaset olarak varlığı olanaksızdır. Ancak bir inat olarak var olabilir.

Bu açmazın ikinci bir dolambacı daha bulunmaktadır. İdeal, mutlaka gelinmiş olan noktanın soy zinciri sanılan bir geriye doğru çizginin üzerinde bir yere konulmaktadır. Bir örneğin anlatma kolaylığı içinde, halkının çoğunluğu şu anda Müslüman (veya Hıristiyan, Musevi, Şintoist) olan bir toplumda, gerici bir siyaset, ideal dönem ütopyasını Müslümanlığın yeniden kurgulanmış bir momentine kondurmaktadır (veya hıristiyanlığın...). Bu da gericiliğin bir ütopya olduğu kadar bir gramer tekniği olduğunu da ortaya koymaktadır. Yani yeni bir dil inşa etme külfetine girmeksizin, var olan dile gramatikal bir müdahale.

Gericilik Olanaklı mıdır?

Elbette hayır. Bir "tarih" ve bir "gramer" olmaktan başka seçeneği olmayan gericilik, söylemini geçmişe oturtmaya ne denli çalışırsa çalışsın, özü itibariyle güncel bir toplum mühendisliği, marangozluğudur, ama yön saplantısı nedeniyle dayatmacı ve

bu yüzden anti-demokratik (çoğulluğu reddeden) ve giderek faşisttir.

Her faşizmin gerici ve her gericiliğin faşist olmasının yegâne anlamı, geçmişte yaratılan idealliklere dönmenin olanaksızlığından ötürü, gericiliğin bugünü inşa eylemi halinde donmasıdır.

Geçmiş idealliğe dönmek olanaksızdır, çünkü öyle bir şey yoktur.

Milliyetçiliğin Kimyası

Geçmişe doğru birer, onar, yüzer veya biner yıllık adımlarla yapılacak dört farklı yolculuk, değişmenin niteliği konusunda farklı izlenimler almamıza yol açacaktır. Değişmenin kendinin "değişmezliği"ne rağmen, adımlarımızın uzunluğundaki farklılıklar, bizi tamamen ayrı neredey e tamamen başka değişim süreçleriyle karşı karşıya getirecektir.

1997'den bir yıl geriye çekildiğimizde, 1996'yı çok farklı bulmayacağımız açıktır. On yıllık bir geri çekilmenin bizi götürdüğü 1987'de biraz farklılık koklayabiliriz. Ya yüzyıl geri çekildiğimizde ulaştığımız 1897'ye gidersek, kendimizi tamamen başka bir alemde buluruz. O zaman değişme sürecine hangi yakınlıktan baktığımız, hangi ayrıntıları yakalayabildiğimiz, bizim değişme sürecini algılama derecemizi belirleyecektir. Elbette sonuçta hiçbir değişme sürecinin tamamını algılamanın mümkün olmadığını anlayacak ve bize hükmeden ideolojilerin doğrultusunda kavrayabildiğimizi göreceğizdir (belki).

Harcı aleminden en sofistike, zor anlaşılır olamına varana kadar, bütün kavramlar için de bu böyledir. Ekmek gibi herke-

sin çok yakından tanıdığı bir yiyecek on, yüz veya bin yıl önce nasıldı diye araştırıldığında, çok farklı "ekmekler"le karşılaşır ve geriye doğru yolculuğumuzu sürdürürsek, bir gün dünyanın hiçbir yerinde ekmeğin olmadığı bir noktaya ulaşırız.

O halde, dünü bugünün terimleriyle inşa etmek olanaksızdır. Keza dünün de bugünü bütün noktaları itibariyle kurduğunu iddia etmek o kadar doğru değildir. Yeni olguları eski dille açıklamaya kalkışmanın yol açtığı anlam kaymalarının yanı sıra, yeni bir dilin her zaman eski dilin hegemonyasını kıramaması gerçeği karşısında bazen aşılmaz eşikler de oluşabilmektedir. Milliyetçilik gibi bir olgunun arkeolojisine giriş yapmaya uğraşırken, bu ileri-geri hareketler konusunda dikkatli olmak, hem yazanların, hem okuyanların başlıca görevi olmalıdır.

Ulusu Kuran İktisat ya da Devletin İlk Harcı

Devletin doğası üzerinde bir nebze düşünmenin yararsız olmayacağını sanıyorum. Tarihin ve coğrafyanın bütün kalınlığı içinde, tek ortak noktaları egemenlik, yani üstün otoriteyi elde tutmak olan tüm siyasal oluşumları aynı jenerik adla ifade etmenin ilk sonucu, bunların özdeş oldukları yanılgısının yaratılmasıdır.

Göçün veya talanın organizasyonu için oluşan bir kabileler fedarasyonunu, bir köy büyüklüğündeki bir senyörlüğü, antik bir imparatorluğu veya bir şehir-devlet'i, bir **polis**'i aynı adla ifade etmenin gebe olduğu çok sayıdaki karışıklığı bir yana bırakıyorum. Yalnızca, devletin süreklilik arzeden ve bu bağlamda kötüden iyiye doğru gelişme gösteren bir olgu olmadığını vurguladıktan sonra benim şu an için "asıl devlet"ten daha iyisini bulamadığım bir adlandırma içindeki devletin, hem nitelik hem de nicelik olarak, tarih içindeki öncellerinden (bu öncelliğin, önce var olmuş olmaktan başka hiçbir anlamı yoktur, bunlar "asıl devletin" soy zinciri içinde yer almamaktadırlar) çok farklı olduğunu ve belirgin bir doğum koşulları manzumesine sahip olduğunu işaret etmek istiyorum. Eğer biraz daha açmak gerekirse, "asıl devlet", tarih içindeki bir

devlet formasyonu evriminin sonucu olarak değil, neredeyse boşluktan ve bir epifeonmen olarak doğmuştur. Yani onu ortaya çıkartan spesifik koşullar oluşmasalardı, bu devlet doğamazdı ve diğer devlet tiplerinin de evrimleşerek onu yaratma olanakları yoktu. Tekrar pahasına, ama çok daha açık olmak için, bir step konfederasyonunun, bir antik imparatorluğun, bir senyörlüğün veya bir **polis**'in veyahut da herhangi bir başka eski devlet tipinin "asıl devleti" üretme olanak ve olasılığı yoktu. Yani, "asıl devlet"in oluşumu, bir başka tarihtir.

Asıl devlet'e artık ulus-devlet diyebilir ve kendine özgü doğum koşullarını inceleyebilirim. Ulus-devlet'in ortaya çıkabilmesi için iki şeyin birlikte inşa edilmesi gerekmiştir. Bunlar, ülke ve ulus'tur. Bu iki unsur, insanlık tarihinde ilk kez Batı Avrupa'da ve feodalitenin tasfiye süreci içinde belirlemeye başlamış ve katalizör olarak da iktisat iş görmüştür. Bütün bunların ortaklaşa hareketi ulus-devleti ortaya çıkartırken, oyunun oynandığı sahneyi de merkantilizm meydana getirmiştir. Anlatıyı Binbir Gece Masalları'na çevirerek yan dallara taşmasının tehlikesini biliyor olmakla birlikte, burada mutlaka vurgulanması gereken bir noktayı işaret etmeden geçmeyeceğim. Bu andığım süreç içinde, iktisat da inşa edilmiştir. Yani bunun daha açık ifadesi, tarihin andığımız konağına ve coğrafyasına gelinceye kadar, insanlık tarihinde iktisat denilen kapsamlı ve eklemleşmiş bir olgunun bulunmadığıdır. Bu başka bir hikâye, ama iktisadın oluşumunun, milliyetçiliğin kimyasındaki yerini, önemini belirlemek kendini bir zorunluluk olarak dayatmaktadır.

Öte yandan, daha önceki devletlerin hiçbirinde ulus olmamış, çeşitli çaplardaki yerel topluluklar ya bizzat birer *devlet* oluşturmuşlar ya da daha büyük bir formasyonun içindeki *eklemleşmemiş birimler* olarak kalmışlardır. Örnek vermek gerekirse, aynı dili konuşan, çoğunluğu itibariyle aynı etnisiteye mensup olan Eski Yunanlılar, minik coğrafyalar içinde 150'den fazla şehir-devlet halinde yaşamaktaydılar. Bunların herbiri ayrı bir bizatihilik oluşturmaktaydı ve bir Helenlik

şuurunun bulunmasına karşılık, bunun bir ulusallık oluşturmadığı açıkça ortadaydı. Çünkü Helenlik bilinci, negatif bir bilinç olup, Yunanca konuşmayan herkesin Barbar sayılmasının ürünü ve sonucu olarak onun karşısındaki bir konumu ifade etmekteydi. Zaten tarih boyunca ve çok farklı coğrafyalarda karşımıza çıkan bu tipten kategorizasyonlar, ulus bilincinin arkeolojisi içinde yer almamakta, ilkel bir yabancı korkusunun ürünü olmaktadır.

Bunun yanı sıra, step coğrafyasında bir kurulan, bir bozulan çok sayıda federasyon ise, çok geniş alanlarda yer alan son derece gevşek örgütlenmelerdi. Burada, Eski Yunan örneğinin tersine, bir araya getiren güdü ne aynı etnisiteye, ne aynı dile mensubiyete olup, yalnızca bir dış tehlikeye karşı bir arada bulunma ihtiyacıydı. Tehlikenin veya güdünün ortadan kalkması, federasyonun da sona ermesine neden olmaktaydı (Devlet yıkan Çinli gelinler'i bu doğrultuda anlamak gerekir). Keza, inanılmaz genişlikler üzerinde, aralarında hiçbir dilsel, dinsel, kültürel, iktisadi vb. bağ bulunmayan çok sayıda yerelliğin üzerindeki örtü biçimindeki antik imparatorluklar da, bir başka "devlet" tipini meydana getirmekteydi. Bu örtü biçimindeki devlet, yalnızca merkezi için var olmakta ve bütün periferisini merkezin amaç ve çıkarları doğrultusunda düzenlemeye çalışmaktaydı. Bunlara başkent imparatorlukları demek pek yanlış olmaz. Nitekim bunların çoğu, ya başkentlerinin adıyla (Roma, Bizans vb.) veya egemen hanedanının adıyla (Osmanlı, Habsburg vb.) anılmışlardır.

Örnek olarak andığımız ve asıl devletin öncesinde yer alan, ama onun arkeolojisini asla oluşturmayan bu devletlerin hiçbirinde halk hiçbir zaman ulus haline gelmemiş, böylesine bir bilinç asla ortaya çıkmamış, böylesine bir kavramsallaştırma kimsenin aklına gelmemiştir.

Ülke'ye gelince, bu da eski devletlerin hiçbirinde var olmamıştır. Eski Yunan'ın şehir-devlet'leri ülkeye değil, toprak ve köle sahiplerinin birliğine bağlıdır, daha açıkçası, şehir-devlet, toprak sahiplerinin bir ortaklığından ibarettir. Stepte ülke

kavramı yoktur ve antik imparatorluklarda yerelliklerin eklemleşmesi söz konusu değildir. Ülke oluşumu, ilk kez Batı Avrupa'da ve tarihin hiç de zorunlu olmayan bir süreci olarak yaşanmıştır. Etnik tutarlılığı yüksek olan ve neredeyse tam bir dil birliğine sahip bulunan İtalyan ve Alman coğrafyalarının yerine, ülkenin ilk kez, etnik ve dilsel açıdan tutarlılıkları ve özdeşlikleri epeyi düşük İngiltere, Hollanda ve Fransa coğrafyalarında inşa edilmeye başlaması, öte yandan tam bir etnik harman olan ABD'nin de çok erkenden ülke kurabilmesi, kurucu faktörün, çok büyük bir genellikle sanıldığının aksine, dil, etnisite veya din gibi faktörler arasında yer almadığını çok açıkça kanıtlamaktadır.

Ülkeyi iktisat inşa etmiştir. Tarihin tanıdığı bütün siyasal formasyonlar yerel pazar ilişkilerine dayanmıştır. Feodalite, bu yerelliği en uç alt sınırlarına kadar çeken bir özgünlük olarak ortaya çıkmış, ama bu tarzın mantıksal sonuçlarına ulaşarak bunalıma girerek tasfiye olmaya başlamasıyla, dünya tarihinin gerçek epifenomenlerinden biri olan, yerel pazarların eklemleşmeleri süreci ortaya çıkmıştır.

Bu eklemleşmenin ulaşacağı nokta, ulusal veya ülkesel (teritoryal) pazar olacaktır. İşte yan yana, ama ancak arızi ilişkiler içinde yaşayıp gelmiş olan yerelliklerin aynı düzlemde eklemleşmeleri, ulusal pazar tabanı üzerinde eşanlı olarak ulusu ve esas devleti inşa edecektir. Buna ulus-devlet diyoruz. Daha açık bir şekilde söylemek üzere, birbirini inşa eden iki unsurun zorunlu ve olmazsa olmaz beraberlikleri.

Ulusun inşa sürecinin başlangıcında, eski refleksler gene iş görmüş, yeni bir olay eski terimlerle ifade edilmiştir. İktisat aracılığıyla eklemleşerek ülkeyi meydana getiren *yerelliklerin* üzerinde yaşayan *insanlar*, aynı süreç içinde oluşan devletin uyrukları sayılmışlardır. Çünkü devlet ulusu, ulus da devleti cehennemî bir süreç içinde, yani içinden çıkılması olanaksız bir sarmal içinde inşa etmektedirler. Bu kendiliğinden bir süreçtir, düşünsel önceli bulunmamaktadır. Ancak ex-post teorisyenleri çıkacak, bu da yurttaşlar şirketi olarak cumhuriyet kavramsal-

laştırmasına ulaşacaktır.

Bu karşılıklı inşa sürecinin koşutlu dışa vurumuna, daha sonraları merkantilizm adı verilecektir. Merkantilizmin üzerinde uzun uzadıya konuşmak mümkündür, ben yalnızca, onun yerel ayrıcalıklara karşı ulusal ekonomi ve ulusal ayrıcalık doktrini olduğunu söylemekle yetiniyorum. İşte merkantilizmin bu özelliği, milliyetçiliği yaratan temel unsur olmuştur ve bu bağlam içinde kendiliğinden anlaşılacağı üzere, milliyetçilik kökeni itibariyle ulusun kendinden çok, devleti yüceltmeye ve yükseltmeye yönelik bir siyasal ve ekonomik doktrin olarak belirmiştir. Çünkü ulus-devlet olgusu, yapışık ikizlerden devleti öne çıkartmakta ve ulus, ancak devletin inşaı paralelinde oluşabilmektedir. Daha açıkçası, ulus, türev bir inşadır.

Ulusların Zenginliği ya da Ulus-Devlet İktisadı

Klasik iktisadın kurucularından Adam Smith'in **Milletlerin Zenginliği** adlı kitabı okunduğunda, daha çok merkantilist bir teorik çerçeveyle karşılaşılır. Smith, bu kitabında ulus inşa eden iktisadı arka planda hep tutmuştur.

Smith'in eserinden milliyetçiliğin oluşma sürecine geri döndüğümüzde, ister istemez sınıfsal bir analiz zorunluluğu kendini dayatmaktadır. Çoğu basmakalıp olan ve birbirlerinden kopya çeken birçok sosyal teori, milliyetçiliğin kökenine burjuvaziyi koymaktan ve bu siyasal teoriyi bir burjuva refleksi olarak görmekten müthiş bir tad almaktadır ve üstelik bu kolayca kabul gören bir bakış olduğu için, maceralı sularda yüzme tehlikesinden de kurtarmaktadır.

Ama tarihin sıcağının içine girildiğinde, bunun böyle olmadığı, olamayacağı anlaşılmaktadır. Ulaşacağım sonucu baştan koyarsam; milliyetiçilik ulus-devleti denetleyen sınıf veya sınıfların doktrinidir, onlardan hiçbirine özgü değildir. Bir açıklama hakeden bu önermenin daha anlaşılır hali şöyle formüle edilebilir. Ulus-devletin yönetiminde ağırlığa sahip olan sınıf veya tabaka(lar), aynı zamanda o ulusun milliyetçiliğinin de taşıyıcısıdır(lar). Birkaç örnekle pekiştirmek üzere, ulus-devletin ilk

şekillendiği İngiltere ve Fransa'da (ve bu arada Hollanda'da) en milliyetçi unsur aristokrasi olmuştur. Örneğin, Hollanda milliyetçiliğinin bayrağını Orange hanedanı taşımış ve bütün aristokratlar ona bu konuda destek vermişlerdir. Öte yandan, İngiliz milliyetçiliğinin bayraktarlarının başında, Almanya'dan ithal kralların gelmesi de ilginç bir anekdot olarak değil, milliyetçilik ile etnisite arasındaki ilişkisizliğin kanıtı olarak zikredilmelidir. Buna karşılık, örneğin Fransa'da burjuvazinin milliyetçilik bayrağını devralması ancak 1789 devriminden, yani iktidarın bir ucundan yakalamasından sonradır. Keza Sovyetler Birliği'nde de, proletaryanın (en azından onun adına konuşan partinin) 1917 devriminden sonra milliyetçiliğin bayrağını taşıması aynı doğrultuda yer alan bir diğer örnektir. Sınıfların billurlaşmadığı ve ulus-devletin (ulusun ve devletin) müteşebbis bir heyet tarafından siyaseten inşa edilmeye çalışıldığı ülkelerde de, milliyetçilik bu kez "zinde güçler"in, yani iktidarı denetleyen sivil-asker bürokrat ve devlet destekli aydınların doktrini halinde ortaya çıkmaktadır.

Bu neden böyle oluyor sorusunun cevabı, aynı zamanda milliyetçiliğin doğasına ilişkin bir ilk yaklaşım denemesi olacaktır. Milliyetçiliğin düşünsel kökenlerinden bazılarını Rönesansta aramak yanlış değildir. Hümanizma, insanın mutluluğunun bu dünyada olabilirliğini vaz etmektedir. Bu doğrultuda, örneğin Machiavelli veya Bodin gibi mutlak devlet teorisyeni düşünürler, ulusal refahın sağlanması için güçlü bir merkzi iktidarı savunmuşlardır. Ama burada savunulan maddi refah, daha çok "milletin zenginliği" biçiminde formüle edilmekte ve devlet mitosu buradan itibaren üretilmekte ve ayrıcalık kavramı da feodal bağlamından çıkartılarak, devleti tecessüm etti en monarka sadakat biçimine büründürülmektedir. Hobbes'un **Leviathan**'ını bu açıdan okumak ufuk açıcı olabilir.

Ancak, kişisel sadakatten (uyrukluktan, serflikten, kölelikten) devlete (monarka) sadakate geçerken katedilmesi gereken bir süreç de, yerel kültürleri tasfiye eden bir ulusal kültür oluşturmaktır. Bu da milliyetçiliği dinsel kürenin dışında bir varlık

alanı oluşturmaya zorlayacaktır. Çünkü din, bütüncül bir kültür küresi olarak, bir sentez değil, yerel kültürleri yok sayan veya önemsiz addeden, önbelirlenmiş ve ilk andan itibaren kendi mantığı ve kodu içinde kurulmuş bir alandır. Yerel kültürleri o da tasfiyeye yöneliktir, ama ulusal kültürün bunları sentezlemeye uğraşmasına karşılık, din onları kendi şemasına uymaması doğrultusunda tasfiye etmeye çalışmaktadır. Onları içine aldığı zaman bir sentez değil, bir özümleme işlemi yapmaktadır.

Ulusal kültür ise, yerel unsurların iyi kötü sentezlenmesi yoluyla oluşmakta, bu onu hem ulusal kılmakta, hem de bu kültür, tıpkı iktisat gibi, devletin ve ulusun inşaına eşanlı olarak katılmaktadır. Ulusal kültürün oluşma sürecinin en belirgin dışavurumu, ulusal bir dilin oluşması ve bu dilin milliyetçiliğin temel taşıyıcısı haline gelmesidir.

Fakat bu ulusal kültür kurmacadır ve yerel kültür farklılıklarının yerine standart bir kültür geliştirmekten yanadır. Bu standartlaşma çabası ise, bir yandan tarihin mistifikasyonuna ve ulus perspektifinden yeniden okunmasına, öte yandan da yerelliklerin hepsinin ulusal kültürün tezahürleri olarak kabulüne yol açar. Bu süreç içinde idealize edilen bir başka şey de, halk olmaktadır.

Halktan Yurttaşa Geçiş,
Ama Ne Yazık ki Her Zaman Başarıyla Değil

Milliyetçiliğin bir doktrin olarak ele gelir hale gelmesi, 18. yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir. Bu tarihler aynı zamanda, bazı ülkelerde azami devletten (mutlak devlet), vatandaşlar (*yurttaşlar*) şirketi olarak cumhuriyete geçilmesine de tanıklık etmiştir. Yurttaş ile yurt arasında kurulan bağlantı, liberal-demokratik denilen Fransız tipi milliyetçiliğin kökeninde yer almaktadır.

Bu milliyetçilik anlayışının özünü dil, din veya etnisite birliği, özdeşliği değil, ülke ve kültür birliği meydana getirmektedir. Yani ulus, teritoryal ve kültürel bir bütünlük gösteren (en

azından eğilim olarak), bunun dışandaki unsurları itibariyle türdeşlik gerektirmeyen bir bizatihiliktir.

Bu ilk doktrinleşmiş milliyetçilik çok yerel kalmış, arkadan gelenlerin neredeyse tamamı ulus ile etnisiteyi (hatta bazı toplumlarda dini) özdeş saymış, azanları (nazizm) ırkçılığa yönelmişlerdir.

Ulusu Siyaset Kurarsa,
Milliyetçilik de Mitolojik Olur

Ulus-devletin Batı'nın egemen siyasal yapısı haline gelmesinin batılılaşma olgusuyla birleşmesi, dünyanın her yerinde, birbiri ardına gelen dalgalar halinde pıtırak gibi birçok milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların istisnasız hiçbiri iktisadın ulus kuran birleştiriciliğinden (ama spontane birleştiriciliğinden) yola çıkmadığından, hepsi de dar bir siyasal elitin projelerinin ürünü olarak bedene bürünmüşlerdir.

Doğumdaki bu farklılık, Batı-dışı milliyetçiliklerin otoriter ve mitolojik olmalarına yol açtığı kadar, siyaseten kurulan ulusların izini tarih içinde sürerek, ona "nesnel" bir gerçeklik atfetmeye uğraşan "tarihçi" faaliyetlerin de damgasını yemişlerdir. Bu nedenle, bu tip milliyetçilikler, ulusa, inşa edilmiş bir ulusa tapınma noktasına gelmişler, ama milliyetçiliğin ana vatanındaki laikleşmeyi de yaşamadıkları için, daha çok dinsel bir mistisizmin bulutunun arkasında epeyi bulanıklaşan bir "ulus" kavramının peşine takılmışlardır.

Konuşalım da, Ne Konuşacağız?

İnsanlık tarihinin çok uzun bir süresi sözel denilen aşamaya denk düşmektedir. İnsanlar, var olduklarından çok yakın tarihlere kadar bilgi ve kültür aktarımını sözle sağlamışlardır. Yazının bir aktarım aracı haline gelmesi ve insanların büyük bölümünün bilgi edinim aracı olması hem çok yakın tarihlidir, hem de insanlığın ancak çok küçük bir bölümünü kapsamaktadır.

Türkiye'de yaşayan insanların ezici çoğunluğu hâlâ eski geleneğe uyarak, bildikleri her şeyi sözel yollarla edinmektedir. Bunun sonucu, bizim insanlarımız, karşılaşılan sorunlara sihirli formüllerle çözüm bulunacağın inanmaktadır. Onlara göre bir çözümsüzlük durumu asla yoktur; yalnızca geçerli formül bulunamamıştır. Ve bu geçrli formülün bulunmasi için de zihinsel faaliyet gerekmez, sadece aranması yeterlidir. Bu formülleri bir bilenler mutlaka vardır ve bunların ifadesine olanak verildiği zaman her şey güllük gülistanlık olacaktır. Türkiye'de insanlar, konuşma özgürlüğünü genelde bu bağlam içinde algılamaktadırlar.

Konuşmak; bu insani eylem kısıtlandığında, elbette toplumsallık ve siyasallık zedelenmekte, düşünce daha da güdükleşmektedir; ama konuşmak, tek başına bir sorun çözücü olamaz. Ne konuşacağız, nasıl konuşacağız gibi sorulara cevap bulmaksızın, "Konuşan Türkiye"nin sihrine inanmak bizi hüsrana uğratacaktır.

Ve ne yazık ki, hiçbir engel olmasa bile, "biz gene de konuşamayız" gerçeği ortaya çıktığında, travma büyük olacaktır (bu gerçek anlaşılabilir mi, kuşkuluyum). O halde sorunun terimlerini ve bu terimlerin karşılıklı yönlerini baştan aşağı değiştirmek ve soruyu "biz neden konuşamıyoruz" haline dönüştürmek gerekir. Bu işleme geçmeden önce küçük bir uyarı olarak, eğer insanlarımız şimdiye kadar neyini ve nasılını bilerek konuşsalardı, konuşmalarının bu kadar kolaylıkla engellenemeyeceğini belirtmeliyim.

Bu sorunun ilk ve hemen görülen cevabı, "okumuyoruz da ondan" olmaktadır. Bu ülkede yılda adam başına kitap harcaması yarım dolardır ve 5,5 kişiye yılda bir kitap düşmektedir. Doğumunundan ölümüne kadar elini ders kitabının dışında hiçbir kitaba sürmeyen Türklerin oranı, nüfusun % 80'inin çok üzerindedir. Fakat, okumamak bir neden olduğundan daha fazla bir sonuçtur. Türkiye'de yaşayan insanların büyük çoğunluğunun ömrü boyunca tek bir kitap bile okumamasının esas nedeni, bu ülkede okumaya yönelik bir ihtiyacın olmamasıdır.

Çünkü paradoksal bir durum olarak, okul ve aile *eğitimi* bu ülkede insanlara her şeyi öğretmektedir, tıpkı bir kedinin her şeyi annesinden öğrenmesi gibi. Bu ülkede bilgi tamamen değişmez ve sonlu gerçekler halinde aktarılmaktadır. Yani insanlara aktarılanlar hem doğrudur, bu yüzden değişmez, hem de bunların bir sonu vardır, bu yüzden yeni bilgi olmaz. Orta öğrenim kimya ders kitaplarında hâlâ maddenin bölünemeyen en küçük parçasının atom olduğu yazılıdır. Oysa, atom daha 1905 yılında bölünmüştür ve alt-partiküllerin varlığı bilinmekte, bunların bölünebilirliği tartışılmaktadır.

Böylesine bir iklim içinde, değişmez ve sınırlı sayıdaki doğruları, yani hakikati öğrenen bizim ülke insanlarının yeni bilgilere, dolayısıyla okumaya ihtiyaçları yoktur, onlar zaten her şeyi bilirler. Ama bundan da beteri, bizim ülkede insanların her şeyi akli melekeleri ile çözebileceklerine dair inançlarıdır. Türkün dünyanın en akıllı insanı olduğuna iman eden insanlarımız, ürettikleri çözümlerin birer deha ürünü olduğunu düşünmekte ve bunlara gelişme olanağı tanınmamasından yakınmamaktadırlar. Bu yüzden, bizim ülkedeki insanlar bilgilerinden ve dehalarından hiçbir kuşku duymadıkları için başkalarından bir şey öğrenebileceklerine akıl erdiremezler ve bu nedenle, konuşmayı yalnızca öğretmek için isterler, öğrenmeyi asla akıllarına getirmezler.

Öte yandan, aynı olay veya olgu farklı cemaatler tarafından farklı doğruların çerçevesinde açıklanmaktadır. Belki konuşma burada ortaya çıkabilir ve farklılıklardan zenginleşme yönünde yararlanılabilir. Bu da olanaksızdır, çünkü her cemaat kendi "hakikat"ine mahkûm olduğu için, diğerlerini zorunlu olarak düşman halinde kategorize eder ve onlarla konuşmak gibi barışçıl ve üretken bir temas değil de, kavga ve yok etme gibi şiddete yönelik bir temas kurar.

Bütün bunların aşıldığı varsayılsa bile, konuşma gene de mümkün olamayacaktır. Çünkü her türden düşünce iletiminin başat kaynağı olan dilimiz maalesef çok yetersizdir. Yüzyıllardan beri fazlasıyla ihmal edilen, kötü ve kötüye kullanılan, siyasal çıkarlara alet edilen bu dil, bir de üstelik felsefenin verimli desteğinden yoksun olduğu için, anlaşmadan çok anlaşmama yaratır hale gelmiştir.

Geçmişimizde hangi hataları yaptığımızı irdelemenin yeri burası değil, ama her ne olduysa, Türkçe bugün soyut ifade olanakları bakımından son derece zayıftır. Bu yetmezmiş gibi, grameri düzenlenmediği için anlam ikilemlerine çok yatkın bir dil haline gelmiştir. Öte yandan, eğitim sisteminin dil kaygısı yaratmaması, insanların Türkçeye bulunmuş mal muamelesi yapmalarına neden olmakta ve sonuçta dilimiz giderek takribi

ifadelerden meydana gelmektedir. Ama belâ hiçbir zaman tek başına gelmediğinden, bu ülkede felsefe her zaman üvey evlat, hatta evlatlık muamelesi görmüştür. Felsefe olmayınca yeni kavramlar yoğrulamamış, yeni olguları açıklayacak kavramsal bütünler yaratılamamış, kavram aileleri içinde/arasında anlamsal ve mantıksal bağlar kurulamamıştır. Bunun sonucunda, Türkçe herbir ibarenin tek başına kaldığı, diğer akrabalarıyla hiçbir soy bağının görülemediği son derece ihmal edilmiş bir dil haline gelmiştir. Bunun kötü sonuçlarından biri, yabancı dillerden yapılan ithalatta ortaya çıkmaktadır. Bu ithalat tam bir talan haline bürünmekte, dil bunlar arasındaki bağlantıları sağlayacak yapılardan yoksun olduğu için, dışarıdan gelen her kavram, kullanıcının elinde ve onun meşrebine göre içi doldurulan acaip bir kırk ambar haline gelmektedir.

Türkiye'de yaşayan insanların fakir ve fakirleştirilmiş, çarpık ve çarpıtılmış bir dille fazla bir şey konuşamayacakları açıkça ortadadır, ama bize egemen olan zihinsel iklim de, konuşmayı en azından dilin kendisi kadar engellemektedir.

Bu ülkede yaşayan insanların neredeyse tamamı, kendini devleti oluşturan toplumun eşit haklara sahip bir üyesi olarak değil de, kaynağı itibariyle kutsal devletin bir müstahdemi olarak görmekte ve ister devlette, ister dışarıda çalışsın, devletin ona belirli birtakım haklar vermesini, ama bu aynı hakları başkasına tanımamasını istemektedir. Böylece ayrıcalık talep etmekte, ama bunun hak olduğunu sanmaktadır. Bu zihinsel çarpıklık, insanların birbirlerine karşı konumlarını bulanıklaştırmakta, siyaseti bir imtiyaz kapma yarışı haline dönüştürmektedir. Böylesi ortamda, konuşmanın yegâne amacı, ötekine "haksızlığını" ve kendi "haklılığı"nı anlatmak olmaktadır.

Türkiye'de sınıf ve tabakalar billurlaşmamış, çıkar grupları ayrışmamış, iktisadi ve toplumsal bilinç belirginleşmemiştir. Bu durumda insanların birbirleriyle değil de devletle konuşmaları söz konusudur ve bunun için de fazla bir dil bilgisi gerekmez; sadece "bana .... ver", ben de sana "padişah olasın diye oy veririm" demesini bilmek yeterlidir.

Konuşma taleplerinin gerçekte hiçbir tabanının olmadığının en tipik örneğini üniversite öğrencileri meydana getirmektedir. Medya üniversite öğrencilerinin şikâyetlerini aldığı her seferinde, en başta gelen talebin ve yakınmanın, "sınıfta bizi konuşturmuyorlar" olduğunu artık çık iyi bilmektedir. Ama öğrenciye konuşma olanağı tanındığında ise, tek bir kelime edemediği bile görülmektedir. Bu, aynen Türkiye'nin durumudur. Biz konuşmayı ne için istiyoruz acaba?

Kutsal "Halk"ın Kutsal "Değerler"i

Kutsal sıfatıyla tamlanan ve tanımlanan kurum, durum, kişi veya bizatihilikler, bir dinsellik halesinin içindeki korunaklılığı ifade eder. Bu korunaklılık, kutsal sıfatının içerdiği yasaklılıktan ve dokunulmazlıktan gelir. Kutsal olan, daha doğrusu kutsal sayılan her şey mutlak bir değere sahip olarak kurgulandığıdan, ona gösterilmesi gereken saygının da mutlak olması gerekir, bu beklenir.

Öte yandan, içeriği çok geniş olan bütün kavramlar gibi halk da, sınırlandırılması, belirlenmesi, kuşatılması, biriminin saptanması ve herkesin üzerinde tam anlamıyla anlaşacağı bir şekilde tanımlanması olanaksız kelimelerden biridir. Her şeyi içerdiğinden daha başlangıçta bütün benzemezleri benzer saymak durumunda olan bu kavram, bir kavram ailesinin atası olarak iş görebilir nitelikteyken, böylesine bir sülaleye can veremediğinden ancak belirsiz bir kitleyi işaret edebilmektedir. Yani kavramın işaret ettiği nesneye yaklaşıldıkça, bunun hiç de ele

gelir bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tam kapsayamama durumu, bu kavramın her türlü siyasal demagojinin başlıca aletlerinden biri haline gelmesine yol açmaktadır.

Kapsamının tutarlı bir kavrama hayat veremeyecek kadar geniş ve belirsiz olmasından dört yanı açık kalan "halk" terimi, siyaset demagoglarının elinde tam bir muğlaklığa sürüklenmekte, neyi, kimi, hangi konumu ve durumu işaret ettiği iyice belirsizleşmektedir. Bu bilinçli demagojik belirsizleştirme, kutsalın himayesi altında gerçekleştirildiğinden, aslında yücelikten pespâyeliğe kadar bütün anlamları bir arada içeren bu kavram, hem işaret edenin, hem de edilenin her türlü özleminin kıblesi haline gelmektedir. Popülizm diyebileceğimiz bu uçsuz bucaksız demogoji alanı, nominal özdeşliklere gerçeklik atfetmeye ve kanıtlanmamış bir önermeyi teorem olrak kabul etmeye dayandığından, sonuçta ancak kutsallık gibi mutlaklığı kendinden menkul bir kabul çerçevesinin içinde var olabilir.

Birbirine benzeyen iki şeyin özdeş, yani tamamen aynı olma olasılığı yoktur. Birbiriyle özdeş iki şeyin bile bulunmadığı bu âlemde, bir ülkede yaşayan insanların tümünü özdeş, aynı, farksız sayarak ulaşılan bir "halk" kavramsallaştırması, bu kapsamın içine alınanları, yani herkesi gerçekte var olmayan anonim bir özdeşliğin içine sokmakta ve bu kavramsallaştırma doğrultusunda ileri sürülen bütün önermeler baştan sakat olarak doğmaktadır. Çünkü "halk" kelimesi tarafsız kullanımı içinde yalnızca sınırlanmış bir alandaki insanların tümünü *ifade eden aritmetik* bir işaretten başka bir şey olamaz. Ama bu birime indirgenmiş toplama işleminin adsal ifadesinden başka bir şey olmayan kavrama aşkın bir varlık, bir bizatihilik ve dolayısıyla kutsallık yüklenirse, o zaman bu aritmetik ifade kaçınılmaz olarak bir mutlaklığa dönüşür ve onun adına yapılan önermeler de bu kutsallığın şemsiyesinin altındaki yerlerini alır.

Ama bu kutsallık halesinin hiç de gizleyemediği bir elegelmezlik ve muğlaklık, bu mutlaklaştırılmış ve itibari birime göre tekilleştirilmiş "halk" kavramı, kullananın meşrep ve maksadı-

nın belirleyiciliğinin dışında, kendi için ve kendinde bir alana asla sahip olamamaktadır. Başka bir açıdan ise, halk, her zaman ve herkes için hep aynı anlama gelmesi olanaksız bir kelime olduğundan, aslında tek bir kelimenin içine sığdırılan bir anlam ve içerik karmaşasından söz etmek daha uygun düşmektedir.

Dünyanın hiçbir dili, "halk" kelimesinin bu şekilsizliği/ kimin elindeyse onun şeklini alabilmesi karşısında donanımlı değildir. Aynı kelimelerle ifade edilmesi gereken yüzlerce durum, konum, duruş (örneğin sınıf, yaş, cinsiyet vb.) tek bir kelimenin içine tıkılınca, demagojiye çok uygun bir ortam doğmaktadır. Hiçbir dilin önleyemediği bu kaypaklığı ancak bilimsel, toplumsal ve siyasal ahlâkın önleyebilir olması, bizimki gibi ülkelerde bu kavramın siyasal demagojinin başlıca at koşturma sahalarından biri olmasına yol açmaktadır. Bu çoğulluğu ve ondan kaynaklanan bu benzemezlerin, hatta zıtların biraradalığını tek bir kelimeyle ve bütün bu farklılıkları görmezden gelerek ifade eden kişi, zorunlu olarak onun içerdiği bir veya iki anlamı veya hali kastetmekte, ama göndermeler kelimenin kapsamının tümüne yapıldığından, bu ifade eşiği demagojiye zemin yaratmaktadır.

Tarihin derinliği içinde çeşitli ekonomik ve toplumsal kanalların daralması, kireçlenmesi veya düpedüz tıkanması sonucunda birçok köhne yerelliğin değişme olanağı bulamaması nedeniyle yapay bir hayatiyete sahip olması, başka bir demagojik zemin olan "değerler" söylemini ortaya çıkarmaktadır. Köhne yerelliklerin kalıcılıklarının hiçbir sihirli formülü yoktur. Bunlar sürmüşlerdir, çünkü alternatifleriyle yüz yüze gelmemişlerdir veya geldikleri durumlarda da, taşıyıcıları olan cemaatlerin içindeki yerel tiranlıklar bu alternatiflere geçit vermemiştir. Sonuçta süreklilik veya değişmezlik sanılan şey, değişememe veya değişmeden kalmadan ibaret olup, değerli olmayı işaret eden hiçbir yanı ve nedeni yoktur.

Böylece Türkiye'deki bütün demagojik siyasetlerin amentüsü olan "halkımızın değerleri" ibaresine ulaşmış bulunuyorum. Yani içinin tamamen boş olmasına rağmen tıka basa dolu sanı-

lan bir önermeye. Bilimsel ve mantıksal açılardan bakıldığında, "değer" olarak kabul edilen şeyler her ne olurlarsa olsunlar, bunlara bütün halklarda rastlanır. Daha az tumturaklı bir ifadeyle, belli bir halka özgü değerler yoktur. Her halkı (halk denilen benzemezlerin biraradalığını) meydana getiren çoklu kesirler, dünyadaki bütün değerleri (tek bir kesir veya birçok kesir olarak; bir değeri veya birçok değeri benimseyebilir, ama hiçbir zaman bir halkın tümünün bütün değerleri benimsemesi söz konusu olamaz) kendi değerleri olarak benimsemiştir. Bu durumda herhangi bir halkın herhangi bir kesrinin, diğer birçok halkın bazı kesirleriyle ortak değerlerinin, bu kesrin mensup olduğu halkın tümünün ortaklaşa sahip olduğu değerlerden çok daha fazla sayıda olması kaçınılmaz bir durumdur. Daha açıkçası, ne bir halkın tümünün üzerinde ittifak ettiği "değerler" vardır ne de bir halkın bilip veya sahip olup da başkasının bilmediği ve sahip olmadığı bir değer vardır.

Bu durumda, "halkımızın değerleri" denildiğide, bu söz asla halkın tümünün değil, ancak onun kısımlarından birinin değer olarak kabul ettiklerini ifade etmektedir; ama, halk kavramının muğlaklığından ötürü, kısmi bir konum, duruş, benimseme, refleks, tercih, tarihsel miras, kalıplaşmış yapı veya maruz kalınan ve içinden çıkılamayan bir hal, toplumun tümüne maledilerek, ayrıca bir de kavramın büründürüldüğü sahte kutsallıktan da yararlanılarak, bir baskı aracına dönüştürülmektedir.

İşte bu sözümona kutsallık, arkadan gelen önermeleri kanıtlama gereğini ortadan kaldırmakta, "halkımızın değerleri" dogmasına dayandırılan yeni dogmalar üretilmektedir. Dogmalara dayalı bir söylem ise, yapısı gereği ideolojik, hatta dinsel, yani doğruları tartışılmaz nitelikte olmakta; buna karşı çıkılması, ihanet, zındıklık, hıyanet ve en beteri halk düşmanlığı terimleri içinde konumlandırılmaktadır. Böylece tartışma olanaksızlaşmakta ve bu istenilen durumun sağlanmasıyla, önermeler dayatma haline dönüşmekte, hal böyle olunca da siyaset ancak çatışma zeminine oturmaktadır. Böylesine bir ortamda kendilerini "halkımızın değreleri"nin muhafızları ilân

edenler, tartışmaya teşebbüs edenleri "iç düşman" olarak kategorize etmektedirler.

Böylesi bir yapılanmanın demokrasiye geçit vermeyeceği açıktır. Çünkü "halkımızın değerleri" söylemi tektip bir insan varsayımına dayalıdır ve bu insan, düşünen, üreten, tartışan ve diğerleriyle bir arada farklılıkları içinde ama uyumlu bir şekilde yaşamaya uğraşan biri olmayıp, tersine, önceden belirli bir programa boyun eğen itaatkâr bir nesnedir (kendi adına kendi davranmadığı için özne değildir). Oysa demokrasi ancak farklılıklar ortamında var olabilir. Bu durumda eğer gerçekten demokrasi isteniyorsa, halkı türdeş ve tek bir bütün olarak kabul eden söylemlerin geçersizliğinin anlaşılması ve anlatılması gerekmektedir.

Aksi takdirde, "halkımızın değerleri"ni tercüme etme hakkını kendilerinde gören totaliter ve tekçi/tekelci ideolojilerin itişmelerini siyaset sanmaya devam ederiz.

Kamusal Alan ya da Herkesin Herkes Olduğu Yer

Kamu, herkes demektir. Kamusal alan ise, herkese ait, herkesin ortaklaşa sahip olduğu alan anlamına gelmektedir. Daha açıkçası, kamusal alan, herkesin ortaklığının hem meydana geldiği hem oluşup geliştiği hem de bunu yaşadığı alan olmak zorundadır. Böyle olmazsa, sadece alan olarak kalır, kamusal olmaz.

Bu girizgâh terimlerinin içinde örtülü kalan birtakım kavramların açımlanması ve aralarındaki bağlantıların ortaya konulması, kamusal alan kavramsallaştırmasına giriş niteliğindeki her akıl yürütme açısından zorunlu olduğundan, ben de, herkes, ait olma, sahip olma, ortaklık gibi kavramları çerçevlemek ve bunları "kamusal alan" problematiği içinde anlamlı, tutarlı ve eklemleşmiş bir bütün haline getirme göreviyle ödevliyim.

Herkes, Her Zaman Herkes midir?

Bu sorunun yanıtı, siyasetin ne anlama geldiği ve siyasal toplumun kapsamının nasıl belirlendiğiyle ilgilidir. Siyaset, toplum olan her yerde vardır. Ama "iktidar mücadelesi" gibi aşırı dar

tanımların dışında ve ötesinde, tekil ve çoğul düzlemde, kanaat belirleme, kanaatini bildirme ve hayata geçirme, aynı zamanda dayatılmış kanaatleri reddedebilmek için uğraşma gibi geniş tabanlı bir kavrayışın içine yerleştirilmek zorundadır.

Siyaset, tarihin kalınlığı ve derinliği içinde, hemen hemen her zaman dar grupların işi olmuştur. Bu da siyasal toplumun büyük harfle Toplumun tümünü meydana getirmemesi anlamına gelmektedir. İşte, toplumun siyaset yapabilen (yani imtiyazları paylaşan ve diğerlerinin hak ve ödevlerini dağıtan) kesimini belirleyen kural ve koşullar, aynı zamanda o toplumun "herkes" kavrayışını da belirlemektedir.

Zaman ve mekân içinde yapılacak hızlı ve yüzeysel bir gezinti bile, herkesin herkesi kapsamadığını rahatça ortaya koyacaktır. Yer kısıtı nedeniyle bu gezintinin tüketici olmaması akla bazı istisna olasılıklarını getirse de, hiçbir istisna yoktur, yani tarihte eşine ender rastlanan "tam kural"lardan biriyle karşı karşıyayız.

Örnekleme biçimindeki bu kısa yolculuğu Batı'da yapmanın daha uygun olacağını düşünüyorum; çünkü Batı, daha sonra siyasal, toplumu genişletmeye ve Toplumla çakıştırmaya kalkışan ve epeyi başarılar kaydeden yegâne dünya parçası olacaktır.

Eski Yunan'da siyasal topluma mensubiyetin koşulları erkek, özgür, toprak sahibi ve **polis** yurttaşı olmaktır. Bu durumda, topluma mensup olan kadınlar (ve çocuklar), köleler, yabancılar, siyasal topluma mensup olamamaktadırlar. Bu durumda, örneğin, Atina **polis**'inde siyasal toplum, Toplumun ancak otuzda biri büyüklüğündedir.

Keza Roma'da da aynı ilkeler geçerlidir. Roma'nın **Res publica** döneminde, toprak ve köle sahipliği ile **senatus** üyeliğinin özdeş hale gelmesiyle, Roma siyasal toplumu, Roma Toplumunun ancak çok küçük bir kesrini meydana getirir olmuştur. İmparatorluk döneminde ise, siyasal toplum sadece ordu komutanları ve merkez bürokrasisinden ibaret hale gelecektir.

Feodal dönem siyasetin atomize olmasına, merkezin fiktif hale gelmesine tanıklık ettiği için siyasal toplumu sadece senyörler meydana getirecektir. Yani antik mantıkta en ufak bir kayma meydana gelmemiştir. Siyasal topluma mensup olabilmek için erkek, özgür, toprak sahibi ve Orta Çağa özgü olarak soylu olmak gerekmektedir. Orta Çağ dünyasında Kilise mensuplarının (ama yalnızca bazılarının) siyasal toplumun içinde yer almalarının, çoğu zaman sanıldığının aksine, dinin kutsallığıyla hiçbir bağlantısı yoktur. Bazı yüksek dereceli Kilise görevlilerinin Orta Çağ (feodal) siyasal toplumu içinde yer alabilmelerinin yegâne nedeni, bunların erkek, özgür, toprak sahibi ve soylu olmalarıdır. Yani bu dönemde bir köy papazı veya soylu olmayan bir tarikat üyesi veya soylu olsa bile topraksız bir Kilise mensubu veya manastırda halktan bir birader veyahut rahibeler, siyasal toplumun içinde hiçbir zaman yer alamamışlardır.

Feodalitenin kendi açmazları sonucu tasfiye sürecine girmesiyle, bu ekonomik-toplumsal tarzın kırsallığı da kırılmaya başlayacak, kentler yeniden canlanmaya (ama tamamen başka bir ekonomik ve toplumsal bağlam içinde) ve bu arada bir sürü yeni kent oluşmaya başlayacaktır. Bu kentlerde yeni tabakalar ve sınıflar şekillenmeye ve gelişmeye başlayacaktır. Bunları iki ana kategoride toplamak mümkündür: burjuva ve işçi. Bu arada, 12. yüzyıldan beri ete kemiğe bürünmeye başlayan kentsel özerklik hareketi (*commune:* ortak alan, ortaklık), kentlerde de siyasal toplumun şekillenmesine neden olacaktır.

Antik ve feodal kuralın burada da değişmediğini görüyoruz. Kent toplumu ile kent siyasal toplumu arasında çakışma yoktur. Siyasal toplum, Toplumun küçük bir kesridir. Kentlerde egemenlik, erken tarihlerden itibaren ticari ve sınai burjuvazinin eline geçmiş, kentsel özerklik bunlar tarafından talep edilmiştir. Böylece lonca ustaları siyasal toplumun içinde yer alırlarken, kalfa ve çıraklar buradan dışlanmışlardır. Keza kent hemşehriliği kavramı yalnızca ticari ve sınai mülkiyet sahiplerine tanınan bir ayrıcalıktır. Bu durumda emekçiler,

yabancılar, kadınlar gene siyasal toplumun dışındadırlar.

Dünya üzerinde yapılacak hızlı bir gezinti farklı sonuçlar vermeyecektir. Çin, Japon, Hind gibi Asya toplumlarında, Maya, Aztek, İnka gibi Colombus-öncesi Amerikan toplumlarında veya Mali ve Songhay gibi sömürgecilik-öncesi Afrika toplumlarında, her zaman ve her seferinde çok dar bir siyasal toplum söz konusudur. Tek bir örnekle yetinmek üzere, Çin siyasal toplumunu yalnızca mandarin adı verilen, bir cins devlet kölesi okumuş memurlar meydana getirmektedir. Bunlar küçük yaşlarda saraya alınarak çok ağır koşullar altında sıkı bir eğitimden geçirilen, sonradan devletin bütün kademelerine getirilen (yalnızca onlar) insanlardan meydana gelen, adeta tam kapalı bir kasttır. Bir bakıma Osmanlı devşirmesinin çok daha katı bir modeli gibidir ve Çin siyaseti işte bu kastın içinde olup bitmektedir.

Geleneksel ifadesiyle Doğu olarak adlandırdığımız bölgeye gelince, gerek tarihin derinliklerinde, gerek şimdi, manzara aşağı yukarı antik modelinkiyle aynıdır. Eski Mısır veya Mezopotamya'nın iri devletlerinde siyasal toplum, tıpkı imparatorluk Roma'sında olduğu gibi, ordu komutanları ve bürokrasinin ileri gelenleriyle sınırlıdır. İslam toplumu da bu genel kuralın dışında kalmamıştır. İslam siyasal toplumuna mensup olabilmek için, aynen antik toplumda olduğu gibi, erkek, özgür, toprak sahibi (ikta veya mülkiyet olarak) ve müslüman (yurttaş veya senyörün yerine) olmak gerekir. Açıkçası, islami siyasal toplumda da, Toplumun küçük bir kesrini meydana getirmiştir/getirmektedir. Söz buraya gelediğinde Osmanlı istisnasından söz etmemek olanaksızdır. Pek tartışılmadan genel kabul gören bir anlatıma göre, Osmanlı islam modeline göre şekillenmiştir. Ancak uygulamasına bakıldığında, Osmanlının daha çok Çin modeline yaklaştığı, bu nedenle de antik imparatorluklar içinde yer aldığı (yani Roma, Bizans vb. gibi) görülmektedir. Çünkü Osmanlı imparatorluğa dönüştükten sonra bütün sistemini devşirmeye dayamıştır. Devşirme müslümandır, ama mülkiyet-

sizleştirilmiştir ve üstelik soy bağlarından kopartılmıştır, bir cins kast halinde inşa edilmiştir.

Ait Olma, Mensup Olma veya Dayatılmış Kimlik ile Kazanılmış Kimlik Uyuşmazlığı

Herkesin herkesten meydana gelmesinin önünde çok önemli bir engel daha bulunmaktadır. Buna kabaca, içine doğulan kimlik(ler) denilebilir. Yani insanlar belli bir ailenin, ülkenin, etnisitenin, dilin veya dinin içine doğmaktadırlar. Bunlardan fizik nitelikte ve değiştirilmesi olanaksız nitelikte olan soy veya etnisite/ırk gibilerini dışarıda bıraktıktan sonra, aslında seçimli olması gereken, ama tıpkı fizik kimlik unsurları gibi kabul edilerek dayatılan kimlik unsurlarının, örneğin dinin herkesin herkes olmasını nasıl engellediğini tartışmak gerekmektedir.

Birkaçı dışında, bütün büyük dinler evrensel kapsamlıdır, daha doğrusu evrenin tümünü kendilerinin potansiyel (eğer mümkünse reel) alanları olarak görür. Bu da onların dinsel kimliği doğuma kadar geri götürmelerine yol açar. Bunun sonucunda dinler arasında egemenlik alanları oluşur ve her din, kendini kendi alanında totalite olarak belirler, kısmiliğe razı olmaz. Bu belirleyiş, diğer bütün dinsel mensubiyetleri marjinalleştirir, azınlıklaştırır ve elbette herkes kavramının dışına iter. Ancak iş burada kalmaz. Her din farklı yorumlarla, pratiklerle, usullerle dünyayla temas kurar ve bu farklılaşma süreci, mezheplerin, tarikatların, okulların, inanç cemaatlerinin çeşitlenmesi demektir. İşte burada devreye merkezi devlet girer ve bunlardan birini resmileştirir. Bu durumda diğer hepsi ikinci dereceden bir marjinalleşme ve azınlıklaşma, dolayısıyla herkesin dışına itilme sürecine girer. Sonuçta dinin resmi yorumu, resmi din ideolojisi haline dönüşerek, kendi totalitesini kurmaya ve diğer mezhep ve inançsal duruşları sapkın saymaya başlar.

Bu totalite-kısmilik uyuşmazlığını dayatılmış bütün kimliklerde bulmak mümkündür. Öyleyse kimlik dayatan toplumlarda herkes herkesten meydana gelmez. Bu arada fazla

mekân tüketmemek için, egemen ideoloji haline gelen resmi dine (mezhebe) mensubiyetin de, bu mensubiyet bağlamı içinde yer alan herkesi herkes yapmaya yetmediğini yalnızca işaret etmekle ve örneklendirmekle yetiniyorum. Örneğin kitaplı dinlerin hepsinde, kadın dinsel alanın ikincil bir unsurudur ve bu nedenle egemen mezhebe mensup olsa bile, onun herkesinin içinde yer alamaz.

Kazanılmış kimlikler ise, iki şeyin eşanlı belirlemesiyle ortaya çıkabilecek niteliktedir. Yani bireyin oluşması ve cemaat cenderesinin kırılması veya tersi. Bu iki süreç paraleldir, birbirini inşa eder, birbirinden beslenir. Cemaatin kimliği doğumdan itibaren dayatarak belirleyen totalitesinin aşılması bireyi oluşturur; bireyselleşmiş bireyin oluşumu da cemaat cenderesinin gevşemesine katkıda bulunur.

Böylesine bir sürecin mesafe almasıyla, birey kendi kimliğinin efendisi haline gelir ve örneğin dinini/dinsizliğini, mezhebini, felsefi anlayışını/görüşünü/inancını vb. kendi seçer, belirler, hatta oluşturur ve isterse bunları değiştirir. Böylesine bir kabul ve anlamlandırma ortamında marjinallikler, azınlıklar-çoğunluklar olmaz ve toplum, farklılıkları olağan görülen bireylerden oluşur ve sonuçta herkesin herkesi kapsama olasılığı belirir.

"Olasılığı belirir" diyorum; çünkü, böylesine bir noktaya ulaşabilmek için yegâne engel, genelliğe/tekilliğe soyunmuş totaliter cemaatlerin kimlik dayatmaları değildir. Bunun yanı sıra, sınıfsal, eğitsel, mesleksel, bölgesel vb. sayılamayacak kadar çok unsurun azınlıklar-çoğunluklar ve kendini total sayan/gören mikro-evrenler yaratmasının da geçmişte kalmış olması gerekir. Bunlara şimdilik girmiyorum, ama bireyin pekişmesinin hiç de kolay olmadığını işaretten kendimi alamıyorum.

Sahip Olma-Ortaklık Gibi Kahredici Bir Zıtlık/Birlik

Mülkiyet, kaçınılmaz olarak hiyerarşi koyar, ama mülkiyetsiz toplum da olmamıştır. Öte yandan herkesin herkesi kapsaması-

nın birinci koşulu ortaklık bilincidir. Ve bu ikisi, tarih boyunca hiç uzlaşmamıştır. O halde bir çözümsüzlük mü söz konusudur?

Elbette değil. Mülkiyet ile ortaklığı aynı zeminde uzlaştıracak bilinen tek çözüm demokrasidir. Yani farklılığın üstünlük katsayısı vermediğinin amentü haline geldiği siyasal sistem.

Bu ifade bir miktar daha açılmayı haketmektedir. En azından herkesin ağzına sakız olduğundan yanlış olan "iktidarın seçimli olması" sloganı, demokrasinin en önemsiz kurallarından biridir. Demokrasiyi demokrat kılacak temel unsur, her özel varoluşa hayat sahası tanınmasıdır. Bunun olabilmesi de, şu veya bu mensubiyetin, şu veya bu servetin, şu veya bu konum/mertebe/mevkiin siyasal-toplumsal ayrıcalık vermemesi, yani herkesin ortak alanda eşit olmasıdır.

Kamusal Alan

İşte nihayet kamusal alana ulaşmış bulunuyorum. Bir kere, kamusal alan bu ülkede yaygın olarak sanıldığı üzere, devlete ait alan değildir, devlet ve devlete ait alan da kamusal alanın içindedir, onun tamamı değil, bir parçasıdır. Bizimki gibi ülkelerde devlet aşırı şişkin olduğundan ve neredeyse ortak alanın tümünü kapsadığından bu yanılgı meydana gelmektedir. Kamusal alan, bir toplumun bütün (ama sahiden bütün, aritmetik anlamda bütün) unsurlarının, o toplumu meydana getiren herkesin ortak alanıdır. Burası aynı zamanda siyasetin, yani farklı hakların birbirlerine karşı konumlarını belirledikleri uzlaşma seanslarının da alanıdır.

Bu ortaklık alanı, sayılamayacak kadar çok farklılığı aynı anda barındırmak zorunda olduğundan, hiçbir total projenin buraya sızmaması gerekir. Sonuç olarak bu alana hiçbir total tavır giremez. Yani açıkçası buraya hıristiyanlık, islamiyet, budacılık, ateizm veya sünnilik, alevilik, katoliklik... giremez, ama kendini sünni bir müslüman veya katolik bir hıristiyan olarak belirleyen ve ifade eden bir birey rahatlıkla girer, zaten buradadır, ama mensubiyetinin totalitesini dayatmaya kalkışa-

maz.

Keza bu alana, sınıf olarak değil, şu veya bu sınıfa mensup kişiler olarak girilebilir. Bu alana etnisite olarak değil, şu veya bu etnisiteye mensup kişiler olarak girilebilir.

Bu alan siyasetin alanıdır, hiç kimse mensubiyetlerini dayatmak üzere siyaset yapamaz, siyasetin herkesin, gerçekten herkesin hakkı ve ödevi olması nedeniyle, bu eylem karşılıklı konumların ve birbirini kesmeyecek alanların belirlenmesi, bunların kayda geçmesi için yapılır. Bunun dışındakiler siyaset değil, mini veya maksi faşizmler olacaktır.

Şu an için geçici bir sonuca varmak üzere, kamusal alanın gerçekten herkesin herkesten meydana geldiği bir alan olabilmesi için, sahiden herkesi kapsaması gerekir. Bunun için de kamusal alana ancak birey olarak ve kısmiliğini kabul eden gönüllü biraradalıklar (örneğin siyasal parti veya sivil toplum kuruluşları gibi) halinde girilebilir. Bunun dışındaki kabuller, kamusal alanı resmi veya resmileşmekte olan ve totalliğini dayatan bir kısmiliğin ideolojik tepinme alanı haline getirecek, yani yok edecektir.

Bağımsız Medya, Bağımlı Tüketici

Medya çoğul bir kelime, tekili **medium**, yani ara, aracı gibi bir dizi anlama gelen bu Latince kelimenin çoğulu **media**. Türkçenin kurallarına uygun olmadığından, bu çoğul kelimeyi tekil olarak kullanmak zorunda kalıyoruz. Bu zorunluluğun yanı sıra, bir başka terimin Türkçe'ye aktarılması sırasında yapılan temel bir hatanın iyice vahim sonuçlarına da maruz kalıyoruz.

İngilizce'de geniş tüketici kitlelerine haber ve bilgi ulaştıran yayın organlarını ifade için oluşturulan **mass media** terimi, Türkçe'ye "kitle iletişim araçları" olarak çevrilmiş ve bu adlandırma maalesef tutmuştur. Oysa medya araç değil, aracıdır ve yayın faaliyeti içinde söz konusu olan iletişim değil, iletidir. Çünkü Türkçenin temel bir kuralına göre, "iş" ekli fiiller karşılıklı yapılan faaliyetleri, katılımı, paylaşmayı, ortaklığı gösterirler (sevişmek, çatışmak, tartışmak gibi). Türkçede var olan iletmek fiili, iş ekiyle elde edilen örtülü bir "iletişmek" fiili haline getirilmiş, bundan da iletişim kelimesi üretilmiştir. Dilimizin kurallarına göre, bu kelimenin anlamı karşılıklı bilgi veya haber

iletmek olmalıdır. Oysa **mass media** teriminde haber, bilgi, görüntü, ses vb., belli bir kaynaktan itibaren hedef kitleye iletilir. Kitle ile kaynak arasındaki bağlantı tek yönlüdür, yani bir iletişim değil, ileti söz konusudur.

Bu temel çeviri yanlışının ülkemizde hemen hemen hiçbir eleştiriye uğramadan bu denli tutmasının nedeni, aslında yapılan bu yanlışla, gizlenen bir doğrunun istenilmeden de olsa açığa çıkartılmış olmasıdır. Dünyada ve bu arada Türkiye'de medya, haber, bilgi veya iletilmesi mümkün diğer unsurlarla bilgi talep eden kişi arasındaki tarafsız bir aracı olmak yerine, ta başından itibaren her zaman taraflı bir araç olmuştur, yani daha açıkçası birilerinin birilerine karşı araçlığını yapmıştır.

Medyanın köken anlamına sadık kalarak aracı olmak yerine, taraflı bir araç halinde şekillenmesinin nedeni kapitalizmin doğasının içinde gizlidir. Kapitalizmin kendinden önceki bütün tarzlardan farklı olarak belli bir coğrafyada ve belli bir büyüklükte dengeye gelememe gibi bir özelliği bulunmaktadır. Esas itibariyle ve teorik olara sonsuz kâr ve buna bağlı olarak/bunun bedeli olarak sınırsız zarar olasılığına/beklentisine dayalı olan kapitalizm, hangi mal veya hizmet söz konusu olursa olsun, uzun dönemde her alanda kâr hadlerinin düşme eğilimiyle karşı karşıyadır. Bu kaçınılmaz durumun telâfi edilebilmesi için, kapitalizm birim başına üretkenliği artırmak, yani daha ucuza üretmek zorundadır. Ama daha ucuza üretim, hem sürüm piyasalarının, hem de girdi piyasalarının genişleme zorunluluğunu getirir. Bu da kapitalizmi son tahlilde bütün dünya ölçeğinde genişlemek zorunda bırakır. Son zamanlarda hızlanan globalleşme sürecinin derin anlamı burada gizlidir. Yani açıkçası globalleşme, bütün dünyanın aynı kapitalist reflekslere tabi tek bir piyasa haline gelme sürecinden başka bir şey değildir.

Kapitalizmin kâr hadlerinin düşme eğilimi karşısındaki ikinci korunma yolu, yeni mal ve hizmetler yaratarak, bunları ihtiyaç haline getirmek, tüketicileri bunların ihtiyaç olduğu konusunda ikna etmektir. Çünkü lanse edilen her yeni mal ve

hizmet, standartlaşıncaya kadarki süre içinde yüksek kâr olanakları sağlamaktadır. Ancak yeni mal ve hizmet lanse etmek o kadar kolay bir şey olmadığından, var olanlarını yeni tüketicilerle tanıştırmak, yani eski mal ve hizmetlere talebi yükselterek, böylece fiyatların, dolayısıyla kâr oranlarının düşmesini engellemek de aynı doğrultuda etki edecek bir yöntemdir. Aynı doğrultuda etki gösteren bir diğer yöntem ise, aynı mal veya hizmetin farklı şekilde sunulması sonucu yeni bir mal karşısında olunduğu duygu ve yanılgısını yaratmaktır. Örneğin, pop müzik alanında çok sayıda şarkıcının piyasaya sürülmesi ve bunların 15'er dakikalık şöhretlerini yaşadıktan sonra kaybolmaları bu tutumun sonucudur. Aynı durum, basın sektöründe lanse edilen ve çabucak kaybolan çok sayıda dergi ve gazetede rahatlıkla teşhis edilebilir niteliktedir.

Kapitalizmin bu varoluşsal zorunlulukları reklam kanalını birincil bir konuma getirmektedir. Buna ileride döneceğim. O zamana kadar bilgi (haber vb.) üretimi ile tüketim süreçlerinin denetiminin iktidar olgusuyla ve kapitalizmle bağlantısını açığa çıkartmak gerekiyor.

Bilgi ve haber de bir maldır, hem de çok pahalı bir maldır. Bu yüzden fiyatı çok yüksektir. Bilgi üretim merkezlerinin yatırım ve idame harcamaları çok yüksek rakamlara ulaşmaktadır. Bunun yanı sıra, haberin elde edilmesi, işlenmesi ve iletilmesi de çok büyük yatırımlar gerektiren bir endüstri alanı oluşturmaktadır. O halde bilgiyi en bozulmamış haliyle ancak çok yüksek fiyattan elde etmek mümkündür. Bilgiye bu fiyatı bireysel tüketicilerin ödemeleri olanaksızdır. O halde bilgi, katıksız haliyle ancak devlet veya büyük kapitalist firmalar tarafından satın alınabilir.

Yüksek fiyattan satın alınan bu katıksız bilgi, çeşitli manipülasyolardan/müdahalelerden geçirilerek kitleye ulaştırılır ve herbir müdahale aşamasında saflığından bir miktar daha kaybederken, fiyatı da düşer ve sonunda kitleye ulaştığında bedava olur. Ama iktasadın temel bir kuralı gereği, üretimine faktör tahsis edilen hiçbir mal ve hizmet bedava olamaz. Ve bir

kural daha, bedava mal, en pahalı maldır.

Görünüşte bir çelişki var ve bunun giderilmesi gerekiyor. İşte kitle iletişim araçlarını bu noktada çözümlemenin içine dahil edersek, sorunu çözmek kolaylaşacaktır. Kitle iletişim araçları saf bilgiyi işleyip, manipüle ederek bedavalaştırırken, bedelini bu manipülasyon süreci içinde tahsil etmektedirler.

Biraz daha net olmak ve yal ızca basın sektörüyle sınırlı kalmak üzere, ülke veya dünya genelinde belli bir etkinliği olabilecek medya kuruluşlarının ancak ya devletin, ya da büyük sermayenin denetiminde olabileceğini vurgulamak gerekmektedir.

Tam devlet kontrolündeki bir medyanın sunacağı bedava haber/bilgiler, devleti elinde tutan iktidarın amaçları doğrultusunda elden geçirilmiş olacaktır. Yerüzünde böylesine toplumlar vardır ve kitleye ulaştırılacak haberlerin seçiminden başlamak üzere, ileti süreci in bütün aşamalarında yoğun bir manipülasyon söz konusudur.

Bu totaliter yapılanmanın zıddında ise, haber/bilgi iletimine sivil toplumun da dahil olması ve payını giderek artırması yer almaktadır. Totaliterliğin zıddı olarak demokratik sıfatıyla ifade edilen bu cins toplumlarda, özel girişim medya alanına girebilmekte, hatta devletten daha fazla paya sahip olabilmekte ve ABD gibi birkaç ülkede de, medya alanında devlet hiç yer almamaktadır.

Ama bu çözümde de manipülasyon eksik olmamakta, hatta çoğu durum itibariyle, devletin kaba manipülasyonlarına karşı çok sofistike yöntemler geliştirilmekte, ama olgu değişmemektedir. Sonuçta, kitleye bedava ulaşım bilgi, haber, görüntü, ses vb.'nin bedeli başka yöntemlerle ve belli etmeden tahsil edilmektedir.

Burada reklama geri dönebilirim. Özel medya, bedava iletinin karşılığını reklamla almakta, reklamın fiyatını ise rating veya tiraj belirlemektedir. O zaman fazla seyrettirmek ve fazla tiraj yapmak birincil ödev haline geldiğinden, medya bütün manipülasyonlarını bu hedef doğrultusunda yapmaya yönel-

mekte ve sonuçta toplumun en düşük beğeni, tercih, alışkanlık veya gelenek sanılan köhneliklerini öne çıkartarak toplumun tümüne dayatmakta, böylece entelektüel gelişmeyi tevkif ederek, sıradanı, pespâyeyi, köhneyi tahta çıkartmaktadır.

Reklam ile rating/tiraj arasındaki kahredici korelasyon/denklem, hem kitlenin en sıradan, en düşük beğenilerinin bütün toplumun beğenisi haline getirilmesini, yani kitlenin bütün unsurları itibariyle cahilleştirilmesini sağlarken, öte yandan da bu kitleye mal ve hizmet kalıplarını reklam aracılığıyla dayatmayı mümkün kılmaktadır. Sonuçta denklem iki yanlı işlemekte, tüketici bedava aldığı bilgilerle, nesnel anlamda ihtiyacı olmayan mal ve hizmetler satın almaktadır. Böylece hem bunların fiyatlarının düşmesini önlemekte, hem de reklamları finanse ederek, kendine bedava bilgi, haber ve reklam aktadan medyayı finanse etmektedir. Böylece bedava çok pahalı hale gelmektedir. Çünkü talep hep uyarıldığı için fiyatlar düşmemekte, gereksiz mal ve hizmetler piyasadan elenmemekte, hem de medya en düşük beğeni düzeyinde yayın yapmaktadır.

İşin diğer bir cephesi de gene kapitalizmin doğasıyla ilgilidir. Kapitalizm, kâr hadlerinin düşme eğilimi karşısında rekabeti, yani fiyat düşmesine dolayısıyla kâr oranlarının düşmesine yol açacak mekanizmaları ortadan kaldırmaya yönelir. Açıkçası, kapitalizm rekabetten hoşlanmaz, bu da onun tekelleşme eğilimini teşvik etmesi sonucunu doğurur.

Bugün dünya ölçeğinde veya ulusal ölçeklerde, her mal ve hizmet piyasasında ciddi bir tekelleşme olgusu gözlenmektedir. Zaten kapitalizmin doğasında gizli olan başka bir özellik, yani *sermaye birikimi* ve yoğunlaşması da bunun yolunu döşemekte ve sonuçta her sektörde aksak rekabet veya tekelci piyasalar oluşmaktadır. Medya sektörü de bu eğilimin dışında kalamazdı ve nitekim kalmamıştır.

Medyanın dünyasal ve ulusal ölçekte giderek tekelleşmesinin sonuçları da, yukarıda tartıştığım doğrultuda etki etmektedir. Medyanın siyasal bir tekel halinde olduğu geri ülkelerde,

kitleye sunulan bilgi/haber en son sınırına kadar manipüledir. Buna karşılık medyanın özel tekeller halinde yoğunlaştığı "demokratik" ülkelerde esas olarak "mal satmak" temel ilke olduğu için, manipülasyondan çok haber, bilgi, görüntü veya sesin seçimi önem kazanmaktadır.

Bu seçim, en düşük beğeniyi esas alarak yapılmaktadır. O zaman haber alma özgürlüğü ile basın özgürlüğü işler olmaktan çıkmaktadır. Haberler, tüketici kitlelerin kalıplaştırılmış ve onlara dayatılmış tercihleri doğrultusunda oluşturulduğundan, ancak "satılabilir" haberlerden haberdar olunabilmekte, bu da haber alma özgürlüğünü ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan medya sektörünün giderek tekelleşmesi, isteyen herkesin yayıncılık yapmasını engellemekte, bu da basın özgürlüğünü ortadan kaldırmakta, yani düşünce ve ifade özgürlüğü yalnızca kâğıt üzerinde kalmaktadır.

Medyadaki tekelleşmenin ülkemize özgü ilginç sonuçlarından biri de, bir kesimin tarikatleşmesini güçlendirmesidir. Medyanın devletin ve giderek tekelleşen birkaç kuruluşun denetiminde olması bağımsız yayın organlarına hiçbir şans bırakmazken, tarikatlerin alternatif tekeller olmasına zemin yaratmakta, böylece ortaya bir de tarikatçi-tekelci medya çıkmakta ve bunlar da aynı reflekslere tabi olarak müthiş manipüle edilmiş haber/bilgi aktarımına girişirken, bu "bedava" aktarımın bedelini totaliter cemaatçilik biçiminde kendi taraflarına ödetmektedirler.

İş burada kalmamakta, bu iki kutuplu tekelleşme, devleti zorunlu bir hakim pozisyonunda tutarak, demokratikleşme sürecini önemli ölçüde sakatlamaktadır. Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi'nin 10. maddesi şöyledir: *Her birey, ifade ve açıklama hakkına sahiptir. Bu hak, resmi makamların müdahalesi ve ülke sınırları* söz konusu olmaksızın; fikir sahibi olmak, haber ve fikir almak veya yaymak özgürlükleri içerir." Keza Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 19. maddesinde, "Her birey, fikir ve ifade özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kimsenin müdahalesi olmadan bilgi toplamak ve her türlü

medyada bilgi ve fikir yaymak hakkını içerir" denilmektedir.

Bu iki hak bildirgesinde dile getirilen ve temel özgürlüklerden sayılan ifade hürriyeti, kapitalizmin ve medyanın ulaştığı örgütlenme ve yapılanma düzeyinde tamamen işlevsizdir. Öte yandan, bu hak kullanılabilir nitelikte olsa bile, bilgi/haber kaynaklarının denetimini ellerinde tutanların manipüle haber bombardımanı nedeniyle, büyük çoğunluğun uyarılmış ve oluşturulmuş kanaatlerin dışında fikir sahibi olması gene olanaksız olacaktır.

Bu noktada, medyanın kamu oyu oluşturma işlevine gelmiş bulunuyorum. Çoğu zaman sanılanın aksine, kamu oyu her an var olan bir şey olmayıp, her özel durum için oluşmak durumundadır. Bu oluşturmayı kanaat önderleri yapar ve medya artık kanaat önderlerini de tekelleştirmiştir. Daha doğru bir anlatımla, ancak büyük medyadaki köşe yazarları, yorumcular veya programcılar kanaat önderi olabilmekte, diğerleri kitle tarafından kaale bile alınmamaktadır.

Burada ortaya ciddi bir demokratik ve etik sorun çıkmaktadır. Medya, kanaat açıklamak isteyen herkese açık değildir. Daha beteri, profesyonel kanaat açıklayıcıları (oluşturucuları) istihdam etmekte, bunları istediği zaman işten çıkartabildiği (kanaat oluşturma olanaklarına son verebildiği) için, medya tüketicilerinin kanaatleri son tahlilde bazı merkezlerde odaklaşmakta, tektipleşmekte ve Türkiye örneğinde olduğu üzere, kutuplaşmaktadır. Bu türev kanaatler sonradan kamuoyu haline dönüşmekte ve kitlenin bu edinilmiş kanaati kanıt gösterilerek siyasal haklılık üretilmektedir ki, demokrasiye bunun kadar zıt bir şey olamaz. Çünkü demokrasi, herhangi bir şekilde oluşan bir çoğunluğun azınlık(lar)a tahakkümü değil, bütün farklılıkların biraradalığı ve bütüne katılımıdır.

Medyanın özü itibariyle, tarzın bütün reflekslerini eksiksiz gösteren kapitalist bir sektör olmasının sonuç ve yansımalarından biri de, pazar savaşları alanında yaşanmaktadır. Kapitalizmin temeldeki tekelleşme eğiliminin medya sektöründe de izdüşümü bulunmakta, rakip firmalar birbirlerini yok ederek,

piyasanın tümünü denetlemeye uğraşmaktadırlar.

Ancak beklentilerin epeyi farklı olduğu ve standartlaşmanın henüz olanaksız olduğu medya sektöründe, farklı firmalar kendilerine özgü kitleler yaratmayı şimdilik başarabilmektedirler. Tarikatçi medya firmaları buna iyi bir örnektir. Fakat medya mal ve hizmetlerinin görünüşte bedava (televizyon için) veya çok ucuz (basın için) olması, tüketicilerin tek bir firmanın mal ve hizmetlerini tüketmek yerine, bir paket yapmalarına yol açmaktadır. Televizyon jargonuyla zapping denilen bu durum, tekelleşmeyi zorlaştırmakta ve rating savaşlarını hızlandırmaktadır.

Rating savaşları, ya düşük beğeniye daha fazla taviz verme, ya rakibi karalama, ya da aynı firmanın daha küçük ölçekli yan yayın organları aracılığıyla mal farklılaştırmasına gitmesi biçimide sürdürülmektedir. Birkaç örnekle netleştirmek üzere, geniş kitleye yönelik Hürriyet-Milliyet gazetelerinin yanında daha entelektüel beklentilere karşılık veriyormuş gibi gözüken Radikal veya geniş kitle gazetesi Sabah'ın yanında aydına yönelik Yeni Yüzyıl çıkartılırken, spor meraklıları için Fanatik vb., okurken sıkılanlar için Gözcü. Asabi vb. çıkartılmaktadır. Aynı şey televizyon kanalları için yapılmakta, Sabah grubu geniş kitleye yönelik ATV'nin yanına Prima'yı, Milliyet grubu da Kanal D'nin yanına Bravo'yu koymaktadır.

Ama özellikle televizyonlarda program tabanında müthiş bir savaş vardır. Tutulan her program, aynı gün ve saate mutlaka diğer kanallar tarafından taklid edilmektedir. Böylece örneğin Cuma akşamları bütün kanallarda tartışma programı olmakta (Siyaset Meydanı'nın Cumartesiye kaçması, bu programların toptan göçüne yol açabilir), her kanalda aynı saatte film olmaktadır vb. Bunun sonucunda, çoğulculuk tamamen ortalıktan silinmekte, adeta tek kanallı bir konum ortaya çıkmaktadır. O zaman rekabet anahaber bültenine taşınmakta ve bu kuşak tam bir show haline dönüşmekte, *anchorman* adıyla anılan anahaber sunucuları tam birer süperstar, süper showman haline gelmektedirler. Tabii bu durum haber alma özgürlüğünü

sonuna kadar yok etmekte, bütün kanallarda sunulan haberler tektipleşmekte; rekabet, cinayet, tecavüz vb. haberlerinin kan ve dehşeti düzeyinde kurulmaktadır.

Gazetelerde ise, köşe yazarları, edebiyatları, bilgileri, düşünme yetenekleri doğrultusunda değil, tektipleşme işlevi doğrultusunda odaklaşmakta ve eski mankenler, şarkıcılar, şarkıcı kızları bile köşe yazarı olmaktadırlar. Bir futbol takımını şampiyon yapmayı hiç başaramamış bir eski başkana yarım sahife, eski bir spor yazarıyken allemei cihanlığa terfi eden bir başkasına üç çeyrek sahife tahsis edilebilmekte ve sonuçta "lâf olsun torba dolsun" tipi yazarlar gerçek fikir sahipleri aleyhine yavaş yavaş alanın tamamını işgâl etmektedirler.

Hal böyleyken, medyanın istisnasız tümü rating-reklam-avamlaştırma denkleminin içine yuvarlanmışken, "ben daha iyiyim" iddialarının hiçbir geçerliliği yoktur. Nitekim, BİMAŞ kanalları gazetelerde yayınlanan tam sahife ilânlarında, "Arabesk diziler, Şabanoğlu Şabanlar, Keloğlanlar, Hababam Sınıfları ile Hedef Kitleye ulaşamazsınız. Şiddet ve sansasyon, çocuk ve erotizm sömürüsü haberlerle hiç ulaşamazsınız" derken, kendi A Takımı, Fato, Arena türünden programlarının yer yer aynı tanımlar içinde yer aldıklarını es geçmektedirler.

Medya, kapitalist dünyada kamu hizmeti yapan bir kurum olmanın tamamen uzağında, mal üreten bir sektördür ve tamamen piyasa kuralları içinde işlemektedir. Denetimi RTÜK gibi kurumlar aracılığıyla olamaz. Medyayı ancak yurttaşlık bilicine sahip bireyler kitlesinin büyümesi hizaya sokar.

Televizyon Demokrasiye Düşük Yaptırıyor

1968 yılında tek kanal, tek gün ve birkaç saatlik yayınla Türklerin evlerine girmeye başlayan televizyon, tarihin uzunluğu içinde bir an sayılabilecek kadar kısa bir süre içinde çoğaldı, ren lendi, ama çeşitlenmedi.

Özel televizyonlar, önce korsan, sonra da yasal bir şekilde devlet televizyonlarının yanında antenlerdeki yerlerini almaya başladıkça, çoğumuz bu çoğalmayı, çeşitlenme ve dolayısıyla demokrasinin oluşmasına bir katkı olarak değerlendirdik, sevindik. Fakat bu sürecin başka mecralara döküldüğü artık görülüyor. Onun üzerinde ulusal ve yüzlerce yerel televizyon kanalının varlığı, demokrasinin nedeni ve güvencesi olan çeşitliliği, çoğulluğu (dikkat, çokluğu değil, çünkü aynı türden şeyler de çok olabilir, çoğulluk ise farklılıkların bir aradalığı demektir) sağlamaya, en azından bu yönde bir umudun belirmesine katkıda bulunmuyor. Tersine çokluk, çeşitlilik getirmediği gibi, bir de üstelik gittikçe koyulaşan, yoğunlaşan bir

tektipleştirme hareketinin taşıyıcısı haline dönüşüyor.

Bütün dünyada aynı şey oluyor, Televizyon demokrasinin önüne bir engel olarak dikilmeye başlıyor. Ve bu oluşum Türkiye'de çok daha hızlı ve derin bir şekilde yaşanıyor. Televizyon, dünyada ve bizde farklılıkları törpüleyerek, "ideal" bir tip, yani "ideal" bir televizyon seyircisi tipi yaratarak, tektip insanın imal edilmesine katkıda bulunuyor. Bu da, gelişmiş demokrasilerde bile sistemde geniş çatlakların doğmasına yol açıyor. Demokrasiyi henüz inşa etmekle uğraşan bizimki gibi ülkelerde ise, zaten var olmayan çoğunluğun oluşma ve pekişme olanakları ortadan kalkıyor. Demokratik zemin kurulamadığı ve farklılıkların ifade kanalları giderek daraldığı, seyreldiği ve kıtlaştığı için; benzeşme, aynılaşma en önemli değerler haline geliyor, bunlar istenilen konumlar olarak öneriliyor, yüceltiliyor. Böylece demokrasinin tanımı, dolayısıyla kapsamı en alt düzeyine, yönetenlerin seçimli olması noktasına iniyor ve buradan da elbette çoğunluğun her zaman haklı olduğuna dair totaliter kabuller demokrasi olarak sunuluyor.

Televizyonun önce çoğulluğu ve bizimki gibi ülkelerde de çoğulluğun oluşmasını engellemesi, ardından da demokrasiyi/demokrasinin alan kazanmasını dinamitlemesi, işin kötüsü sanki bir demokrasi mücadelesi olarak sunuluyor. Fakat özü itibariyle bir totalleştirme süreci olan, televizyonun demokrasiyi öldürme süreci, esas olarak şu şekilde işlemektedir. Önce her kanal kendi "ideal" tipini yaratmaya uğraşmaktadır. Bu uğraş esnasında hedef, mümkün olduğu kadar çok sayıda seyirci/tüketiciye ulaşmak ve bunları her ne pahasına olursa olsun elde tutmaktır. Çünkü bir televizyon kanalını ayakta tutan unsur, reklam geliri, bu geliri belirleyen de ratingtir. Ancak rekabet ve rating savaşı, sonuçta bütün kanalların aynı seyirci/tüketici haznesine ellerini daldırmalarına neden olduğundan ve ratingi kalite değil de, seyirci sayısı belirlediğinden, yalnızca bir ülkede değil, dünyanın neredeyse tümünde televizyon programları tektipleşmektedir. Ve bu tektipleşme kaçınılmaz olarak sıradan, basit zevkleri olan, okumasız-yazmasız (veya okumayan-

yazmayan), kültürden kaçan/korkan ve farklılaşmayı ihanet olarak gören büyük çoğunluğun düzleminde gerçekleşmekte, bütün televizyon kanalları bu nitelikteki çoğunluğun değerlerini "ideal" ve olması gereken olarak kabul etmekte, bu yüzden de kanallar arasındaki benzeşme kaçınılmaz hale gelmektedir.

Bu benzeşmenin niteliksel düzleme yansıması, "yayın ilkeleri" denilen alanda kendini ağırlıklı olarak göstermektedir. Ratingin her şeyi çözen si irli formül haline gelmesi ve sayının gemenliği, bütün televizyonların "halkın anlayacağı program" yapımını temel ilke haline getirmelerine yol açmaktadır. Dolaylı bir şekilde kutsallaştırılan ve en alt beğenileri itibariyle temsil edilen bu "halk"ın ezici çoğunluğu oluşturması yayın içeriğinin tek ölçütü haline gelince, televizyonlar ancak var olanı, basmakalıbı, hep tekrarlananı, bir de üstelik alabildiğine basitleştirirek vermeyi en "akıllıca" iş olarak görmekten kaçamaz duruma düşmektedirler. Bu da, elbette demokrasiyi veya demokrasinin oluşmasını bir kez daha zora sokmaktadır; çünkü, bütün farklı ses ve renkler önüne geçilemez bir şekilde azınlıktadır, hatta bizimki gibi ülkelerde marjinaldir. Rating ile "halk anlamaz" arasındaki kahredici ilişki, bütün bu farklı seslerin daha da marjjnalleşmelerine yol açtığı için, televizyon tarafından şımartılan "halk", bunları resmi ideolojinin de desteğiyle "iç düşman" olarak kategorize etmektedir. Ve farklılıkların "düşman" olarak nitelendiği bir ortamda demokrasinin hiç şansı yok ur.

Televizyon, bu bağlamda entelek üeli de yok etmekte, hiç değilse marjinalleştirmekte ve geniş kitlenin gözünde tuhaf ve işe yaramaz bir varlık haline getirmekte, ama buna karşılık halka basmakalıp ve beklediği şeyleri söyleyecek bir "aydın" tipi üretmektedir. Fransız sosyolog Pierre Bourdieu, bunlara *fast food* ile paralellik kurarak **fast thinkers** (hızlı düşünenler, ama alelusul düşünürler daha iyi bir çeviri oluyor) adını takmaktadır.

Nitelikli programların geç saatlere göç ettirilmesi, *prime time* denilen en çok izleme oranının bulunduğu saatlere düşük

düzeyli Yeşilçam veya Hollywood filmleriyle pembe dizilerin konulması, "toplumun değerlerini koruyor" diye lanse edilen çok sıradan ve sulu zırtlak yerli dizilerin tam bu saatlere denk düşürülmesi, nitelikli ve ufuk açıcı tartışmaların veya belgesellerin yerine, *talk show* denilen ipe sapa gelmez konuşma programlarının (bu programlarda amaç, konuşmadan çok gene televizyon tarafından ünlü kılınan bir "sanatçının" sergilenmesinden başka bir şey değildir) veya küfürleşmeye dönüşmeye çok yatkın (bu istenilmekte ve aranmaktadır) "tartışma" programlarının konulmasının arkasındaki temel (iç)güdü, her zaman rating → en büyük miktarda seyirci → reklam pastasından daha büyük pay denklemidir.

Fakat televizyonların (bu sefer istisnasız hepsi) en büyük günahları haber bültenlerinde ortaya çıkarmaktadır. Ne yazık ki bu küresel bir eğilimdir, ülkemizde de her kanal bu yönelişten az çok nasibini almaktadır. Televizyon haber bültenlerinin günahını, tarihsel ve bilimsel bağlamlarından kopuk olaylar aktarımı biçiminde düzenlenmeleri meydana getirmektedir.

Televizyon haberlerinin sansasyonu ve şiddeti öne çıkartmasından söz etmiyorum. Sahte aşkları, şarkıcıların veya sosyete güllerinin veyahut da bu yola dökülmüş diğerlerinin sahte pırıltılarını, rezaletlerini, pespayeliklerini öne çıkartmalarını da kastetmiyorum. bunu yapıyorlar ve seyirci/tüketiciye sahte cennetler ile sokağın cehenneminden başka bir şey sunmuyor, hayat bunlardan ibaretmiş gibi bir yanılsama yaratıyor, aman evinizden çıkmayın, hep bizi seyredini kafalara nakşediyorlar, ama asıl günah burada işlenmiyor. Bugün ajansların bir günde geçtikleri haber sayısı neredeyse bir milyona yaklaşıyor. Televizyonlar günahı, bunun içinden seçim yaparken işliyorlar. Basit ve sıradan bir örnekle, ABD'de bir kişinin yaralandığı bir otomobil kazası, film gibi görüntüsü olduğundan yayınlanıyor, Çin'de sele kurban giden 100.000 kişiden ise, vahşi (çekici) görüntüler olmadığı için söz bile edilmiyor.

Ama televizyonlar ölümcül günahı, her olayı tekil, benzersiz, tekrarlanmaz olarak göstererek işliyor. Bütün olan bitenleri

tarihsel, toplumsal, ekonomik vb. bağlarından kopartarak, seyircinin fikir oluşturmasını engelliyorlar ve var olan eblehliğin sürmesine ve artamasına katkıda bulunuyorlar. Böyle olunca, danışmak için davet edilen uzmanı azarlama hakkını kendinde rahatça gören "süper star" spikerlere şaşmanın alemi yok. Çünkü haber değil, haber-show söz konusu ve showman elbette en önemli unsur, onun artık minik bir yeryüzü tanrı-(ça)sı olması gerekiyor. Çünkü biz sıradan ölümlüler, artık önemli ile önemsiz arasındaki farkı ancak spikerin işaret etmesiyle anlayabiliyoruz.

Economica'nın Dublörü Ethica

Bütün toplumların ilk kaygısı, nasıl olursa olsun, herhangi bir şekilde meydana gelen toplumsal hasılayı bölüştürmektir. Bu bölüştürme çoğu zaman, toplumun büyük bölümünün geçimlik düzeyde kalması ve artığın siyaseten paylaşılması anlamına gelmektedir. Bölüşümün biçimi, toplumun temel yapısını belirler ve diğer bütün toplumsallıklar (siyaset de dahil) bunun üzerine oturur.

Üretimin insanlıkla yaşıt olmasına ve bölüşümün de her zaman her toplumun ana sorununu oluşturmasına rağmen, iktisat yenidir. İktisadın belirmesine kadarki sürede, bu görevi ahlâk üstlenmiştir. Yani bu açıdan **ethica, economica**'nın tarihöncesidir.

Bu ilk bakışta şaşırtıcı akrabalığı açıklamak zorunda olduğumu biliyorum. İnsan, doğanın kaprislerinden birinin sonucu olarak, canlıların beslenme zincirinin dışına çıkmak durumunda kalınca, yani insanlığını, hayvanlığını (doğallığını) kaybetme pahasına üretmeye başlayınca, bütün kariyerini belirleyecek olan üreticiliğe soyunmak zorunda kalmıştır. **Homo faber,** insa-

nı üretim aracılığıyla inşa etmiştir. Bu **faber** olan, ama **economicus** olmayan insan, eşitsizlikleri açıklamak üzere ahlâkı oluşturmaya girişecektir. Ahlâk, yani gelenek.

Üretim, yani doğanın verdikleriyle yetinmeme, paralel bir doğa yaratma ve buradan da, nerede duracağı henüz belli olmayan bir "üretilmiş doğa" yaratma süreci. İnsanın "doğal doğa"nın yerine kendi "üretilmiş doğa"sını ikâme etme süreci olarak okunabilecek bir tarihsel akışın içinde kendini her zaman yeni baştan yaratmaya mahkûmiyeti, "doğanın yasaları"nın yerine insanın kurallarının konulmasını zorunlu kılmıştır. Bu yol çatallıdır. Bir kolu hukuka, insan haklarına, demokrasiye vb. gidecek; diğeri de örfler, adetler, "bu, eskiden böyle yapılırdı"lar halinde kalıplaşmaya, bir "adeta doğallık" kazanmaya çalışacaktır.

Eski Yunanlılar; töre, gelenek gibi adlar taşıyan toplumsal kalıplara **ethos** demişlerdir. Etika kavramının kökeni buradadır. Latinler ise **ethos**'u **mores** kelimesiyle karşılamışlardır. Bu da moral, yani ahlâk kelimesinin kökenini meydana getirmektedir. Açıkçası, gerek etik, gerek moral ve gerekse ahlâk, geleneğe, töreye dayanmaktadır. Gelenek ve töre ise, üretim ve bölüşüme. Böylece **ethica**'nın **economica**'nın tarihöncesi olduğu kapı aralığından görülür hale gelmektedir.

Alexandre Dumas Père'in, hemen her çocuğa ve gence çokça hayal kurdurtan ünlü romanı **Üç Silahşorlar**'daki tuhaf adlı üç kahraman, Athos, Porthos ve Aramis, yazarın böyle bir amacı var mıydı bilinmez ama, **ethos**'u temsil etmektedir. Onlara sonradan katılan ve hemen romanın sürükleyici kişisi haline gelen d'Artagnan ise, onlardan da fazla gelenek cephesinde yer almaktadır. 17. yüzyılın ortalarına doğru kralın tüfekli muhafızları alayında yer alan bu üçü esrarengiz dört kişi, burjuvazinin ilk demokratik taleplerini, yani bölüşüme yönelik itirazlarını dile getiren **La Fronde** iç savaşı sırasında krallığı desteklemiştir. Çünkü **ethica**'nın **economica**'ya dönüşmekte olduğunu kavrayamamışlardır. Athos ve Porthos, başaşağı yuvarlanan küçük soyluluğa, Aramis ise ruhbana mensuptur.

D'Artagnan'a gelince, Béarnlı bu küçük aristokrat çocuğuna, babasından uyuz bir atla bir kılıçtan başka bir şey kalmamıştır. O halde, üreten burjuvalardan, köylülerden nefret edecekler, emekçilerin üretiminden hakettiklerini almalarını bir türlü kavrayamayacaklar ve bölüşüm mekanizmalarını elinde tutan kralın bu üstünlüğünü kaybetmemesi için onun yanında yer alacaklardır. Eğer bölüşümü kral değil de piyasa yaparsa; yani **economica ethica**'ya galebe çalarsa, onlara yer kalmayacaktır. Kraliçenin Buckingham adlı İngiliz düküyle olan gizli aşk macerasının şayi olmasını önleyen d'Artagnan'a kraliçenin değerli bir elmas yüzük hediye etmesi, piyasalı bir sistemde mümkün olmayacaktır. O halde, silahşorların kahramanlık anlayışı, hak isteyen halka kılıç vurmak olacaktır. Bütün bunların değişik bir ortamdaki bir başka versiyonunu ünlü Japon filmi **Yedi Samuray**'da da izlemek mümkündür. Ama bu sözü uzatmanın gereği yok.

Ethica'nın **primum mobile**'sine geri dönmek üzere, hiçbir şey, hiçbir hareket, davranış, düşünce vb. kendiliğinden iyi veya doğru değildir. Olamaz, çünkü bunlar nominal kabullerdir; nesnelerin kendiliklerinden sahip oldukları nitelikler değil, doğası gereği öznel bir nesnenin durduğu yerden/yere göre biçtiği sıfatlardır. Demek ki bu sıfatların taşınabilmeleri için, taşıyanların öyle tanımlanmaları gerekmektedir. Bu tanım da zorunlu bir tasnife yol açar ve zincirleme iyi veya doğru reaksiyonlarını meydana getirir. İyi/doğru, iyi/doğru'dan itibaren tanımlanır, ama arketip iyi/doğru da bir ilk tanımın ürünüdür. Bu arkeiyi/arkedoğru, zorunlu bir aksiyomdan itibaren üretildiği için, kaçınılmaz olarak dogmatiktir.

Ahlâkın yalnızca insana özgü bir durum olmasını, ahlâkın, buradan da etikanın kökenine yerleştirmek ve ahlâkı insanı insan yapan unsurlardan biri saymak; işte bunlar bu aksiyomatik kavrayışın özünü oluşturmaktadırlar. Yani insan, insan olduğu için ahlâklıdır/ahlâklı olmak zorundadır türünden önermeler; ahlâkı aşkın, ebedi ve ezeli bir noktaya koymakta ve 18. yüzyıl felsefesinin egemenliğini sürdürdüğü hermetik bir

konumun içine sokmaktadır. Biraz daha netleşmek üzere, ahlâkın insanın dışında ve zamanaşırı bir mutlaklık içinde var olduğu söylenmekte, insana yalnızca bu kuralları keşfetme ve uygulama rolü biçilmektedir. Diğer bazı tutum sahipleri ise, ahlâkın insana zaman zaman tebliğ edilen, evrensel, mutlak, zamandışı, değişmez, transhistorik bir kurallar manzumesi olduğunu düşünmekte/buna iman etmekte/bunu tebliğ etmektedirler.

İnsanı bütün diğer canlılardan ayıran özelliği, ne dili, ne düşünebilmesi, ne aklı, ne de ahlâkıdır. İnsan, üretici olduğu için bütün diğer canlılardan farklıdır/farklılaşmıştır. Dilinin hayvanlarınkine nazaran daha çok imge içermesi, daha derin ve soyut düşünebilmesi, ahlâk diye bir sorununun olması vb. bütün bunlar, doğanın doğallığının yanında, sonra ona zıt ve onu yok eden bir üretilmiş doğa kurmak zorunda kalmasından kaynaklanmıştır.

Üretim sayesinde insanlaşan, bölüşüm sayesinde siyasallaşan insan, iktisadı oluşturmakta geciktiği ölçüde ahlâkı soyutlaştırarak bir doktrin haline getirmiştir. Binlerce yıllık bu inceltme öyle bir boyuttadır ki, kökeninde iktisadın palyatifi bir bölüşüm ideolojisi bulunduğunu ayıklamak son derece güçleşmiştir.

İlkel anlamı içindeki, yani geleneklere uyma olarak ahlâk, tarihin tortusu olarak, üretimle paylaşımın genelde çakışmamasının, hem de çakıştığında meydana gelen kesişme teriminin küçük olmasının bir ürünüdür. Üretenle, üretimden pay alan arasındaki açıklığın artması ölçüsünde ahlâkın katılaşması doğrultusunda yapılacak bir tarih okuması, iktisadın belirmekte neden bu kadar geciktiğini ve iktisadın neden hâlâ *çoğu yeri itibariyle ahlâki ögeler taşıdığının* ipuçlarını verecektir.

Ama artık iyi veya kötü, az veya çok, eksik veya daha az eksik olsa da, iktisat var ve gelişiyor, anlaşılmaya başlıyor, kendine yer ediniyor (demokrasiyle, laisiteyle, insan haklarıyla birlikte). O halde ahlâkın da bölüşümle ilgili eski düzenleyici işlevi giderek sona eriyor.

Öyleyse yeni bir etika mı? Evet. Zaten bu etika da, iktisadın 16. yüzyılda başlayan doğum sancılarıyla birlikte boy vermeye başlamış durumda. Bu yeni etika, merkezi, kastlardan bireye kaydırmaya yöneliktir. Ahlâk ancak bireysel olabilir ve bölüşüm de iktisadın ve siyasetin sorunudur, işte yeni etika buralarda bir yerde oluşuyor.

Sahte Kimlikler
Tiyatro Dekorları

Kimsin, Kimlerdensin?

Eskimo dilinde, bu halkın kendini ifade etmek için kullandığı kelime insan anlamına gelmektedir. Diğer halkları ifade eden kelime ise insan anlamını taşımamaktadır. Bu durum Eskimolara özgü değildir, hemen hemen bütün ilkel toplumlarda aynı ayırım vardır. İnsanlığın, insan olmanın yüce bir değer olarak kabul edilip, bunun bir ayrıcalık haline getirilerek, sadece kendi topluluğuna ait bir özellik sayılması, tarih boyunca hemen hemen hiçbir toplumun vazgeçemediği bir davranış kalıbı olmuştur.

Ancak bu kabul, adsal bir üstlenmeden öteye geçmemektedir. Yani insan olmak gibi yüce sayılan bir değerin içinde yer almak için, belli bir topluma, kabileye veya cemaate mensup olmak yeterlidir, diğerleri ise böyle bir mensubiyetin içine giremeyecekleri için, insan olma ayrıcalığına da sahip olmayacaklardır.

Tarihsel süreci boydan boya kateden bir sürü haksızlık ve zulme yol açan halklararası anlaşmazlık ve çatışmaların kökeninde, bu adsal kabulün önemlice bir yeri bulunmaktadır.

Mensubiyetin ayrıcalık olarak algılanması, "kendinden olmayan"ı tanıma ve anlama çabasını gereksiz kılmaktadır. Böylece insanlar tarihin çok uzun bir kesiti boyunca birbirlerine kuşkuyla bakmışlardır. Yabancı teriminin aynı zamanda düşmanı da çağrıştıran bir içeriğe sahip olmasının nedeni burada gizlidir. Öte yandan, yabancının düşman halinde kategorize edilmesi, mensup olunan cemaatin iç dengelerini de koruyucu bir işlev görmektedir. Dış unsurun her zaman bir tehlike oluşturduğunun ideolojik bir nitelik kazanması, içteki haksızlıkları, sömürüleri, eşitsizlileri gözden kaçırmaktadır. Dış tehlike korkusu içerinin gözden geçirilmesini, üzerinde düşünülmesini engellemektedir. Böylece iç kurallar gelenek halinde sabitleşmekte, zamanla kemikleşmekte ve sonra da kireçlenmektedir. Ama bu kireçlenme ve kilitlenme, son tahlilde bir ayrıcalıklar ve ayrıcalıklılar oluşumunun yollarını açmakta, düşman olarak kategorize edilen yabancıyı anlamaktan kaçınma sonuçta içerinin iyice adaletsizleşmesine yol açmaktadır.

Fakat insan olmaktan kaynaklanan değerliliğin yalnızca mensubiyet düzleminde tekelleştirilmesi ve her topluluğun bunu kendisi için yapması, bütün toplulukların donmasına ve gelişim olanaklarının tıkanmasına yol açmıştır. Çünkü değerli olmayı belirleyen yalnızca mensubiyet olunca, herhangi bir çabaya gerek kalmamakta; yetenek ile yeteneksizlik, akıl ile akılsızlık, gayret ile tembellik vb. eşitlenmektedir.

İnsanlığın, insan olmanın tek başına bir değer olmadığı, bunun bizim seçimimiz dahilinde olmayan ve gayretlerimizin sonucunda ulaşılmayan, sıradan ve doğumdan getirilen bir özellik olduğu, ancak gene de insanlığın bir değer olarak inşa edilebilecek bir şey olduğu düşüncesi de, dar ve kısıtlı felsefi ve düşünsel çevrelerin içinde üretilmeye başlamıştır. Daha az tumturaklı bir ifadeyle, *insan olma* değerine doğumla veya mensubiyetle değil, yalnızca çaba, inat ve gayretle ulaşılabileceği düşüncesi üretilmeye başlamıştır. Bu üretilmesi zor, kabul ettirilmesi ondan da zor düşüncenin ana teması, insan olma gibi bir konumun değerli olabilmesi için bunun biyolojik boyutun-

dan soyutlanarak, felsefi bir içeriğe kavuşturulması gerektiğidir. Yani insan eğer yalnızca biyolojik düzemde kalırsa yalnızca bir kayvandır, onu değerli kılan şey bu biyolojik varoluşu değil, yapıp ettikleridir. Ne yapmıştır, nasıl yapmıştır?

Ancak bu düşüncelerin zemin kazanabilmelerinin koşulu, bireyin önce ortaya çıkması, sonra da pekişmesi ve yerini sağlamlaştırmasıdır. Birey ise, kendini cemaatine veya mensubiyetine göre değil de, özyaşam öyküsüne göre tanımlayan kişidir. İşte bu noktaya ulaşıldığında, kimlik sorunu öncelikli hale gelmektedir. Başka bir söyleyişle, kimlik sorunları, kolektif kimlikten bireysel kimliğe geçiş süreci içinde ortaya çıkar veya gene başka bir anlatımla, kolektif kimlik, bireysel kimliklerin çıkıp çoğalmalarıyla kendini zorda hissetmeye başlar ve müdafaaya çekilir, ama bu müdafaa saldırı biçiminde olur ve işin içine çoğu zaman "manevi değerler" biçiminden demagoji unsurları girer.

Tarihin çok uzun bir süresi boyunca bütün kimlik belirlemeleri için tek bir soru yeterli olmuştur: "Kimlerdensin?" Ama artık modern çağda bu soru giderek anlamsızlaşmakta ve onun yerine "kimsin?" geçmektedir.

"Kimsin?" sorusuna, "kimlerden" olduğunun dışında da cevaplar verebilen kişi bireyselleşmekte olan bir bireydir ve bir ideal olarak "insanlık"ı yakalama, ona ulaşma olasılığı belirlemektedir, belirdikten sonra da artmaktadır.

Dünyanın bütün toplumları, değişik ölçülerde olmak üzere, bir "kimsin-kimlerdensin?" ikilemi yaşıyor. Bu sorunun en ağır yaşandığı toplumlar, "kimlerdensin"i öne çıkartarak, ortak varoluş alanını su geçirmez kaplar halinde bölenleri. Bunun sonucunda, bu gibi toplumlar sürekli bir çatışma ve karşılıklı red iklimi içinde yaşamak zorunda kalıyorlar.

Oysa insanlık, insan olarak doğan herkesin ideali ve hedefi olmalıdır. Yani felsefi anlamdaki ideal insana ulaşma hedefi her biyolojik insanda var olmalıdır. Buraya varabilmek için, hiçbir mensubiyetin diğerlerinden daha değerli olmadığının/olamayacağının anlaşılması ve içselleştirilmesi şarttır. Cematsal men-

subiyetleri bireysel düzleme indirememiş kişilerin kendilerini değerli kılmaları zordur. İnsanın yücelmesi ancak bireylerin teker teker yücelmelerinden itibaren münkündür. Sürünen tek bir insan kalsa bile, insanlık tamamına ermemiş olur.

Cemaate mensubiyetin tek başına değerli kılma olanağının bulunmadığını anlama konusunda aşılması gereken bir engel de, miktarın nitelik doğurduğuna ilişkin köhne ve dayanaksız inançtır. Kendi mensubiyetini diğerlerinden üstün görenlerin en sık başvurdukları sözümona kanıt, sayılarının fazla olmasıdır. Herhangi bir mensubiyet, eğer diğerlerinden daha fazla kişiyi içine alıyorsa, o en değerlisi sayılmaktadır. Ama bütün bilimlerin gelişimleri içinde elde ettikleri bilgiler göstermiştir ki, miktar hiçbir şekilde nitelik artışı sağlamaz. Yani daha açıkçası, kalabalık seyrekten daha değerli olamaz.

Türkiye ölçeğinde somuta inmek üzere, bugün ülkemizde en fazla sayıya (miktara) sahip mensubiyetin sünni islam olduğu açıkça ortadadır. Bu cemaat, sayısal üstünlüğünün niteliksel bir üstünlük olduğu yanılgısı içindedir. Bu yüzden bütün diğer dinsel cemaatlere karşı ayırımcı, dışlayıcı ve tepeden bakan bir tutum içindedir. Bu da Türkiye'nin gerçek anlamda bir ulus olarak bütünleşmesini engelleyen faktörlerin başında gelmektedir.

Sadece iki mensubu olan bir cemaat bile, milyonlarca mensubu olan bir cemaat kadar değerlidir. Öte yandan her birey, mensubiyetinden önce, kişisel olarak başardıklarıyla değerlidir. Mensubiyetleri reddetmenin anlamı yoktur, ama bireyi perdeleyerek ve engelleyerek de bir yere ulaşmak mümkün değildir.

Kültürel Bütünleşme Nasıl Olur?

Hiç kimsenin açıkça itiraf etmemesine ve herhalde çoğunluğun farkında olmamasına rağmen, Türkiye'nin temel sorunlarının başında kültürel bölünmüşlük, daha doğrusu kültürel bütünleşmenin bir türlü sağlanamaması, daha da beteri hemen herkesin tersi yönde gayret sarfetmesi gelmektedir. Kültürü tanımlamanın, bundan da ötesi sınırlandırmanın son derece zor olması, bu konuda girişilecek bir tartışmanın aşırı genişlemesine ve yan yollara sapmasına yol açabilir. Böylesine bir tehlikeyi önlemek üzere, kültürü daha baştan dar ve entelektüel kapsamı içinde ele alıyor ve bir toplumun, topluluğun, grubun kendini ifade etmek üzere oluşturduğu maddi ve manevi araçların tümünü kastediyorum.

Bu açıdan yaklaşıldığında, kültür her şeyden önce bir kimlik alanı olmaktadır. Kimlik ise öncelikle farklılık demek olduğuna göre, kültür grupları başkalarıyla aynı işleri yapsalar bile, bunu farklı şekilde yapmak zorundadırlar. Bu durumda, sanat, zenaat, yaşama tarzı, hatta batıl itikatlara varana kadar

bütün her şey inanç kalıpları haline dönüşerek bir yerel kültürün unsurlarını oluşturmaktadır. Böylesine geniş ve imgelerle aşırı yüklü, aynı zamanda simgesel ifadelere son derece açık bir alandan söz ettiğimiz hemen görülecektir. Bu geniş imgesel ve simgesel alanın, gene çok geniş bir coğrafya üzerinde tek bir biçim altında ortaya çıkması olanaksızdır. O halde bir ilk saptama olarak, kültür tanım gereği yerel ve çeşitlidir. Ancak burada hemen vurgulamalıyım ki, kültürü belirleyen asıl unsur ayrıntı olmaktadır. Bir örnekle açık hale getirmek üzere, insanların hepsi yaşayabilmek için yemek zorundadır. O halde yemek yemek bir kültür kalıbı olamaz, ama yemeğin nasıl pişirildiği, hangi yemeklerin pişirildiği, yemeğin nasıl yenildiği gibi alanlar simgesel ve imgesel unsurlarla donatılarak kültürel ögeler haline dönüştürülmektedir. İşte kültürleri çeşitlendiren ve kimlik unsuru haline getirenler bu ayrıntılar olmaktadır. Tarihin her yerde aynı süreçlerden geçmemesi ve her yerde aynı hızla akmamasının olduğu kadar, gene aynı tarihin kapris-lerinin sonucu olarak, hangi geniş coğrafya söz konusu olursa olsun, burası birçok kültür tarafından paylaşılmaktadır, yani aynı coğrafya üzerinde birçok ayrıntı farklılıklarının birer bütün haline gelmesi olgusu karşımıza çıkmaktadır.

Ancak siyaset bu gerçeği çoğu zaman görmezden gelmekte, yok saymakta ve sanki her ülkede ancak tek bir kültür olurmuş gibi davranmakta; bu da kültürleri birbirlerine yaklaştırmak, yakınlaştırmak yerine, herkesi kendi konumunda sabitleşmek, burada tutunmak zorunda bırakmakta ve resmi ideoloji dayatmacı bir kültürel proje olarak ortaya çıkmaktadır.

Dayatmacı bir tek kültür projesi, yerel ve kısmi kültürlerin hepsini marjinalleştirerek, onların hem gelişme ve değişme olanaklarını tevkif etmekte, hem de bunların birbirleriyle barışçı temasını önlemektedir. Çünkü egemen bir ideolojinin kültür dayatması, yerel, kısmi ve doğal kültürlerin ayakta kalabilmek için aynı yolu benimsemelerine yol açmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade edildiğinde, her yerel ve kısmi kültür kendini resmi ideolojiye yanaşmak ve varlığını onun kanatları altında

sürdürmek zorunda hissetmekte, bu da diğer kültürlerin rakip olarak algılanmalarına ve sonuçta ilişkilerin çatışmalı hale gelmesine neden olmaktadır.

Bu, demokrasisi zayıf veya hiç oluşmamış ülkelerin başına gelen durumdur. Demoratik ülkelerde, kültürlerin birbirlerine karşı bir egemenlik mücadelesi vermelerine gerek yoktur, çünkü buralarda resmi ideoloji ve tek bir kültür dayatma çabası yoktur. İşte bu gibi ortamlarda, yerel ve kısmi kültürlerin arasında barışçı ilişkiler kurulabilmekte ve bunların arasındaki serbest sentezlenmelerden ulusal kültür oluşabilmektedir. Ama burada mutlaka vurgulanması gereken bir nokta, ulusal kültürün yerel kültürlerin bazı renklerini taşıyor olmakla birlikte, onların hiçbirinin tekelci damgasını taşımadığıdır. Bu anlatımın daha açık hale getirilmesi durumunda, ulusal kültürün yerel kültürlerden ayrı bir kimliğe sahip olduğu ve onların hiçbiri tarafından tekil bir şekilde temsil edilemeyeceği anlaşılacaktır. Sıradan bir örnekle yetinmek üzere, yerel beğenilere hitap eden folklorik müziklerden alınan temalarla veya bunların gelişmesiyle oluşan ve ülkenin tümüne hitap eden ulusal bir müzik, artık bu kültürlerden hiçbirinin tek başına sahiplenemeyeceği bir sentez halindedir ve daha gelişmiş bir kültür düzeyine denk düşmektedir. Keza, ülkede var olan inançlardan hiçbirinin de kendini milli inanç sayma hakkının olmaması bu bağlamda düşünülmeli ve bu açıdan, inançları da yerel ve kısmi kültürel özellikler arasında saymak gerekmektedir. Böylece laikliğin anlamı da ortaya çıkmakta ve demokratik bir düzende bütün inançlara aynı derecede saygı duyulmasının, bunlardan hiçbirine üstünlük tanınmamasının nedeni anlaşılmış olmaktadır.

Sentezlenmeye izin vermeyen dayatmacı ortamlar ise, kısmi kültürlerden herbirinin kendini tek kültür saymasına ve böylece gelişim olanaklarının önünün tıkanmasına neden olmaktadır. Bu aynı zamanda, ülkede var olan kültürlerin arasına hayali bir hiyerarşi koymakta, bu da kültürel cemaatlerin arasındaki ilişkileri geçirimsiz ve çatışmalı kılmaktadır.

Buraya kadar ortaya konulan tablo, anti-demokratik bir

toplumsal-siyasal örgütlenme modelini ortaya çıkartmaktadır. Demokratik bir model ise, kültürlerin serbestçe ifadesine izin vermenin ötesinde, ayrıca buna olanak sağlamayı da görev bilen bir yapılanma içinde yer alır. Böylesine bir sistemde, ülkede var olan özel kültürlerden hiçbirinin düşman sayılamayacağı, bunların arasında hiyerarşi olamayacağı açıktır. Demokrasiyi içine sindirmiş bir toplumda, hiçbir kültür, sırf daha fazla kişiyi temsil etme gerekçesiyle diğerlerine egemen olmaya, kendi varoluşunu dayatmaya kalkışamaz.

Türkiye, ne yazık ki böylesine bir zihin halinin ve toplumsal-siyasal anlayışın çok uzağında. Bu nedenle kültürlerarası ilişkiler dostane ve yarışmacı, aynı zamanda etkileşimli olarak yerine; çatışmalı, tahripkâr ve egemen olmaya yönelik bir şekilde cereyan ediyor. Bunun sonucunda, her kültürel cemaat biz ve onlar ayırımı yapıyor ve kendini ötekinin zıddı ve muarızı olarak hem üretiyor, hem de dengeliyor. Bu ise, bütün kültürel ögelerin kalıp haline gelerek donmalarına ve kireçlenmelerine yol açıyor. Öte yandan, böylesine taşlaşmış bir kültürel bünyenin herbir unsuru gelenek sayılıyor ve bundan da beteri, bu saymaca gelenek kutsallaştırılıyor, her kültür kalıbı bir adeta-din haline dönüşüyor ve ulusal bir kültürün oluşması olanaksızlaşıyor. Türkiye, çeşitli kültürler halinde parçalanıyor.

Bu adeta kültür feodalleşmesi, bu ülke insanlarının birbirlerini sevmelerini engelliyor. Giderek vahşi, saldırgan ve sevgisiz bir toplum oluyoruz. Bunları aşmanın yolunun demokrasi olduğunu bilmek insanın acısını daha da artırıyor. Çünkü demokratikleşmek ne kadar da kolay; istemek yeterli.

Ahlâkçılık ve Ahlâklılık

Türkçedeki ahlâk sözü, Arapçanın "hulk" kelimesinden gelmektedir. Bu kelime insanların doğumlarında sahip bulundukları iyi veya kötü huylara atıfta bulunmaktadır. Ahlâk kelimesi, tek başına iyi veya kötü huylara sahip olmayı ifade etmemektedir. Bunun için "iyi ahlâk" veya "kötü ahlâk" gibi tamlamalar yapmak gerekmektedir. Yani dilimizde çoğu zaman galat olarak kullanılan haliyle "ahlâklılık", iyi ahlâk sahibi olmayı ifade etmeye yeterli değildir. Bunun yanı sıra, "iyi" ve "kötü" gibi nitelemelerin de mutlak boyutları, ölçüleri bulunmamaktadır. Bunların zemine ve zamana göre değiştiğini, hatta tersine döndüğünü tarih göstermiştir. Pascal'ın ünlü özdeyişiyle söylenirse, "Pirenelerin bu tarafında adam öldürürseniz katil, diğer tarafından öldürürseniz kahraman olursunuz."

Batı dillerinde kullanılan moral kelimesi ise, örf ve adetleri ifade etmektedir. Bu açıdan iyi ahlâk, bu cins kurallara uygun davranış kalıpları içinde olmayı belirlemektedir.

Ancak bu ilk etimolojik irdelemelerden sonra hemen fark edilmesi gereken başat olgu, ahlâkın hem oluşturulan hem de

eğitim yoluyla aktarılan bir davranışlar sistemi olduğudur. Daha açık bir ifadeyle, ahlâk, bir toplumun veya belli bir topluluğun çeşitli alt kesimlerinin, yani cemaatlerin izin verdikleri davranışlar bütünüdür.

Bu farkına varıştan bazı sonuçlar üretmek mümkündür. Bir kere ve öncelikle, ahlâk zamana ve mekâna göre değişkendir. Bunun yanı sıra bu değişme, bir gelişme veya ilerlemeyi teşhis etmemize olanak verecek doğrusal bir güzergâh üzerinde meydana gelmemektedir. Yani insanlığın evrensel, mükemmel ve mutlak bir ahlâk sistemine doğru bir evrim geçirmekte olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Öte yandan ahlâk, tarihin bütün derinliği boyunca ve şimdi, hep parçasal olmuştur. Yani insanlığın tümünün üzerinde anlaştığı bir ahlâk yerine, farklı cemaat ve grupların farklı ahlâkları olmuştur ve işin ilginç yanı, bunların arasındaki çelişki unsurları ayniyet unsurlarından daha fazla olmuştur.

Öyleyse ahlâkın evrensel ve ebedi boyutta kurulabilir bir sistem olamayacağını saptamak gerekiyor. Bunun böyle olmasının temel nedeni, bir ahlâk sistemini mümkün kılan "iyi" ve "kötü" gibi zıtlaşmalı nitelemelerin mutlak, yansız ve zamanaşırı ölçülere gelmemesi, bu gibi kalifikasyonların her zaman tarihin, yani değişmenin tornasından geçmek zorunda olmalarıdır.

Tarihin tornası demek; ekorominin, siyasetin, toplumsal ilişkilerin etkileri demektir. Biraz daha açık olmak üzere, ahlâk her topluluğun kendi içsel dengeleri içinde üretilen ve sonra da sürdürülmeye çalışılan bir toplumsallık projesidir. Yani ahlâk, özsel tanımında olduğu gibi mutlak "iyi"nin aranması ve mutlak "kötü"nün reddedilmesi olmak yerine, her topluluğun kendi dengeleri içinde ortaya çıkardığı nisbi ve itibari "iyi" ve "kötü" tanım ve kabullerine mutlaklık yükleme çabası olmaktadır.

Bu nisbilik, itibarilik ve ne kadar topluluk varsa o kadar farklı ahlâk kavrayışının bulunması durumu, bir ahlâk felsefesi olarak etikaya can vermiştir. Etika, kısmi ahlâkların dışında ve üstünde; ideal, evrensel ve değişmez bir ahlâk sistemi arayışı-

nın adını ve alanını belirlemektedir. Ancak bu soyut ve entelektüel zihni faaliyetler ile somutta yaşanan ahlâk(lar) arasındaki çakışma ve kesişmeler ihmal edilebilecek kadar düşük düzeyde kalmaktadır.

Bu durumda ikinci bir saptama daha yapmak mümkün hale gelmektedir. Hangi toplum söz konusu olursa olsun, ahlâklılık (iyi ahlâk sahibi olmak) ile kastedilen şey, kesit halindeki kısmi bir topluluğun kendini var ettiğine inandığı kuralların doğrultusunda davranmaktır. Ahlâksızlık ise, bu kuralların tersine davranışları ifade etmektedir. Küçük bir örnekle biraz somutlaştırmak üzere, evlilikdışı cinsel birleşmelere (zina) ilişkin farklılıklar gündeme getirilebilir. Soy aktarımının önemli olduğu topluluklarda, çocuğun babasının kesinlikle bilinmesinin önem kazanmasından ötürü, kadın zinası ahlâksızlığın ta kendisi sayılmıştır. Örneğin evli erkeklerin kölelerle cinsel ilişkide bulunmaları zina sayılmazken, özgür kadınların aynı şeyi yapmaları zina sayılmıştır vb.

Bu küçük örneğin gösterdiği üzere, ahlâk kurallarının insanlara eşit uzaklıkta durma olanakları olmamıştır, çünkü bu kurallar her şeyden önce o topluluğun ekonomik, toplumsal ve siyasal formasyonlarının ürünüdür. Yani açıkçası; erkek, özgür, toprak sahibi kişilerin egemen olduğu bir toplulukta, bu egemenlerin tabi oldukları kurallarla; köle, kadın, yabancı, mülksüz vb'nin tabi oldukları ahlâk kuralları aynı olamaz ve bazen olsalar bile ikincilerin uğradıkları yaptırımlar çok daha ağır olur.

İşte ahlâklılık ile ahlâkçılık arasındaki derin ve çok önemli, ama ne yazık ki bu ülkede hemen hiç fark edilmeyen ayrılık, *kırılma, zıtlaşma, bu* noktadan itibaren ortaya çıkmaktadır.

Ahlâklı olmak, başka hiçbir insana bilerek ve isteyerek zarar vermemeye yönelik kişisel bir ruh disiplinidir. Ahlâkçılık ise, bir azınlığın yarar sağladığı düzeni sürdürmek üzere diğerlerine dayattığı davranış kalıplarıdır. Bu kalıpların ihlâlinin yaptırımı da, çağlaraşırı bir kurnazlık içinde, kutsallık terimlerinin kıyafetine büründürülerek sunulmaktadır.

Ahlâklı (iyi ahlâklı) olmak, toplum halinde yaşanan her ortamda zorunlu bir biraradalık koşuludur. Bunun ötesinde, her bireyin kendine olan özsaygısını hemcinslerine ve bunun devamında, dünyayı paylaştığımız bütün canlılara yansıtması, dolayısıyla kendine tanıdığı her şeyi başkalarına (bütün canlılara) tanımasıdır. Bunun kutsal olan hiçbir yanı yoktur. Yani açıkçası, bireyin ahlâklı olması herhangi bir kimse, kurum veya düzenin dayatmasının sonucu değil, insanlık onur ve yüceliğine sahip olmanın bir sonucudur.

Ahlâkçılık ise, bütün iğrenç sömürüleri, haksızlıkları, ihanetleri gizleyen/gizlemeye çalışan bir kılıftır. Ahlâklı olmayı beceremeyen, ahlâklı olamayacak kadar bencil, ahlâklı olmak için çaba sarfetmeyen, bir varlık olmak yerine sahip olmayı önemseyen, bu yüzden de insanlık onur ve yüceliğine ulaşamayanların arkasına saklandıkları bir perdedir. Gerçeklerin gizlenmesine, haksızlıkların ortaya dökülmesine engel olduğu için; bütün otoriter, faşist, anti-demokratik kişi ve yönetimler, kurum ve kurullar her zaman ahlâkçı olmuşlardır.

Dinler de birer ahlâk sistemi önermektedir. Dindarların bu önerilen sistemi harfiyen, ama bireysel düzlemde uygulamaları onları elbette ahlâklı kılar. Ama herhangi bir dinin, mezhebin veya tarikatın *ahlâk anlayışını* başkalarına dayatmaya kalkışmak, "benimkinden başka doğru yoktur" dediğim dedikçiliği içinde olmak, işte bu da dinsel ahlâkçılıktır ki, dinin kutsallığının arkasına saklanarak; otoriter, pederşahi, ayırımcı, eşitsiz bir düzenin peşinden koşulduğunu işaret eder.

Tekraren ve vurgulayarak; ahlâk, her bireyin kişisel sorunudur. Ne devletin, ne dinin, ne de herhangi bir kurumun, mutlaklık iddiasını örtülü bir şekilde taşıyan bir "başkası olmaz" tavrı içinde, kimseye ahlâk dayatmaya hakkı yoktur. Ahlâkın yegâne yaptırımlarının kişilerin vicdanları olduğu zaman, gerçekten ahlâklı bir toplum kurulabilir. Ahlâklar farklılaşsa da, temel etik ilke farklılaşmaz. Başkasına zarar vermeyen kendini istediği gibi inşa eder ve bu da tam bir ahlâklılıktır.

Etrafımızda ahlâkçılar kol geziyor. Örneğin tamamen kişi-

sel düzlemde belirlenmesi gereken tesettür sorunu, iki taraflı ahlâkçıların elinde tam bir hegemonya savaşının başat unsuru haline geliyor ve samimiyetle örtünen insanların ahlâklı olma olanakları yok ediliyor, çünkü bunlar çifte bir dayatmanın araçları haline getiriliyor. Çünkü kişisel bir tutumla belirlenecek bir konum üniformaya dönüştürülerek, ahlâkçıların tepinme alanı haline geliyor.

Buna benzer binlerce örnek vermek çok mümkün. Ancak bireylerin ahlâklı olamayacaklarına, bunun dayatılmasının mutlaka gerekli olduğuna iman edilen bir ortamda ahlâkın çok gerilere düşeceği açıktır.

Tarihi Doğru Okumak

Bütün benzerleri gibi hiçbir geçerliliği olmayan çok yaygın kanaatlerden biri de, tarihin ders alınması gereken bir alan olduğudur. Bu en azından yaygınlığından ötürü yanlış olan kanaatin arkasından gelen tarihin tekerrür ettiği inancı da, zamanın akışının kendine özgü döngüleri olduğu ve bunların adeta kadermişçesine ortaya çıktıkları örtülü varsayımına dayanır.

Oysa bu kanaatlerin tabanında yer alan tarih kavrayışı son derece hatalıdır, çünkü tarih, zamanın akışı değil, bu akış esnasında meydana gelen olay ve olgular bütününün meydana getirdiği yapılanma sürecinin adıdır. Başka bir yaklaşımla anlatıldığında, zaman kuşlar ve bitkiler için de akmakta, ama onların tarihinden söz edilmemektedir, çünkü canlıların tümünün tarihinin olabilmesi için, onların da katkılarıyla meydana gelen yapılanma değişmelerinin ortaya çıkması gerekir. Bu ise, bir tek insana özgüdür ve bu tarihselliği insanı diğer bütün canlılardan ayırmaktadır. Böylece tarih, döngüsel bir kader olmanın tamamen zıddında, değişimin alanıdır. Diğer bir söyleyişle, geçmişte

yer alan her olay tarihsel değildir, ancak değişmeye etki eden veya yol açan süreçler tarihçinin alanına girer. Bir örnek vermek gerekirse, insanların yemek yemeleri yaşamlarını sürdürmeleri için bir zorunluluktur ve teker teker insanların yemek yemelerinde tarihsel olan hiçbir yan yoktur. Ama bir topluluğun veya bir ülke halkının tümünün gıda ve beslenme sorunları, bunları nasıl çözdükleri, bu çözümlerde meydana gelen değişme ve aksamalar, işte bunlar tarihseldir. Bunun yanı sıra tarih, insan eylem ve iradesinin dışında, kendi yasalarına tabi, adeta doğal bir süreç gibi de cereyan etmez. Eğer böyle olsaydı, tarih değil de doğa olurdu. Ama bu sözden, tarihin bireylerin amaçlı eylemlerinin ürünü olduğu sonucunu da çıkartmamak gerekir. Böylesine bir yaklaşım bizi, "tarihi yapan büyük adamlar" cinsinden köhne bir kavramsallaştırmaya götürür. Aslında tarih, amaçlı veya amaçsız sonsuz sayıdaki bireysel veya toplumsal eylem ve hareketin birikimli değişim sürecinden başka bir şey değildir. Burada herkes süreci bir ölçüde etkilemekte, süreçten bir miktar etkilenmekte, ama hiç kimse sürecin yönünü belirleyememektedir.

Tarih, bu açıdan bakıldığında, insanın amaçlı veya amaçsız eylemlerinin (bazen de eylemsizliklerinin) tümünün meydana getirdiği, daha doğrusu bunların hepsinin karşılıklı etkilerinden oluşan bir değişme sürecinden ibarettir. Tekraren; değişmenin olmadığı, tekerrürün olduğu yerde tarihten söz edilemez.

Öyleyse tarih bir değişme süreci olduğuna göre, bugün içinde yaşadığımız dünyanın bütün kültürel, ekonomik, toplumsal, siyasal vb. unsurlarının kökleri tarihin içinde yer almaktadır. Elbette bunların bugün bizim tanıdığımız, bildiğimiz, etkilerine maruz kaldığımız çehre ve yapılarını kazanmaları da tarihin bir olgusudur.

Demek ki tarih, bu dünyayı anlamanın, yorumlamanın ve buradan hareketle geliştirmenin (veya değiştirmenin) yola çıkmak zorunda olduğu alanı meydana getirmektedir. Böylesine bir zorunluluk ise, tarihin doğru okunmasını birinci ödev haline getirmektedir.

Tarih; konu, olay, olgu, süreç, insan, kurum vb. açılarından sınırsız bir çeşitlilik içinde olduğundan, ona yönelik her okuma faaliyeti, zorunlu olarak amaçlı ve seçmeci olmaya mahkûmdur. Bu söylenilenlerin biraz daha açılması halinde, tarihin kendinde bir gerçekliğinin ve amaçlılığının olmadığı, buna karşılık tarihe bakanların, ama bu bakışları zorunlu olarak kısmi kalan kişilerin öznel gerçekliklerinin bulunduğu ortaya çıkacaktır.

Tarihe şimdiye kadar herkes mutlaka bu öznellik açısından bakmıştır, ama bu, tarihin doğasından kaynaklanan bir durumdur. Geçmişte meydana gelmiş ve değişim sürecine etki etmiş her unsurun tam bir dökümünü elde etmek asla mümkün olmayacaktır. Bu kadar çok bilgiyi hıfzedecek bir bilgisayarın yapılabileceği hayal edilse bile, birçok tarihsel unsurun hiçbir iz bırakmadan kaybolmuş olma gerçeği, geçmişin tam bir haritasının çıkartılamayacağını belirleyecektir.

Böylesine bir imkânsızlık eşiği, tarihi çoğu zaman bir önproblematiğe göre kurgulanan, olayları ve unsurları bu doğrultuda hizaya sokulan spekülatif bir alan haline getirmiştir. İşte bundan artık kurtulmak gerekiyor. Çünkü bugünün sorunlarını çözmek üzere başvurulduğu söylenilen tarih, gene bugünden itibaren kurgulandığı için, çözüm değil, çözümsüzlük üretiyor.

Bu da karşımıza tarihin doğru okunup okunmayacağı tartışmasını çıkartmaktadır. Bir açıdan bakıldığında, tarih ancak kusurlu ve yanlış okunabilir, çünkü geçmişin tümünü algılamak mümkün değildir. Ama bunun tersi bir açıdan bakıldığında, tarihi doğru okumanın mümkün olduğu iddia edilebilir. Çünkü her şeyden önce "doğru" nisbi bir kavramdır. Daha açıkçası, eğer mutlak doğru varsa bile, bu ancak limitte ulaşılaibilecek, yani gerçeklik terimleri içinde, ulaşılamayacak bir durumdur. O halde belli bir an için ancak nisbi doğudan söz edilebilir ve bu nisbi doğru da, o anın bilimsel teknikleriyle elde edilebilen doğrudur.

Bu durumda tarihi doğru okumanın yolu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu yöntemi negatif bir şekilde sergilersek,

karşımıza şunlar çıkar: Tarihçi geçmişi araştırırken öncelikle, rastladığı bilgi, bulgu ve belgelerin hiçbirini diğerlerine üstün tutmamalı, bunların arasında kendi önyargılarına dayalı bir tercih yapmamalıdır. Bumdan da iyisi, tezini zora sokan, hatta tamamen geçersiz hale getiren unsurları da, en azından tezini destekleyenler kadar ciddiye almalıdır.

İkinci olarak, tarihçi tezini destekleyen unsurlara kayıtsız şartsız güvenmemeli, bunlara kuşkuyla yaklaşıp, çeşitli gerçeklik sınamalarından geçirmelidir. Çalışmalarının ilerlemesi sonucunda, eğer tarihçinin başlangıç kabullerinde önemli değişmelere yol açacak unsurlar ortaya çıkarsa, tarihçi bu durumu dürüstlük ve cesaretle kabullenmeli, tezini düzeltmeli, hatta gerekirse terk etmelidir. Tarihçinin bu bağlamda kaçınması gereken davranışlardan biri de, bazı unsurları görüp, diğer bazılarını görmezden gelmesidir. Seçmeciliğin bu türü, tahrifatın ta kendisi olacaktır.

Geçmişi araştıran kişileri bekleyen en büyük tehlikelerden biri, belgeler ve diğer malzeme üzerinde, bunların yaratıldığı sırada, sonradan ve şimdi yapılan tahrifatlardır. Daha açık olmak gerekirse, hakikiliğinden hiçbir kuşku duyulmayan bir belge bile, tarihçinin eleştirel yaklaşımına konu olmalıdır. Çünkü belgeler insan elinden çıkma oldukları için, bunların hazırlandıkları sırada bile gerçeği tam yansıtmaları ancak nadiren mümkün olabilir. Daha doğrusu bir belge, içerdiği konular hakkında tam bir yansızlıkla yapılan bir gözlemi değil, o belgeyi kaleme alan ve aldıran kişi(ler)nin kanaat ve özlemlerini aktarır.

Bu yöntemlere daha birçoğunu eklemek şarttır, ama bu yazının dar mekânı içinde bunları teker teker saymanın olanaksızlığı karşısında, yukarıda zikredilenler örnek olarak kabul edilirse, tarihi doğru okumanın yolunun esasen dürüst olmaktan ve geçmişe, bugüne ait bir şeyi kanıtlama gayreti içinde olmadan yaklaşmaktan geçtiği görülecektir.

Tarih eğer doğru okunmazsa, bir ülkenin, bir toplumun veya herhangi başka bir şeyin hakkıda birbiriyle çelişen birçok

"tarih" tedavül edecektir. Geçmişe bugünün ideolojileri içinde bakan Türkiye'deki durum da maalesef böyledir. Bugün bu ülkede her ideolojik cemaat, "kendine göre" bir tarih oluşturmakta ve buna gerçeklik atfederek, "doğru" tarihin bu olduğunu iddia etmektedir. İş ne yazık ki burada kalmamakta, bu ideolojik okumanın sonucu oluşturulan "özel" tarih, diğer herkese dayatılmaya çalışılmakta, bu dayatma ile ideolojik içeriğe karşı çıkışlar ise, "ihanet" terimleri içinde karşılanmaktadır.

Öte yandan, bütün bu "kısmi ve özel" tarihler, sonuçta yapay olarak kurgulanmış ve oluşturulmuş sanal bir geçmişe tapınma noktasına gelmekte, bu da bu cins tarihlere fetiş karakteri vermektedir. Elbette bu cins tarihleri oluşturan cemaatlerin birbirleriyle tartışmaları da söz konusu olmaktan çıkmakta ve ilişkiler ancak çatışmalı olabilmektedir.

Bundan beteri, bu ideolojik tarihleri kendi varlıklarının amentüsü haline getiren cemaatlerin, diğer cemaatleri yok edebilmek için, öncelikle onların "tarihlerini" tahribe yönelmeleridir. Bu da, sahte bir tarih oluşturmanın ikinci cephesi olan, rakip tarihlerin imhası biçiminde ortaya çıkmaktadır. Birincisi kadar yapay ve ideolojik olan bu ikinci cephe, tüm rakip tarihlerin bütün unsurları itibariyle karalanmasına yönelik olmaktadır. Bu negatif "tarihçilik", tarihin bizzat kendinin ortadan yok olmasına, yerini efsane ve masalın almasına neden olmaktadır.

Herkes aynı şeyi yaptığından, herbir ideolojik cemaat "kendi tarih"ini alabildiğince yüceltir ve tüm istenmeyen unsurardan arındırarak, tahrifatı bir üst noktaya çıkartırken, karşı tarihlerdeki bütün "iyi" unsurları da yok ederek, bu alandaki tahrifatı da zirveye ulaştırmaktadır.

Böylesine bir sürecin ulusal düzeyde toplumsal barışa çok zararlı olacağı açıktır. Bu zarar gidermenin tek bir yolu var; tarihi bir arınma alanı olmaktan çıkartarak, nisbi doğruların telaffuz edilebildiği ortamı yaratmak.

Kendinden Olmayanı Düşman Görmek

Eskimolaların kendilerine verdikleri ad, insan anlamına gelmektedir. Birçok ilkel toplumda da var olan bu kavrayış, bu kabilelerin kendilerini insan, diğerlerini de insandan başka bir şey saymalarının ürünüdür. Bir cins kabilemerkezcilik olan bu zihniyet, dünyada var olan canlıları bilimsel bir tasnife uğratmanın uzağında, yalnızca kendi hemcinsleri arasına tamamen ideolojik bir hiyerarşi koymaktadır.

Keza Helenler ve Romalılar, kendilerini uygar, dünyanın geri kalan bütün halklarını barbar saymaktaydılar. Bu gibi ayırımları tarih içinde bolca bulmak mümkündür. Günümüzde de insanlık, gelişmiş toplumlar ile azgelişmiş toplumlar biçiminde ayırıma tabi tutulmaktadır. Bunun kadar sık kullanılmayan, ama kafaların arkasında her zaman yeri olan güncel "uygar dünya-uygar olmayan dünya" zıtlaşması da, tarihin inatçı ve kalıcı miraslarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanların ırklarına, renklerine, etnik mensubiyetlerine,

dinlerine, dillerine vb. göre ayırmak da, her zaman revaçta olmuştur. Bütün dünya dilleri, halkların birbirlerine karşı önyargılarını aktaran ve bazen de galizleşen sayısız deyimlerle doludur. İnsanları çeşitli açılardan tasnif eden ve onları bazı özelliklerine göre sıraya sokan bu yaygın zihniyet, aynı zamanda dayanaksız bir iyi-kötü kavramsallaştırması içinde, yeryüzündeki toplumları, toplulukları "iyiden kötüye" giden bir şekilde basamaklandırmaktadır.

İnsanlık kadar eski olan bu temel ayırımcılık, aynı ülkenin insanları arasında ortaya çıktığında daha da ağır sonuçlar doğurmaktadır. 17. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan ulus-devlet, ilke olarak ülkesel bir taban üzerinde inşa edilir. Daha açık olmak gerekirse, ulus-devlet etnik veya ırksal bir birlik olmayıp, bunun çok uzağında yer alan bir oluşum olarak, tamamen ekonominin emirleri doğrultusunda meydana gelen bir bütünleşmedir. Bunun son derece açık anlamı, ekonomik bakımdan anlamlı bir bütün oluşturan bir toprak parçasının bütünleşme süreci esnasında, bu toprak üzerinde yaşayan farklı etnik kökenden, farklı dil ve dine sahip insanların aynı ulus çerçevesi içinde bir araya gelmeleri, daha da açıkçası, ulusu oluşturmalarıdır.

Demek ki, ideolojiler ne derlerse desinler, gerçeği nasıl saptırırlarsa saptırsınlar, ulus denilen olgu her şeyden önce tarihseldir. Yani insanlığın belli bir aşamasında ortaya çıkmıştır, tarihin bütün uzantısı boyunca yer alan doğal bir vaka değildir.

İkincisi, ideolojilerden alınış bilimsel bakışın hemen gördüğü üzere, ulus bir inşadır. Oluşması için çaba, emek, ama asıl önemlisi uyum gayreti gerekir. Buna bağlı olarak, *ulusu* inşa eden irade köklerini ekonomik bütünleşmenin kaçınılmazlığından almakla beraber, esas olarak insanlar arasındaki her türlü uyumsuzluğun reddine dayanmaktadır.

Üçüncüsü, herhangi doğal bir yanı bulunmayan ulus inşaında esasen insan önemlidir, tarihin köhneliklerini sürdüren birtakım toplulukların, ulusun ancak kısmını meydana getirme-

lerine rağmen, aslı veya tamamıymış gibi davranmaları aslında bir insanlık suçudur.

Ancak bütün bunlara karşılık, kökleri bazen tarihin çok derinlerinde yer alan bazı mensubiyetlerin ulus oluşumuyla birlikte çözülmelerini beklemek anlamsızdır. Dünya deneyinin gösterdiği üzere, dinsel, dilsel veya etnik cemaatler zamana karşı son derece dirençlidir ve varlıklarını ne pahasına olursa olsun korumaktadırlar.

O zaman bu iki kaçınılmaz gerçeğin biraradalığının sonuçları üzerinde tartışmak ve en uygun yolu bulmak gerekir. Yani ulusun bireysel insan tabanı üzerinde kurulmasına karşılık, bazı dirençli biraradalıkların varlıklarını inatla devam ettirmelerinin yarattığı gerilimden türeyen çatışma olasılıklarını ortadan kaldırmak gerekir.

Bunu sağlayabilmenin yüzlerce yolu yok. En etkin ve akılcı olanı bireysel tercihlere saygı duymak, insanların gönül rızasıyla sahip çıktıkları bütün kimlik ögelerine eşit değer atfetmek, bunları niteliksel bir hiyerarşi içinde tasnif ederek, bunun sonucu olacak düşmanlıkları yaratmamak.

Üzerinde asıl durulması gereken, işte bu düşmanlık terimidir. Mensubiyetleri en yoğun yaşayan topluluklar, ilkel denilen toplumlar olmuştur. Bu gibi toplumsal formasyonlarda, bireyin topluluk dayanışmasının dışında, tek başına hayatta kalması olanaksızdır. Bu son derece maddi gerçek kaçınılmaz bir şekilde manevi bir izdüşüm yaratmaktadır. Bu da topluluğa mensubiyetin ideolojik bir boyut kazanmasına ve mensubiyetin ancak bu ideoloji içinde anlaşılabilmesine yol açmaktadır. Sürekli bir savaş ortamı olarak algılanması mümkün olan ilkel yaşamda, insanı var kılan mensubiyetidir, bireyselliği değil.

Ama insanlığı ulus kurmaya getiren süreç içinde köprülerin altından çok sular akmış ve eskiden varoluşun temeli olan mensubiyet, artık ulusal varoluşu tehdit eden bir köhneleşmeye uğramıştır, çünkü düşmanlıkları körüklemektedir ve bir ulus birbirine düşman hücreleri barındırarak uzun süre var olamaz.

Çözüm yalnızca demokratik olabilir. Mensubiyetlere saygı

gösterilecektir, ama bunların kamusal ve siyasal alanda kendilerini totaliteler olarak ifade etmelerine olanak tanınmayacaktır. Cemaatlerin, toplulukların ve bunlara yönelik mensubiyetlerin kamusal alana total siyasetler olarak taşınmaları, uyum çabalarını boşa çıkartan bir karşılıklı imha ortamına zemin hazırlamış olacaktır.

Ulusal varoluş, kısımların birbirlerini imha etmelerine veya herbirinin kendini parçası olduğu bütünün tümü olarak algılayarak, diğerlerini düşman, sapkın, hain vb. olarak kurgulamasına izin veremez, yoksa yok olur.

Öyleyse demokratik uyumdan başka bir çare gözükmüyor. Yani bütün cemaatler, topluluklar, dinsel veya mezhepsel mensubiyet alanları siyasetin bireysel ve partisel düzelmede yapılabileceğini kabul ederek sivil topluma geri çekilmelidir. Bu yetmez, her topluluk veya cemaat dünyayı biz ve ötekiler zıtlaşması içinde kurgulamaktan vazgeçerek, bu dünyadaki her tekil veya özel duruşun ortak mirasa katkısı itibariyle zenginleştirici olduğunu anlamalı, bunu kabul etmeli ve içselleştirmelidir.

"En mükemmel dünya" belki hiçbir zaman kurulamayacak, ama barışın savaştan, anlaşmanın kavgadan, konuşmanın bağrışmadan daha iyi, daha insani olduğunun anlaşılacağı her zaman umud edilebilir. Uyum sağlamak, düşmana yenik düşmek değil, yeni dostlar kazanmaktır.

Kültür ve İdeoloji

Kültür, tanımlanması ve çerçevelenmesi en güç kavramlardan biridir. İçerdiği çok sayıdaki anlamı aynı dokunun içine yerleştirmenin, aynı kalıba dökmenin olanaksızlığı çok sayıda kültür tanımının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Fakat kültürün gene de diğerlerine nazaran daha fazla kabul gören ve kapsadığı şeyi daha iyi kuşatan bazı tanımları bulunmaktadır. Bunlardan biri, kültürü bir uygarlığın entelektüel görüntüleri, veçheleri, yanları olarak ortaya koymaktadır. Yani bizim daha çok sanat, edebiyat, düşünce, bilim dediğimiz alanları, yani bir uygarlığın kendini en açık şekilde dışa vurduğu kesimi, aynı zamanda o uygarlığın kendi hakkındaki imgesini de okuduğumuz kesiti açığa çıkartmaktadır. Zaten Türk kültürü veya İtalyan kültürü dediğimizde kastedilen anlam budur ve kelime de en sık bu anlam içinde kullanılmaktadır. Ancak ilk bakışta bununla zıt olarak gözüken, ama aslında tamamlayıcı nitelikler taşıyan başat bir tanım daha bulunmaktadır. Bu tanım, esas itibariyle insanların yaşama biçimlerinin yerel boyutuna atıfta bulunmaktadır. Türk veya İtalyan kültürü denildiğinde nasıl bir ulusun uygarlık üslubu anlatılıyorsa,

Erzurum veya Kars kültürü denildiğinde de, ulusal kültürün yerel renkleri vurgulanmaktadır. Zaten kültürü uygarlıktan ayıran ve ondan farklılaştıran temel unsur, kültürün bu yerelliğe fazlasıyla yatkın özelliği olmaktadır.

İdeoloji ise, kökünü fikirlerin mutlak doğrulara ulaşabilecekleri önkabulünden almaktadır. Bu açıdan bakıldığında ideoloji, fikir aracılığıyla yasalara, değişmezliklere ulaştığı/ulaşmak zorunda olduğu kabul edilen bir düşünce sistemidir, düşüncenin eylem kazanmasıdır. Bunun sonucunda, her ideoloji değişmez doğruların üzerine kapanır ve kendi doğrularının meydana getirdiği hapishanedeki mahkûmiyeti ve esaretini bir sistem halinde örgütler. Daha açıkçası, bir ideoloji yanlışlanamaz bir fikirler bütünüdür. Yani geçerlikleri ve doğrulukları kendilerinden menkul dogmalara dayanır. İdeolojinin içten eleştirilmesi olanaksızdır ve dıştan gelen eleştirilere karşı da kapalıdır, bundan da kötüsü, bu dış eleştirileri hasmane terimler içinde algılar. Yani ideoloji için beyaz ve siyah vardır, gri yoktur. Belâ hiçbir zaman tek başına gelmediğinden, her ideoloji aynı zamanda, ne kadar kısmi olursa olsun, kendini evrenin tümüne kabul ettirmek ister. Yani ideolojiler kavgacı ve istilacıdır.

Bazen çok geniş kapsamlı ideolojiler söz konusu olabilmekte ve bunlar insan hayatının her anına ilişkin değişmez doğrular koyabilmektedir. Üstelik bu doğrulara sadece ideolojinin yandaşlarının değil, herkesin uymasını istemektedir. Kültür de bundan nasibini almakta ve egemen ideoloji tarafından hizaya sokulmakta, var olan bütün çeşitlilik, hakim ideolojinin potasında aynı kalıba dökülmek istenilmektedir.

Oysa kültür, insanın ve onun yaşadığı toplumun (toplum kesitlerinin) entelektüel ve maddi konum(ları)nun aynası olduğu için, tarihten kopartılması olanaksızdır. Başka bir ifadeyle, kültür değişkenlik esası üzerine oturur, ama bu oluşma ona ebedilik vermez, her zaman değişme sürecinine tabi olacağı bir ortamın içine yerleştirilir. Buna karşıtlık ideoloji "değişmez"i ortaya koyar, o halde tarihe karşıdır veya tarihi durdurma gibi

olanaksız bir konumu savunma durumundadır. Bunun yanı sıra, kültür başlıca kimlik belirleyici unsurlardandır. Her insan bir kültürün içine doğar, bir dil konuşur, bir dünya imgesine sahip olur. Bunlar ona çocukluğunda kendi iradesinin dışında dayatılmış olsa bile, bu onun başlıca kimlik unsurunu gene de meydana getirir ve kültürün değişken doğası, bireyin kimliğini yoğurmasına olanak verir, onun kimlik geçişleri ve yeni hiyerarşik sıralamalar yapmasına imkân yaratır. Sonuçta insan ancak kültürün içinde kimlik kazanabilir ve kimliği olmayan insanın yaşaması olanaksızdır.

Demek ki kültür ile ideolojinin aynı çerçeve içinde yer almaları, birbirlerinin yapısını belirlemeleri ve oluşan-oluşturan diyalektiğinin içine girmeleri olanaksızdır. Çünkü değişmezlik olan ideoloji, değişme ve kimlik alanı olan kültüre el attığında onu temel özellikliğinden ve tabanından kopartır ve böylece kültür olmaktan çıkartarak, yani hayatın dışına atarak, onu ideolojileştirir. Kültür ise ideolojiyi kültürel hale getiremez, çünkü ideoloji ancak değişmezlik varsayımı ve kabulü üzerine dayalı olarak inşa edilebilir. Zaten kültür kelimesinin ilk anlamı olan toprağı işleme de bu uyumsuzluğu açıkça ortaya koymaktadır. Eğer bir yerde işleme, yani yoğurma varsa, sonuç her seferinde başka olacaktır. İdeoloji buna tahammül edemez.

Fakat bu uyuşma olanaksızlığına rağmen, özellikle siyasal ve dinsel ideolojiler hemen her seferinde kültürü belirlemeye kalkışmışlardır ve bunun arkasından büyük bir kültürsüzlük gelmiştir.

Dünyanın hemen her yerinde zaman içinde çeşitli kesitlerde, ideolojinin kültüre saldırması ve onu tahakküm altına alması uygulamaları görülmüştür. Buna modern bilim "insan mühendisliği" adını vermektedir. Buna göre, kültürün kendiliğindeliği tamamen gözardı edilerek, bir ülkede yaşayan tüm insanların hangi geçmişten gelirlerse gelsinler, belli bir resmi ideolojinin aynasında tornadan geçmeleri beklenmekte, istenmekte ve her şey bu amaç doğrultusunda düzenlenmektedir.

Örneğin ülkemizde, halkın ne tür müzik dinlemesi gerekti-

ğine bile tepeden karar veren resmi ideoloji, bugün Türk müziğinin arabeske esir düşmesine yol açmıştır. Bu arada, türkü veya şarkı gibi köhne kalıpların garip bir tarih tapınısı içinde yüceltilmesi, bu türlerin bir türlü müzedeki yerlerini alamamalarına yer açtığı kadar, ülkemiz müziğinin evrenselliğin çok dışına düşmesine de neden olmaktadır.

Bunları bütün sanat kolları için söylemek mümkündür. Ama ideolojinin kültür belirlemeye kalkışmasının en vahim sonucu, Türkiye'nin kültürel bir sentez yapmasının önlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Kültürden hemen yalnızca folklorun (folklordan da yalnızca halk oyunları anlaşılmaktadır), yani yerelliklerin anlaşıldığı bu ülkede, resmi görüş, çağdışı bir popülizm uğruna, tüm yerel kültür ögelerini yücelterek, müzeleri kilim, çorap, yemeni gibi şeylerle doldurmaktadır. Bunun sonucunda yerellikler hem donmakta, hem de birbirleriyle sentezlenerek gerçek bir ulusal kültürün oluşma yollarını tıkamaktadır.

Resmi görüşün din konusundaki tutumu da farklı değildir. Ülkede çok sayıda din, mezhep, inanış bulunmasına rağmen, sanki tek bir din ve onun tek bir anlaşılışı varmışçasına, adeta resmi bir din varmışçasına davranılmakta, bu durumda bütün diğer inanış ve dinsel kabuller marjinalliğe itilmekte, hatta bunların konumları çoğu zaman suç terimleri içinde belirlenmektedir. İdeolojinin kültüre müdahale etmesinin en vahim sonuçlarından biri burada ortaya çıkmakta, yüzlerce yılın süzülmüşlüğünden gelen inançlar birbirlerine karşı hasım kamplar halinde konumlanmaktadır.

Farklılığın, çeşitliliğin, sentezlenme olanakları açısından bir zenginlik ve derinlik koridoru meydana getirdiğini kavrayamayan ve kavraması mümkün olmayan ideolojik bakışlar, ülkeyi tektipleştirmenin peşine düşerlerken, aslında nifak tohumları attıklarını ve ulusal bütünleşmeyi dinamitlediklerini asla fark etmeyeceklerdir. O halde insanların birbirleriyle veya "rakip" cemaatlerle değil, ideolojilerle mücadele etmeleri gerekiyor. Demokrasi ve çoğulculuk için.

Halkların Kardeşliği

Bir kavram ne kadar geniş bir alanı işaret ederse o kadar muğlak, o kadar belirsizdir. İnsanlığın bugün kullandığı dillerin hiçbiri bu cins belirsizliklerden tam anlamıyla kurtulamamıştır. Hatta hiçbir dilin nokta anlamlar içeren kelimeleri henüz üretemediğini söylemek bile mümkündür. Dildeki bu muğlaklık, düşünce aktarımının kaçınılmaz olarak sakatlanmasına ve bundan beteri, bu "ifade edememe" durumundan yararlanan demagojilerin türemesine yol açmaktadır. İş burada da kalmamakta, düşüncelerimizi ancak kelimeler aracılığıyla oluşturabildiğimiz ve geliştirebildiğimiz için, dildeki bu belirsizlik düşüncelerimize de yansımakta, bu ikili belirsizlik birbirini besleyerek, sonunda "anlaşma eşikleri"nin oluşmasına yol açmaktadır. Bunun daha ılımlı bir ifadesi olarak, insanlar aslında birbirlerini takriben anlayabilecekleri bir dil ve düşünce şekillenmesine mahkûm olmaktadırlar. Bunu aşmanın yolu olan felsefe ise, dünyanın hemen her yerinde belirli ölçülerde ihmal edilmekte ve özellikle bizimki gibi toplumlarda marjinal, hatta gereksiz görülmekte, bu da var olan durumun demagojilere ciddi fırsatlar yaratmasına neden olmaktadır.

Yazının başlığını oluşturan "halk" ve "kardeşlik" kelimeleri, insanların en eğitimsizlerinin bile "sular seller" gibi bildiklerini sandıkları bir apaçıklık yanılgısı yaratacak kadar harcı alem konumdadırlar. Bu harcıalemlik, onları tartışılması bile gereksiz olduğu düşünülen bir kendiliğinden belli, başka türlüsü olamaz konumunun içine yerleştirmektedir.

Gerçekle hiç örtüşmeyen bu konum, tarihin derinliği içinde kaybolan birçok melanetin kökeninde yer aldıktan başka, sağlam zemine basan daha insancıl siyasetlerin oluşturulmalarını ve hayata geçirilmelerini de engellemiştir.

Kavramların içerdikleri kısıtlar arttıkça, tanımlama yetenekleri artar. Böylece, bir kavram ne kadar az kısıt içeriyorsa, tanımlama yeteneğini o denli kaybeder. Halk kavramı görünüşte yalnızca iki kısıt içeriyor olmakla beraber, bu kısıtların aslında geniş birer ailenin jenerik adları olmaları, sonsuz bir engelleme olasılığını doğurmaktadır. Bu başat kısıtlardan birincisi biraradalık, ikincisi de belli bir canlı türüne mensubiyettir. Yani sonuçta halk, itibari (nominal) bir kabul sonucu birarada yaşıyor kabul edilen insanların toptan ifadesinden başka bir şey değildir.

Kapsanan alanın bu ölçüsüzlüğü, daha ilk andan itibaren sorunlar çıkartmaktadır. Biraradılı ın sınırlarını belirleyen kıstas nedir? Dünyanın bütün insanlarını kapsayan "dünya halkı" terimiyle, minik bir köyde yaşayanları ifade eden "... köyü halkı" teriminin aynı kelimeyle tamlanıyor olması, halk teriminin kapsam alanının tamamen keyfi bir şekilde belirlenebilir nitelikte olduğunu göstermektedir.

O halde halk, bizatihi bir gerçeklik değil, durulan yere göre yapılan itibari bir tasniftir. Ve bu itibari tasniflerin çoğunun kökeninde siyasal tercihler yer almaktadır. Daha başka bir söyleyişle, "halk", istenilen çap ve ebadda oluşturulabilen amorf veya her şekle girebilen bir şeydir.

Diğer bir sorun, halk nasıl tanımlanırsa tanımlansın ve nasıl kısıtlanırsa kısıtlansın, tüm unsurlarının türdeş veya birimle özdeş sayılmasından kaynaklanmaktadır. Yani halk

kavramsallaştırması, insanlar arasında var olan yaş, cinsiyet, sınıf, yaşanan yer, duruş, eğitim vb. sayalamayacak kadar çok farklılığı yok sayarak, özdeş birimlerden oluşan ve birimin bütünü tamamen temsil ettiği varsayımına dayanan bir indirgemeciliğin ürünü olmak zorundadır.

Buna eklenebilecek çok sayıda anlamsal ve içeriksel sorunu bir yana bırakıyorum. Çünkü amacım son tahlilde bir kavramın tüketici bir çözümlemesini yapmaktan çok, siyasetin pelesenklerinden birinin gerçekliğinin ne denli gevşek bir konumda olduğunu vurgulamak.

Aynı sorunlar kardeşlik kavramıyla ilgili olarak da ortaya konulabilir. Başlangıcı itibariyle aynı biyolojik anneden doğmuş olan bireylerin birbirlerine nazaran akrabalık konumlarını ortaya koyan bu kelime, ölçüsüz bir anlam genişlemesi içinde, aslında hiçbir zaman yaşanmamış ve ancak varsayımsal ve çoğu zaman spekülatif ve demagojik düzlemde üretilen dayanışmacı ilişkilerin geometrik yerini ifade için kullanılmıştır. Kardeşlik kavramının biyolojik kökeninin dışına taşırılmasındaki en etkili faktör, ilkel örgütlenmelerin can damarını meydana getiren kandaşlık dayanışmasıdır. Ancak bu dayanışma fiktiftir ve aslında birçok "kandaşlık içi" haksızlığı, hatta sömürüyü örten bir örtü olarak kullanılmakta, öte yandan oluşturulan kutsallık halesi, bu cins toplumlarda siyaseti olanaksız kılmaktadır. Çünkü bu kutsallık değişmenin ve bundan kötüsü tartışmanın, sorgulamanın önünü tıkamakta ve her cins farklı bakışı ihanet safına göndermektedir.

Biyolojik bir gerçekliğe toplumsal, etik ve çoğu zaman da dinsel değerlerin yüklenmesiyle bir ideal mertebesine yükseltilen kardeşlik kavramsallaştırması, kavram bir kez elde edildikten sonra paradoksal bir şekilde, "olmayan bir gerçekliğin" gerçekliğini ifade etmek üzere, dayatmacı bir konuma getirilmiştir. Örneğin iki halkın birbiriyle kardeş olduğunun söylenilmesi, birinci toplumdaki işçiyle, ikinci toplumdaki patronun kardeş, yani aynı çıkar patterni içinde oldukları örtülü önermesini içermekte, bu da "halk"ın ve "halklar"ın içindeki bütün fark-

lılıkları mistik bir "halkın özdeşliği" demagojisi içinde yok ederek, var olanı koruyan, kutsallaştıran siyasetsi bir topluma doğru yol alınmasına olanak vermektedir.

Halk ve kardeşlik gibi iki gerçek olmayan gerçekliğin biraraya getirilmesi ise, her demagojik siyasetin anahtar terimlerinden birine, her kapıyı açın sihirli bir formüle ulaşılmasını sağlamaktadır.

Gerçekte ise, halklar kardeş olamaz, yani birbirlerine karşı dayanışma, diğergâmlık, kayırma, gözetme gibi halisane duygular içinde olamazlar. Çok basit bir nedenden ötürü: hiçbir halk kendi içinde türdeş değildir ve dayanışma yerine çatışmalı ilişkiler içinde olan alt katmanlardan oluşur. Bu çatişmaların uyumu çabasına siyaset adını veriyoruz. İşte kardeşlik söylemi bu uyum çabasını, yani siyaseti reddeder niteliktedir. Çünkü doğası gereği bu cins farklılıkları kabul edemez. Siyasetin reddi ise, eşitsizliklerin ve haksızlıkların sürdürülmesi talebi anlamına gelmektedir.

O zaman "halkların kardeşliği" sloganının arkasında başka şeylerin gizlendiğinin saptarması gerekmektedir. Ve bu bağlamda açığa çıkartılması mutlaka zorunlu olan nokta, bu sloganın bireyselleşmeyi, dolayısıyla demokratikleşmeyi ve laikleşmeyi önlemeye, tevkif etmeye ve hatta geriletmeye yönelik olduğudur.

Halk gibi sınırları, kapsamı, içeriği son derece belirsiz, şekilsiz bir kitlenin içine hapsolmak zorunda kalan birey ve buna bağlı olarak gönüllü cemaatler, farklılıklarını açık etmekten alıkonulacaklardır. Egemen olan, doğumdan içine düşülen zorunlu cemaatler olacak, böylece birey hiçbir zaman filizlenemeyecektir. Ve halk kendi başına bir bizatihilik olmadığından, onun *fikirleri, özlemleri vb.* adına konuşan minik bir azınlık (oligarşi), "halk" gibi kutsallaştırılmış bir hayalin arkasında diktatörlüğünü icra edecektir.

Daha da netleştirmek üzere, halk, totaliter amaçlı siyasetlerin inşa ettikleri, bedenden ve varlıktan yoksun bir ütopyadır. Ama bu ütopyanın gerçek olduğunu dayatan demagojik ve

popülist siyasetler, her türlü farklı duruşu ezerek, yok ederek, bütün farklı renkleri, kendi "halk" modellerine biçtikleri tek rengin içinde eritme yolunda olacaklardır.

Her toplumun sınıflı olduğundan, her bireyin emsalsiz ve yegâne olduğundan (böyle olma hakkının bulunduğundan) başlamak gerekiyor, halkı çok sevdiklerinden ötürü onu göğüslerinde sıkı sıkı sararak boğanlardan kurtarmak için.

Türkiye'nin Dışı

Avrupamerkezcilik ya da Dünya Tarihinin Marjinalleşmesi

William McNeill'in ünlü kitabının adı, **Dünya Tarihi**, alt başlığı ise **Bir Dünya Tarihi**'dir. Avrupamerkezciliğin en tipik ifadelerinden biri olan bu başlık, aynı zamanda tarihçilerin neredeyse tümünün çok uzun bir süre refleksi olarak kalmıştır.

Bu reflekslerin nereden kaynaklandığının ipuçlarını gene Avrupa tarihi içinde aramak ve dünyanın geri kalanının bu süreç içinde nasıl marjinalleştiğini sorgulamak gerekmektedir. Bu aşamada vurgulamadan geçilmemesi gereken bir nokta da, Avrupa'nın tümünün de "Avrupa" kavramı içinde yer almadığıdır, yani Avrupamerkezcilik, Avrupa'nın önemlice bir bölümünün tarihini de marjinalleştirmiştir.

Avrupa Nasıl Avrupa Oldu?

Coğrafi birimlere ad koymak, insanların ortak bir özelliğidir. Birtakım doğal sınırlar tarafından belirlenen veya itibari bir

şekilde sınırlandırılan ve sonsuz bir çeşitlilik gösteren coğrafi konumların birer özellik haline getirilerek, özel adlar taşıması birtakım coğrafyadışı kabullerin sonucudur. Minik bir düzlükten milyonlarca kilometre karelik alanlara kadar, birbirleriyle herhangi bir şekilde kıyaslanmaları mümkün olmayan büyüklükleri aynı adlandırma faaliyeti sonucunda içeren içerilen ilişkisi içinde sokulmaktadır. Daha açık bir anlatımla, coğrafi yer adlarının arkasında aslında bir tasnif kavrayışı yatmaktadır.

Bu bağlamda, Avrupa denilen kara parçası büyük Avrupa kitlesinin batıya doğru uzanan dar kısmının adı olmaktadır. Coğrafi anlamda Urallardan Atlantiğe kadar olan bölgeyi işaret eden bu ad, uygarlık, kültür, ekonomi gibi kıstaslar açısından ele alındığında, tarihin her anında bu coğrafi sınırların içindeki alanla örtüşmemektedir. Yani en azından iki Avrupa vardır: coğrafyanın sabit Avrupa'sı ve tarihin değişen Avrupa'sı. Veya başka bir söyleyişle, doğanın, ekonominin vb. verileri doğrultusunda yavaş değişen bir fizik Avrupa ile tarihin akışı içinde ani veya hızlı değişen itibari bir Avrupa.

Bizi asıl ilgilendiren tarihin Avrupa'sıdır. Bu Avrupa, zaman içinde önce belirmiş, sonra belirli bir odaktan itibaren genişlemiştir ki, bu kıtanın özgünlüğü de buradan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu genişleme süreci sonucunda Avrupa kendi kıtasının dışına taşarak hem dünyayı Avrupalaştırmaya yönelmiş, hem de birçok farklı uygarlığın içinde az veya çok geniş Avrupalar yaratmıştır.

Geçmişte eskilere gidildiğinde, Yunan ve Roma'da coğrafi bir Avrupa'nın varlığına karşılık, bir uygarlık alanı olarak Avrupa kavram ve idealinin bulunmadığı görülmektedir. Bu kavrayış, tarihin hiç ne nadir olmayan paradokslarından biri olarak, coğrafi Avrupa'nın en fazla parçalanmış olduğu, mantıksal limitlerine kadar bölündüğü Orta Çağ oluşumları esnasında ortaya çıkacaktır.

Batı Roma'nın tarihe intikal etme süreci içinde başlayan siyasal ve ekonomik atomizasyon, toplumsal bir bütünleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Paradoks buradadır ve Avrupa'yı

dünyanın diğer bütün alanlarından ayıran temel farklılık (Avrupa açısından özgünlük) çizgisi de, bu ilk bakışta ters görünen oluşumun içinde ortaya çıkmaktadır. Bu paradoksu anlamaya başlamanın yolu, Roma'nın tıpkı bütün diğer imparatorluklar gibi sadece siyasal bir birlik olduğunun içselleştirilmesinden geçmektedir. **Pax Romana** (Roma Barışı) denilen şey, Roma'nın rengine boyanmış harita parçasının tümünün aynı reflekslerle davrandığını değil, imparatorluğun sadece başkentinden ibaret olduğunu işaret etmektedir.

Avrupa Orta Çağına denk düşen tarih kesiti esnasında, dünyanın bu kıta dışındaki siyasal oluşumlarının eğilimi ve çoğu zaman da gerçeği iri imparatorluklara doğrudur. Antik imparatorluk modeli diyebileceğimiz ve adeta evrensel oluşum, alan olarak muazzam siyasal birliklerin ortaya çıkmasına yol açmakta/onun sonucu olarak belirmekte ve pekişmektedir. Ancak bu birlikler gönüllü birleşmeler sonucu değil, bir çekirdekten yola çıkan bir fetih organizasyonunun ürünü olarak meydana gelmektedir. Başka bir anlatımla, çeşitli ve farklı yerellikler, artığı merkezileştirmekten başka bir amacı olmayan savaşçı-fetihçi bir klanın kurduğu gevşek siyasal-ekonomik organizasyonun içinde, toplumsal (yani kültürel) düzlemde hep oldukları yerde kalmakta, sentezlenerek bir uygarlık halinde bütünleşmeleri olanaksız olmaktadır. Fatihle kurulan bu devasa imparatorluklar, her seferinde yerellikleri oldukları yerde tevkif ederek, değişme sürecini minimuma indirmektedir, Eğer terimden korkmazsak, bu imparatorluklar tarihi durdurmaktadır.

Olaya biraz daha yakından bakıldığında, iri antik imparatorlukların alanında, bütün yerellikler kültür düzleminde kalmakta, uygarlık ise merkezin bir lüksü olarak ortaya çıkmakta, kültürleri biraraya getiren, sentezleyen ve onlardan yararlanan bir yapılanmaya ulaşamamaktadır. Sonuçta, Avrupa-dışı oluşumlar siyasal-ekonomik birlikler olurken, toplumsallık açısından derin bir atomlaşmaya hem neden olmakta, hem de zaten var olanı korumakta ve pekiştirmekte-

dir. Antik imparatorluklar, yerelliklerin kutsallık haline dönüşmesine de yol açmaktadır. Merkezle ilişkisi uygarlık düzleminde kurulamayan eyaletler (taşra), ilkel bir sömürü sisteminin periferisi olmaktan ileri gidememektedir. Merkezin siyasal ve ekonomik kararlarına hiçbir şekilde katılmayan, onlara ancak maruz kalan bu periferi, daha sonraki tarihi süreç esnasında, bu kez Batı Avrupa'nın olmak üzere, kolayca sömürge haline gelecektir. Bu durum birçok insanı şaşırtmış, bu "sömürge olma kolaylığı" veya "sömürge statüsüne kolayca razı olma" durumu çok kimse tarafından anlaşılamamıştır. Ama eğer tarihleri doğru okunacak olursa, bunların hep sömürge oldukları ve mensup oldukları imparatorluğun tam haklı bir parçası değil, bir sömürgesi oldukları kolaylıkla görülecektir.

Orta Çağ Avrupa'sı bunun tam zıddıdır. Ekonomik ve siyasal feodalleşmenin karşısında kültürlerin uygarlık halinde sentezlenmeleri söz konusudur. Ve hiçbir güçlü siyasal merkezin bulunmaması, uygarlığın bir merkez lüksü olarak dar bir alanda inşa edilmesini engellemekte, buna karşılık yerelliklerden ortak bir üsluba yöneliş, yani herkesin uygarlığı olarak Avrupa Uygarlığının inşa edilmesi süreci ortaya çıkabilmektedir.

O zaman Avrupa'nın bir inşa olduğu ve coğrafi Avrupa'dan çok farklı bir yapılanma içinde bulunduğu anlaşılır hale gelmektedir. Açıkçası Avrupa, belli bir noktadan hareketle taş be taş inşa edilmiştir.

Bu inşanın, önbelirlenmiş ideolojik bir iradenin eseri olduğunu düşünmemek gerekir. Yani Avrupa kendi kendini inşa ederken, uygarlık modelini de bu oluşum sırasında parçaları birbirine ekleyerek meydana getirmiştir.

Uygarlığı tekeline alan ve siyasal modeline göre şekillendiren bir merkezin yokluğu, bütün yerelliklerin herbirinin birer uygarlık merkezi olma potansiyeline sahip olmalarına ve aynı zamanda birbirleriyle serbestçe temas kurmalarına olanak vermiştir. Parçalanmışlıktan evrensellik çıkmaktadır ve bunun açıklanması gerekmektedir. Aslında cevap basittir. Tek

bir uygarlık merkezinin bulunmaması, rakip ve rekabetçi küçük odakların yeşermesine neden olmaktadır. Bunların arasındaki mücadele bazen silahlı çatışmaya yönelse bile, sonuçta eklemleşmeci ve bütünleşmeci bir süreç söz konusudur. Sözün kısası, Avrupa'nın tekliği, uygarlığının sentetik yapısı çeşitliliğinden kaynaklanmıştır. Yani antik imparatorlukların zıddı. Çünkü oralarda uygarlık bir başkent dilidir ve taşraya yayılması sentezleme yoluyla değil, vülgarizasyonla olmakta, bu arada yerellikler uygarlığın kapısından giremeyerek, katı gelenekler halinde kireçlenmekte ve vülgarize olan başkent uygarlık serpintileriyle birlikte piç bir kültür yaratmaktadır.

Avrupa'nın evrenselliği yakalayabilmesinin kökeninde, demek feodal parçalanma yer almaktadır. Bu durumda feodalitenin haritası ile ilk Avrupa'nın haritasının çakışacağı çok açıkça kendini belli etmektedir. Nitekim feodalitenin anavatanı sayılan Loire'ın kuzeyindeki topraklardan yola çıkan Avrupa, zaman içinde hep genişleyerek, ulus-devletlerin pekiştiği 16. yüzyıla kadar, sonradan Batı Avrupa demenin adet haline geleceği uygarlık alanını kurmuştur.

Evrensellik Ülküsü Avrupa'ya mı Özgüdür?

Tarihsel deney, bunun şimdiye kadar böyle olduğunu gösterdi. Hangisi olursa olsun, Avrupa dışı oluşumlar, örneğin Çin, Hind veya Osmanlı (Bizans) gibi şişkin büyüklükler, her zaman yerelliklerin üzerine çekilen bir örtü olarak kalmışlar, bütün yerellikleri oldukları haliyle dondurarak, tüm ülkeyi bir açık hava müzesi halinde tutmuşlardır. Bu cins imparatorluklarda evrensellik değil, başkent kültürünün uygarlığın tümünü temsil etmesi söz konusudur. Bu yüzden bu formasyonlarda değişme içsel değil dışsaldır. Yani bunlar içten değişmezler, dıştan değiştirilebilirler, bu nedenle değişme çatışma olarak yaşanır. Öte yandan evrensellik değil, başkentin tahakkümü ve dayatmacılığı söz konusudur. Böylesine bir yapılanmanın sonucu olarak, tarih bu gibi toplumlarda benzersizin meydana gelmesi

olarak algılanır. Yani tekrar edilmeyenin tarihi söz konusudur. Biraz daha açık olmak üzere, bu gibi toplumlarda askeri tarih neredeyse tarihin tümü haline gelir, kültürel alandaki değişme marjinal olduğundan, bunun tarihin konusu olduğu bir türlü algılanamaz. Buna karşılık Avrupa'da tarihin değişme üzerine oturtulması zorunluluğu ortaya çıkar ve sonunda, günümüzde tarih böyle kurgulanır hale gelir. Evrenselliği yakalamanın bundan başka yolu yoktur.

Öte yandan Avrupa, bir uygarlık alanı olarak oluşmaya başladığı Orta Çağdan itibaren bir evrensellik ülküsü çerçevesinde gelişmiş ve bir bakıma imgesini bu evrensellik ülküsünün temel refleks haline gelmesi doğrultusunda kurgulamış ve bir sürü şeyini bu kurgu-imge'ye bakarak inşa etme gayretine girmiştir.

Evrensellik ülküsü, paradoksal olarak, atomize olmuş bir alemin bütünleştirici ögelerinin aranması sürecinde ortaya çıkmıştır. Açıkçası, eğer feodalite her şeyi atomize etmeseydi, Avrupa bu dünyanın geri kalanı gibi bir yerellikler takımadasının üstüne oturan bir imparatorluk halinde kalırdı. Ve ilginç bir noktanın işareti olarak, Avrupa bir imparatorluğu kendi olanaklarıyla kuramayacağı için, mutlaka Doğulu bir güç tarafından fethedilirdi. Tarih bunun bir fragmanını Osmanlı fetihleri vesilesiyle vermiştir. Avrupa'nın, coğrafi Avrupa'nın Avrupalılaşmamış parçası olan Doğu Avrupa, evrensellik ülküsünün içindeki Batı Avrupa uygarlığına intikalde gecikince ve kendi de antik tipten bir imparatorluk kurma olanağından yoksun olduğundan Doğu'dan gelen ve antik refleksleri bulunan Osmanlılar tarafından kolayca ele geçirilmiştir. Osmanlı'nın Avrupa'nın doğusunu fethediş öyküsü, Doğu ile Batı arasındaki farklılıkları sergilemesi açısından çok değerli dersler içermektedir. Osmanlı hızlı fetihlerini daha hızlı bir şekilde kaybettiğinde, çekildiği topraklar üzerindeki yerel kültürler, Osmanlı gelmeden önce neredeyseler, oradan devam etmişlerdir. Bu da, antik imparatorluğun kaçınılmaz olarak, yerelliklerin üzerine bir örtü çekmekten başka bir şey olamayacağını gösteren iyi bir

delildir. Yani biraz daha somuta inildiğinde, Osmanlı ne dilini, ne dinini, ne başkentteki yaşam üslubunu, ne de başka herhangi bir uygarlık unsurunu bu periferiye aktarabilmiş, buraları neyseler o olarak kalmıştır. Buna karşılık Doğu Avrupa'nın içine kendiliğinden girdiği Avrupalılaşma süreci içinde, bu yerelliklerin büyük bölümünün sentezlendikleri ve önce ulusal kültür olarak eklemleştikleri ve sonradan da bir Avrupalılık bilincine dönüştükleri görülmektedir.

Avrupa'nın evrensellik kavrayışının bir Avrupa-merkezcilik haline dönüşmesi ise, hikâyenin başka bir bölümünü oluşturmaktadır.

Evrensellikten Ben-merkezciliğe

Atomizasyondan tekrar bütünleşmeye doğru eğilimi meydana getiren olgu iktisattır. Batı Avrupa'nın çeşitli odaklarında, önce müteredditve cılız bir şekilde beliren kapitalist üretim ilişkileri, feodalitenin bunalıma girmesiyle birlikte, onu yavaş bir süreç içinde ikame eder hale gelmiştir. Burada belirtmeden geçilmemesi gereken husus, yeniden bütünleşmenin eski imparatorluk modelinde olmadığı, gerçek bir senteze dayandığıdır. Bunun yanı sıra, iktisat da bu süreç esnasında ortaya çıkmıştır. Daha önceki sistemlerin istisnasız tümünde, periferinin geçimlik düzeyde kalması ve merkezin ihtişamının finanse edilmesi esasına dayalı bir iç talan örgütlenmesi söz konusudur ki, buna iktisat demek mümkün değildir. İktisadın ortaya çıkabilmesi için, aynı zamanda piyasanın da ortaya çıkması gerekir ki, bu ancak kapitalizmle birlikte gerçekleşebilmiştir.

Kapitalizmin feodaliteyi ikame sürecinin esas getirisi, dünyada ilk kez ulusal pazarın ortaya çıkmasıdır. Belli bir alandaki tüm yerel üretim birimlerini (bunlar ekonomi değil, kendi geçimliğini gerekli ürün olarak, merkezin ihtişamını da artık ürün olarak üreten, üretmek zorunda olan ve bunu hep aynı biçimde yapan birimlerdir) aynı reflekslere sahip tek bir ekonomi ve aynı zamanda sistem halinde birleştiren kapitalizm, böylece ulusal pazarı inşa etmiş olmaktadır. Ulusal pazar da

kendi hesabına, ulusu ve ulus-devleti inşa edecektir.

Kapitalizmin gelişmesi, serpilmesi ve pekişmesi sürecinin ikinci getirisi de, Avrupa'nın, gene dünya tarihinde ilk kez, kendi kıtasının dışına taşmak zorunda kalmasıdır. Kapitalizm doğası gereği, belli bir mekânda sabitleşemez, mutlaka alanını genişletmek zorundadır. Aynı ülkenin içindeki yerel üretim birimlerini ulusal pazar halinde biraraya toplamasının zorunlu olması ve Avrupa'yı dünyanın merkezi haline getirmesi gibi, aynı şekilde dünyadaki çeşitli yerel ekonomileri de aynı örgütlenme mantığının iiçnde birleştirmek zorundadır. Bu zorunluluk bugün globalleşme adında ve dünyanın tümü ölçeğinde yaşanıyor. Bu, dün de böyle olmuştur. Avrupa'nın batısında ortaya çıkan ulusal ekonomilerin pekişmesi sürecinin ardından, bunların dünyaya taşmaları yaşanmıştır. Tarihin cilvelerinden biri olarak, kültürel bakımdan aynı devinim hattı üzerinde bulunan Avrupa, bunu ekonomik bir birlik haline getirmeyi başaramamış, ama dünyaya yönelmekte/taşmakta hiç gecikmemiştir. Bu da kapitalizmin potansiyel farklarına dayanan bir sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı güçteki birimlerin biraradalığından hoşlanmayan kapitalizm, mutlaka farklılıklar üzerine dayanmak durumundadır, bu güç/potansiyel farklılıkları kapitalizmin başlıca hayat damarını meydana getirmektedir.

Batı Avrupa'da ortaya çıkan kapitalizmin mutlaka genişleme zorunluluğu içinde olması, onu önce sömürgecilik, sonra çeşitli emperyalizmler ve şimdi de globalleşme adını taşıyan süreçler içinde dünyaya yayılma durumunda bırakmıştır.

Bu yayılma, Avrupa'nın kendini dünya tarihinin belirleyicisi olarak algılamasına ve Orta Çağdaki kurucu evrensellik ülküsünün bu kez dünyanın Avrupa'nın aynasında "evrenselleştirilmesi" kavrayışına dönüşmesine yol açmıştır.

Böylece Avrupa kendini dünya tarihinin modeli olarak yeniden kurgulamış ve dünya tarihinin bu modele uymayan parçaları çok geniş olsalar bile "sapma" olarak ilân edilmiştir. İşte bunun adı Avrupa-merkezcilik olmaktadır. Yani Avru-

pa'nın kendi tarihinin aslında bir sapma olma olasılığının bulunduğunu akıl edememesinin adı.

Avrupa-merkezciliğe Karşı Tümel Tarih

Batı Avrupa'nın gerek zoraki, gerek gönüllü batılılaşma süreçleri aracılığıyla, kültürünü, kavramlarını, üretim tarzını dünyanın dört bir yanına ihraç etmesi sonucu, Avrupa'nın kendi hakkındaki kanaati ve bunu aktaran/yansıtan imge, dünyadaki insanların çoğu tarafından paylaşılır hale gelmiştir. Böylece her kısmi tarih kendini modele göre yeniden düzene sokma derdine düşmüştür. Tek bir örnekle yetinmek üzere, her kısmi tarih alanı kendine bir Orta Çağ veya feodalite aramış, bulamadığında da icat etmiştir. Bundan beteri her kısmi tarihin, Avrupa için geliştirilmiş dönemlemeleri kendi dönemlemeleri olarak kabul etmesidir. Örneğin Yeni Çağ veya Yakın Çağ gibi dönemler, dünyanın her tarafı için ortak aşamalar olarak kabul edilince ortaya çıkan komikliklerin haddi hesabı yoktur, ama daha kötüsü, bu tavır birçok olguyu anlaşılmaz kılmaktadır. Bir örnekle netleştirmek üzere, dünyanın tümünün Orta Çağı vardır ve bu Batı Avrupa'nınkine denk düşer örtülü önermesinin ardından, neden Batı Avrupa dışındaki bölgelerde bir Rönesans oluşumu yaşanmadı veya demokrasi neden Batı'ya has olarak kaldı gibi sorular ne sorulmakta, sorar gibi yapanlara da cevap bile verilmemektedir. Avrupa-merkezciliğin en kötü sonucu, dünya tarihinin parçalarını oluşturan toplumların kimlik bunalımında ortaya çıkmaktadır.

Fakat, Lucien Febvre ve Marc Bloch adındaki iki Fransız tarihçinin 1929'da kurdukları derginin etrafında gelişen Annales ekolü, "tümel tarih" veya "bütünsel tarih" adı verilen bir anlayış çerçevesinde, dünyanın tümünün tarihini yapma gayreti içindedir.

Bugün Annales anlayışı, dünya tarihçiliğinin zirvesini temsil etmekte ve Avrupa-merkezci bakış buradan itibaren kırılmaktadır.

Rousseau Versus Fizyokrasi

18. yüzyılda Batı Avrupa'ya egemen olan Aydınlanma düşüncesi, rasyonel bir doğa tasarımına dayalı yeni bir din olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünceyi din olarak nitelememizin temelinde, onun değişmez kabul edilen doğrulara, yani dogmalara dayanması yatmaktadır. Doğa yasalarının rasyonelliği ve değişmezliği varsayımından hareketle bu dünyayı ve insanı düzenlemeye, hatta konumlandırmaya uğraşan Aydınlanma düşüncesinin birçok zirvelerinden biri felsefi, diğeri de ekonomik olup, bunlar özellikle dikkat çekicidir.

Bunlardan felsefi olanı **Encyclopédie** adını taşımakta ve insanın birikimli bilgilerinin rasyonel bir sınıflandırılması denemesi olmanın ötesinde, eserin önsözünde de belirtildiği üzere, "bütün alanlardaki insan çabalarının genel bir tablosu"nu gerçekleştirmenin amaçlı bir eylemi haline dönüşmektedir. Buradaki "genel tablo" ibaresi, 18. yüzyılın, yani Aydınlanma döneminin tasnif tutkusunun ipuçlarını vermekte, ama bundan da önemlisi, her şeyin kutulara yerleştirilerek tasnif edilebileceğine dair sarsılmaz inancını açık etmektedir. Bu sarsılmazlık, 18.

yüzyıl rasyonalizminin tabanıdır ve insanın aklı sayesinde her şeye egemen olabileceğinin manifestosudur. Öylesine ki, bu dönemde yapılan tasniflerde, tasnife egemen olan mantık gereği bir atlama veya boşluk doğduğunda, bunun ileride bulunacak bir bilgi eksikliği olduğu düşünülmüş, teorik çerçevenin yanlış olabileceği kimsenin aklına gelmemiştir. Çünkü doğa rasyonel olduğuna göre, akıl da onun kadar rasyoneldir ve bu ikisinin arasındaki geçişimler, aklın doğayı tasnif etmesine izin vermektedir. Üstelik doğanın değişmezliği, daha doğrusu doğal düzenin değişmezliği, bu sınıflandırmaların bir kerede ebediyen geçerli olmalarının da teminatıdır.

Biyolojiden kimyaya her alanda müthiş bir boyut kazanan bu rasyonel tasnif tutkusunun en ilginç yansımalarından biri, olanağı olan herkesin kendine bir özel müze kurmaya kalkışmasıdır. **Cabinet** adını alan ve dünyanın herbir yanından parçalar içeren bu özel müzelerin yanı sıra, hayvanat bahçeleri, botanik bahçeleri gibi diğer tasnifçi tutkuların da bu dönemde ortaya çıktıklarını belirtmekte yarar vardır.

Aydınlanma düşüncesinin ekonomik olan zirvesi ise Fizyokrasidir. Bu akım da tasnif merakının tam göbeğinde yer almaktadır. İnsanlık tarihinde ilk kez, ekonomi bir bilim olarak inşa edilmeye başlamıştır ve bu inşa aslında rasyonel bir tasnifften başka bir şey değildir. Fizyokrasi adını, 1768'te Fierre Samuel du Pont ce Nemours koymuştur, anlamı doğanın egemenliğidir.

*Doğal bir düzen*in teorisi olma iddiasındaki fizyokrasinin manifestosunu, Dr. François Quesnay'nin **Tableau Economique**'i meydana getirmektedir. Aslında çağının felsefi düşüncelerinin dışına çıkamayan Quesnay, özü itibariyle doğal yasalara uyarlı bir sistem oluşturduğunu düşünmektedir. Ama burada yeni olan hiçbir şey yoktur ve doğa yasalarına tabi olduğu iddiasındaki bu sistemleştirme, sonuçta skolastik doktrinin bir yeniden şekillendirilmesi olmaktadır. Aziz Aquinolu Tomasso'ya ait olan **Ex natura jus, ordo et leges** (hukuk, düzen ve yasalar doğadan gelir), dolaylı yollardan fizyokratlara ulaşa-

rak, **ordre naturel** (doğal düzen) haline gelmiştir. Bu bir **ordre positif** olup, insan doğasının emridir ve insan aklı da bunu keşfetmek üzere vardır.

Quesnay'nin ideal düzeni değişmez niteliktedir. **Droit naturel** (Doğal hukuk) adlı makalesinde, fizik yasayı, her fizik olayın kurallı cereyan edişi olarak tanımladıktan sonra, moral yasayı da, her insani eylemin fizik düzene uygun şekilde kurallı olarak cereyan edişi biçiminde ortaya koymuştur. Ve bunların sonucunda Quesnay, eleştiriyi reddeden ve tarih dışına düşen bir şekilde, mutlak monarşiye dayalı siyasal bir doktrine ulaşmıştır.

Aslında çoğu kimse açısından liberalizmin babası olan fizyokratların, böyle birden bire mutlakiyetçi olduklarının konulması şaşırtıcı olmaktadır. Ama Quesnay'nin teorileştirmesine biraz daha yakından bakıldığında, burada hiç de şaşılacak bir yan olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü fizyokratların liberalizminin özünü meydana getiren **"laissez-faire"**, ancak değişmez bir düzenin varlığı halinde mümkündür ve bu değişmez düzenin yönetimi de ancak mutlak monarşi olabilir.

Böylece ekonomik tablonun da nasıl değişmez bir düzen olduğu ve gene değişmez bir düzenin içine oturduğu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik tablo, kapalı bir ekonomi modelidir ve bugünkü terimlerle GSMH diyebileceğimiz büyüklüğün oluşumunu, paylaşımını, tüketimini ve artık vermesini teorileştirmektedir. Büyümeyi ve diğer her türden değişmeyi dışlayan bu modelde, tek vergi **(impôt unique)** aracılığıyla bütün sınıfların iktidar tarafından denetlenmesi amaçlanmaktadır. Ama asıl önemli nokta, **laissez-faire**'in daha önceki ayrıcalıkları iptale yönelirken, artık tek bir ayrıcalık, yani devletin ayrıcalığını yaratmasıdır. Çünkü feodal ayrıcalıkların kalkması, devleti gerçekten mutlak kılacaktır (nitekim Fransız Devrimi sonrasında bu gerçekleşecektir).

Rousseau ise, hemen hemen bütün eserlerinde siyasal unsuru ekonomik unsurun önüne geçirmiş, iktisada ancak bazı yerlerde, geçerken yer vermiştir. Bu, onun iktisadı görmezden

gelmesinin sonucu olmayıp, esasen Aydınlanma düşüncesinin temel önermelerinin dışında ve çoğu zaman da karşısında yer tutmasından kaynaklanmaktadır.

Rousseau, 1744-1756 arasında Encyclopédistlerle çok sıkı ilişkiler içinde bulunmuş, bu kapsamlı esere bazı makaleler yazarak katkıda bulunmuştur, ama bu eserin çerçevesinde oluşmuş olan düşünürler cemaatinin genel kanaati, onun hiçbir zaman buraya ait olmadığı yönünde belirmiştir. Çünkü Rousseau'nun eserinin özü, bir akla isyan, aklın billurlaşmış biçimi olan uygarlığın insan üzerindeki bozucu etkilerine dairdir. İşte Rousseau'nun bu primitivizmi, onun Aydınlanma düşüncesine olduğu kadar, Ansiklopediciler ve Fizyokratlarla da ters düşmesini sağlamaktadır. Buradan da Rousseau'da iktisadın marjinal olmasının nedenlerini üretmek kolaylaşmaktadır. Çünkü iktisat, insanı uygarlaştıran temel faaliyettir. Daha da açıkçası, uygarlık ancak iktisat sayesinde mümkündür, bu da insanı doğallığından uzaklaştırarak, önüne geçilemez bir rasyonelliğe götürmektedir.

Uygarlığı inşa eden iktisadın kilit taşını mülkiyet meydana getirmektedir. Ve bu durum ve kabul, 18. yüzyılda başlayıp, 19. yüzyıl aracılığıyla günümüze kadar süren başat çatallaşmanın özünü ve kökenini meydana getirmektedir. Etkili İngiliz düşünürü John Locke'un mülkiyetin doğal bir hak olduğuna dair düşüncesi, bir yandan Amerikan anayasının belkemiğini meydana getirirken, öte yandan fizyokrasinin doğal düzeninin esasını oluşturmuştur. Oysa Rousseau mülkiyeti doğal durumun bozulması olarak gördükten başka, siyasal bir demokrasinin ancak nisbi bir ekonomik eşitlikle birlikte var olabileceğini düşünmektedir. Çünkü Morelly'nin 1755 tarihli **Le Code de la Nature**'ünde, mülkiyetin bütün kötülüklerin anası olduğuna dair sözlerinin peşinden, Rousseau, mülkiyetin insanlığın altın çağını tahrip ettiğini bildirmektedir.

Rousseau'nun temsilli demokrasi hakkında pek fazla olumlu yargılara sahip olmayarak, daha çok doğrudan demokrasiden yana tavır koymasının ve bunun yanı sıra insandan çok

vatandaşı öne çıkartmasının altındaki temel neden de, bu özel mülkiyet bağlamında şekillendirilen ekonomik doktrinin kazandığı yapıdır. Fizyokratlara göre ekonominin kesin yasaları olduğu için, yönetimin bunları anlamış aydın bir despota bırakılması gerekir. Yani fizyokratların sisteminde (ve diğer Aydınlanma siyasetçilerinde) demokrasiye gerek yoktur, çünkü demokrasi değişebilirlik üzerine dayanır, oysa doğal düzen ve onun dünyaya yansıması olan ekonomik-siyasal düzen değişmezdir.

Böylece rasyonalizm, kaçınılmaz bir mutlakiyetçiliğe götürür ve liberalizm de bu doğrultudaki ara bir çözüm olurken; Rousseau'nun toplumun yerine topluluğu, uygarlığın yerine doğallığı, iktisatın yerine siyaseti yeğleyen görüşleri demokrasiye götürmektedir.

Ancak çoğu kimse, Aydınlanma ve Fizyokrasi düşüncesini liberal ve özgürlükçü, Rousseau düşüncesini ise totaliter görme eğilimindedir. Herhalde okuma önderlerinin yanlış ve yanlı yönlendirmelerinden kaynaklanan bir paradoks olsa gerek.

Prenses Diana ve Teresa Ana

Hayat tarzları, özlemleri, beklentileri, ömür süreleri birbirine hiç benzemeyen, ama geniş kitleleri kendine hayran bırakan iki kadın, bu dünyadan peşpeşe göçtü. Genç olanının cenaze hazırlıkları yapılırken, yaşlısının ölüm haberi geldi. İngiliz halkıyla eski sömürgeleri Hindistan'ın yoksul kesimlerinin gözyaşları birbirine karıştı. Bu son derece medyatik iki kadından birincisi bir medya ayiniyle gömülürken; diğeri medya olanakları sınırlı bir ülkenin, medyaya hemen hiç ulaşamayan kesimlerinin arasında öldüğü için, bedenini halkın dolaysız bakışlarına sunmak için bir süre katafalkta bekleyecek. Medya şehidi olduğu ilân edilen Diana'nıntam bir medya showuna dönüşen cenaze töreni, hayatının da ikircikliğini ortaya koydu. Teresa ana ise, yaşarken tattığı azizelik onurunu, ölümünde halkın onaylamasından memnun kaldı mı, bilinmez.

1961'de doğduğu zaman, bir Roma tanrıçasının adı verilen Diana, ailesi tarafından adeta parlak bir geleceğe hazırlanmaktaydı. Hıristiyan kültürünün etkilerinin hâlâ derin bir şekilde sürdüğü ve antik uygarlığın kıyısında kaldığı için Roma'dan

Akdeniz ülkeleri kadar etkilenmemiş olan İngiltere'de, bir çocuğa bir pagan tanrıçasının adının verilmesinin nedenleri olmalıdır. Diana adı, Latincenin *di* (parlamak) kökünden gelen ve göz kamaştırıcı anlamını taşıyan bir kelimedir. Spencerler, kızlarının göz kamaştırıcı olmasını istemişlerdir. Rastlantı mı bilinmez, ama Diana Roma panteonunda alt tabakaların ve özellikle de kölelerin koruyucu tanrıçası olarak yer almaktadır. Küçük Spencer'e bu ad verilirken, büyüdüğünde hayır işleriyle dünyalın takdirini toplayacağı öngörülmüş olabilir mi?

Balkanların çalkantılı ortamında, 1910'da Üsküp'te, Agnes Gonxha Bojaxhin adıyla, Arnavut bir ailenin kızı olarak doğan çocuk, 1928'de İrlanda'ya giderek Azize Bakire Meryem Enstitüsü'ne girmiş ve altı hafta sonra da Hindistan'a giderek, ömrünün sonuna kadar bu ülkede çalışmıştır. Tarikata giren genç Arnavut kızı, kural gereği adını değiştirerek, Teresa hemşire olmuştur. Adını, ünlü 16. yüzyıl mistik azizesi Avilalı Teresa'dan almıştır.

Hıristiyan öğretisinde, İsa'nın hayatı, çektiği ızdıraplar, insanlığı selâmete kavuşturmak için kendini feda etmesi, dramatik bir şekilde ölmesi vb, bütün bunlar temel bir yere sahiptir. Öte yandan, İsa'nın bu dünyadaki hayatını bir yoksul olarak geçirmiş olması da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, mümin Hıristiyanların gözünde, yoksul, İsa'yı temsil ettiğinden ötürü kutsallığa sahiptir. Ayrıca İsa'nın yeryüzüne geri gelmesi halinde, bir yoksul olarak ortaya çıkacağı düşünüldüğü için, sofu bir Hıristiyanın bir fakire, bir düşküne yardım etmeyi reddetmeyi düşünmesi mümkün değildir. Bunlarla birlikte, Hıristiyanlık kadını her zaman ikincil bir konuma yerleştirmiştir. Kadının herhangi bir dinsel işleve sahip olması mümkün değildir. Ayrıca şeytanın ortağı clarak görülmekte ve bu nedenle günahın odağı sayılmaktadır. Hıristiyanlıkta kadın, bir de üstelik kirli sayılmaktadır. Bu durumda, manastıra giren, yani örtünen bir kadın, hemcinslerinin kirliliğinin kefaretini ödemek üzere, temiz, yani bakire kalmalıdır. Tıpkı İsa'nın (Tanrının) annesi Meryem gibi, bakire ve temiz kalmalıdır.

Hıristiyan manastırcılığında bakireliğin anlamı, İsa'yla (tanrıyla) evlenmektir. Böylece bir rahibe İsa'nın karısıdır ve Avilalı azize Teresa gibi mistiklerin açtığı yol gereği, İsa'nın karılarının birinci ödevi yoksullara yardımdır. Teresa, hemşire olarak gittiği Hindistan'ın Kalküta kentindeki yardım kariyeri esnasında Teresa ana rütbesine yükselmiştir, ama bu süreç esnasındaki asıl amacı, fakirlere, yoksullara, paryalara yardımdan çok, cenneti kazanmaktır. Daha doğrusu Teresa ana, cenneti kazanabilmek için yapması gerekenleri yapmıştır, o kadar.

Boşanırken Galler prensesi ünvanını korumakta ısrar eden ve İngiliz halkının kesesinden 25 milyon dolar tazminat alan, kamu bütçesinden finanse edilen Kensington sarayında ikamet etmeyi sürdüren Diana da, aşklarından fırsat buldukça ve medya ilgi gösterdikçe, yardım faaliyetlerine katılmakta, bu alandaki vakıf ve kuruluşların çoğunu desteklemekteydi.

İşte bu iki kadını birleştiren tek unsur, bu "yardımseverlik"leriydi. Diana'yı esas olarak İngiliz halkının (prensesi olduğu Galler halkının hiçir ilgi göstermemesi ilginçtir), daha sonra da cenaze töreni esnasında televizyon seyredebilecek durumda olan dünya insanlarının çoğunun gözünde ilahileştiren, onu bir aşk şehidi, haksızlığa uğramış kahraman bir kadın haline getiren ögelerin başında da, bu "yardımsever"liği gelmekteydi.

Ancak, yeryüzünde çok sayıda, çok fazla sayıda yardıma muhtaç insanın bulunması, aslında dünya üzerinde hükmünü süren ekonomik ve toplumsal sistemlerin ürünüdür. Bugün bütün dünyayı egemenliği altına almış olan kapitalizm, esas olarak eşitsiz gelişme koşullarına bağımlıdır. Yani açıkçası, kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi için, dünyanın çeşitli ülkeleri arasında, aynı ülkenin farklı bölgeleri arasında ve nihayet *hem global, hem* ülkesel, hem de bölgesel bazda, sınıf ve tabakalar arasında eşitsizliklerin bulunması ve bunların sürdürülmeleri şarttır.

Kapitalizm ayrıca, metropol ülkelerde yükselen işçi ücretlerinin kâr oranlarını düşürmesi nedeniyle ucuz emek depolarına ihtiyaç duyar, bu da üçüncü dünya ülkelerinde aşırı nüfus,

yoksulluk, salgın hastalıklar vb. anlamına gelir.

Teresa ananın Hindistan'ın yoksulu en bol kentlerinden Kalküta'da oluşturduğu ve Hind kast sisteminin en alt tabakası olan paryalara yardım için kurduğu Hıristiyan hemşire cemaatinin çalışmalarının çok sayıda can kurtardığı, birçok çocuğu ölümün elinden aldığı doğrudur. Ayrıca Galler prensesi Diana'nın, kocasından boşandıktan sonra saraydan intikam almak üzere her an yanına çağırdığı medya sayesinde, İngiltere'nin ve dünyanın en yüksek sosyetesinin "gülü" olmasını bazı hayırsever kurumları desteklemekte kullandığı ve eğer bu denli büyük bir şöhreti seferber etmeseydi, bu kurumların bu kadar bağış toplayamayacakları da doğrudur.

Ancak, ne Diana, ne Teresa ana yeryüzünden yoksulluğun kökünü kazımak için mücadele etmiştir. Bu iki kadın da, yardımseverliklerini kişisel amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Daha açıkçası, bu iki kadın, başka amaçlara ulaşmak için yardımsever oluvermiştir. Diana, kaynanası kraliçeyle olan savaşını kazanmak için halka şirin gözükmek zorunda olduğunun bilinci içinde bu yola girmiş, ama kıyafeti için Paris *haute couture*'üne her yıl ödediği milyonlarca dolarla kaç hastane yapılabileceğini, kaç çocuğun okula gidebileceğini aklına bile getirmemiştir. Teresa ana ise, sadece dinin emirlerini yerine getirmiş ve yardımseverliğini yoksulluğu yok etmek için değil, manevi kocasına kavuşabilmek için kullanmıştır. Açıkçası, yoksulluk dünyadan silinirse, buna herhalde en çok rahibeler kızardı.

Ve bu ikisi de, yoksulluğun insanlığın kaçınılmaz durumlarından biri olduğu duygusunun pekişmesine katkıda bulunarak, kapitalizmin dünya ölçeğinde yarattığı haksız ve gayriadil eşitsizliklerin örtülmesine yardımcı olmuştur.

Ulus-Devlet Sona mı Eriyor?

Ülkemizdeki aydın çevrelerde son zamanlarda sıkça tartışılan konuların başında ulus ve ulus-devlet geliyor. Ancak bu tartışmaya katılanların büyük çoğunluğu, bu iki kavramı dünya pratiğinden, daha doğrusu kavramların ana vatanındaki zihniyet ve kapsam değişmelerinden, ayrıca bu alandaki teorik inşa ve yorumlardan soyutlanmış bir şekilde, tamamen Türkiye uygulama ve anlayışının terimleri içinde ve doğrultusunda ele alıyor. Bunun sonucunda, "ulus-devlet bitti" gibi son derece aceleci bir sonuca varılıyor.

Aydınlarımızın ezici çoğunluğu, bugün ilk ve orta öğrenim ders kitaplarında yer almayı hâlâ sürdüren, "ulus, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, aynı ırktan, aynı dinden, aynı dili konuşan, aynı amacı paylaşan, ortak tarih ve geleceğe sahip insanların birliğidir" cinsinden bir tanımı gerçek ulus tanımı sanıyor ve bu tanımın kalıplarına sığmayan talep ve gerçeklerin su yüzüne çıkmaları karşısında, ulus-devletin ömrünü tamamladığını düşünüyor.

Oysa ulus ve buna bağlı olarak, bunu temel alarak kurulan

ulus-devlet, tamamen başka düzlemlerde, tamamen başka bağlantıların sonucu olarak ortaya çıkmış tarihsel-ekonomik inşalardır. Eğer daha açık bir şekilde söylemek gerekirse, ulus ırki, etnik bir birlik o mayıp, insanların tercihleri sonucunda oluşan bir kaynaşmadır. Daha da açıkçası, ulus bir inşadır, ezelden ebede giden bir varlık değildir. Avrupa'nın (ve bu arada elbette dünyanın) en eski ulus-devletlerinden ikisinin örneğinin konuyu daha açık hale getireceğini düşünüyorum.

Kutsal Roma-Germen imparatorluğunun içinde özerk kantonlar halinde yer alan Schwyz, Uri ve Unterwald, 1291'de bir birlik meydana getirerek, İsviçre'nin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Birliğe kısa bir süre içinde beş kanton daha katılmış ve zaman içinde bunların sayısı 13'e yükselmiştir. İmparatorluk, 1499'da Bâle antlaşmasıyla İsviçre'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Bu devlete daha sonra başka katılımlar olacaktır, ama sonuçta İsviçre, dört dilli, üç dinli (önemli bir müslüman azınlığın varlığıyla birlikte aslında dört dinli) ve sayısız etnik unsuru olan bir ulus-devlet olarak (İsviçre'yi bir konfederasyon haline getiren Napoléon'dur), Avrupa'nın en eski manzalarından biridir. Bizdeki tanımlarla taban tabana zıt bu birliği kuran yegâne olgu, bu bölgenin Kuzey-Güney ticaret ekseni üzerinde, vazgeçilmez bir menzil olması ve bunun sonucunda iktisadın ulusu kurmasıdır. Daha da açıkçası, İtalyan ve Kuzeyli tüccarların zorunlu olarak karşılaştıkları bu bölge, ticaretin ve ekonominin dilinin tek olması yüzünden bir ulus-devlete dönüşmek zorunda kalmıştır ve bu arada yerel dillerini birleştirme gibi bir ihtiyaç duymamıştır. Zaten buna gerek de yoktu.

Keza Frizonlar, Saksonlar, Franklar, Keltler gibi birbirlerinden çok farklı etnik unsurlardan meydana gelen Hollanda, 1648'de bağımsız ve üniter bir ulus-devlet olarak ortaya çıkmıştır. Halkı, keltler, Saksonlar, Angller, Normanlar, İskandinavlar, Romalılar gibi yeni ve eski birçok etnik tabakanın harmanı olan İngiltere ile bünyesinde Avrupa'nın ve hatta dünyanın bütün etnik unsurlarını barındıran Fransa'nın ulus-devlet kurma

süreçleri de, tamamen ekonominin emirleri doğrultusunda olmuştur.

Öyleyse ulusu ve ulus-devleti kuran unsurun dil, din, ırk, etnisite birliği ve türdeşliği olmadığı; bunun tersine ulusun ve onun siyasal ifadesi olan ulus-devletin ekonomik birleşme tarafından inşa edildiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de geniş kitle tarafından anlaşılamayan nokta budur. Yani bir ulus ezelden beri var olan bir şey değildir, oluşması için ulusal pazarın belirmesi ve pekişmesi gerekir. Ulusal pazar ise, ancak kapitalizmin egemen tarz olmaya başlamasıyla kurulabilir. Bu söylenilenleri daha açık hale getirmek üzere, kapitalizmin diğer bütün üretim tarzlarından farklı olarak, belli bir mekânda dengeye gelmesinin olanaksız olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü kapitalizm esas itibariyle maksimum kâr peşinde koşmak ve bu nedenle birim başına üretkenliği artırmak çabası olduğu için, bu durumun sonucu olarak iki darboğazla karşılaşır. Bunlardan biri kâr hadlerinin düşme eğilimi, ikincisi de mamullere hammadde ve pazar bulma sorunudur. Bu darboğazları aşamazsa yok olması kaçınılmaz olan kapitalizm, kendinden önceki tarzların küçük ölçekli ve yerel olarak bıraktıkları piyasaları (pazarları) birbirlerine bağlamak zorundadır. İşte bu ekonomik birlik, din, dil, etnisite vb. farklılıklarına hiç aldırmadan ulusu ve ulus-devleti inşa eder. Sonuçta ulus, kapitalizmin öz çocuğudur.

Bunları daha iyi anlamak üzere, Avrupa'da esas olarak üç din (katoliklik, protestanlık ve ortodoksluk, buna bir de müslümanlığı eklemek mümkündür), tek ırk ve üç temel etnisite (latin, germen, slav) bulunmaktadır. Ayrıca çok sayıda dil bulunmaktadır. Eğer ulus-devlet bir din birliğiyse, Avrupa'da sadece üç devlet olmalıydı, eğer bir ırk birliğiyse sadece bir tane olmalıydı, eğer sadece etnisite birliğiyse, sadece üç tane olmalıydı vs.

Öte yandan, Fransa'nın kuzeybatı illerinde yaşayanlar ile Belçika'nın batısındakiler aynı etnik kökendendirler, keza Fransa'nın Pirene bölgesi halkı ile İspanya'nın komşu bölgeleri

halkı aynı etnik kökenden, yani Katalandırlar. Bu gibi örnekleri sonsuza kadar artırmak mümkündür. Fakat bu gibi özdeşliklerin ulusu kuramayacağının en kesin göstergesi, bugünkü Avrupa'daki ulus-devletlerin kompozisyonlarıdır.

Madalyonun ters tarafında ise, kapitalizmin dünyaya yayılma, yani dünyasallaşma sürecinin emperyalizm ve batılılaşma biçiminde cereyan etmesi yer almaktadır. Kapitalizmi üretmeyip maruz kalan Batı-dışı toplumlar, devletlerini ekonomik tabana (ulusal pazar) dayalı olarak değil de, siyaseten kurmak durumunda olmuşlardır. Kapitalizme ancak türev ve ekenti olarak dahil olan bu toplumların devletleri, ulus-devlet'ten çok ulusal devletlerdir. Yani toplumu bir arada tutan temel unsur ekonomik birlik değil de, öyle olduğu varsayılan ve ideolojik olarak dayatılan dil, din, ırk, etnisite vb. birliği olmaktadır. Bugün dünyanın her yerinde bu cins ulusal devletler mikro milliyetçiliklerin tehdidi altındadır, çünkü ulusal çimentoyu meydana getirecek ulusal pazar tam anlamıyla inşa edilmemiştir.

Bugün aydınlarımızın çoğunun sandığının tersine, dünyada sona eren ulus-devlet değil, ulusal devlettir. Mikro milliyetçiliklerin, ekonomik birliklerini kuramadıkları halde ideolojik bir birlik dayatan Batı-dışı ulusal devletlerde ayyuka çıkması rastlantı eseri değildir. Örneğin Yugoslavya'nın parçalanmasının temel nedeni, bu ülke halkının dil, din ve etnisitelerinin farklılığı değildir. En zengin bölge olan Slovenya ile en fakir Makedonya arasında yedi kata ulaşan fert başına ulusal hasıla farklılığıdır. Bunun yanı sıra Slovenya'nın endüstrileşmiş, Makedonya'nın tarımsal kalmış olması, Yugoslavya'nın içinde kolonyal ilişkilerin belirmesine neden olmuştur. Ekonomik birliğini sağlayamamış olan bu ülkenin bir ulus oluşturduğunu söylemek mümkün değildir. Öte yandan, aynı dilden, dinden, ırktan olan Arapların çok sayıda devlet halinde bölünmüş olmaları ve benzeri çok sayıda örnek (örneğin Almanya ile Avusturya arasında hiçbir fark yoktur, keza İsviçre'nin Almanca konuşan bölgeleri de Almanya'ya dahil olmayı akılla-

rına bile getirmemektedirler), ulus-devletin yegâne kurucu unsurunun ekonomik birlik olduğunu, din, dil, ırk birliğinin hiç önemli olmadığını kesinlikle ortaya koymaktadır.

Buna karşılık ulus-devlet genişlemekte, geleceğin dünyasının temel güç hatlarından biri olmaya adaylığını koymaktadır. Dünyanın en uzun süreli ve kanlı çatışmalarının alanı olan Batı Avrupa, 1960'larda başlayan bir süreç içinde ekonomik bir birlik haline gelmeye başlamıştır. Yani Avrupa ulusal pazarı oluşmaktadır ve bunun arkasından bir Avrupa ulus-devleti gelecektir.

Gündelik hayatın sonsuz çeşitliliği ve dünün bugüne taşıdığı sayısız farklılıkları, ırk gibi ölçülmesi olanaksız, etnisite gibi saptanması güç, dil gibi yapay, din gibi tercihe bağlı globalliklerin içinde eritmeye kalkışmak, birlik değil, ayrışma yaratır.

Birlik için, ağaçlar gibi tek başına ve özgür, orman gibi bir arada olmak gerekir.

İran

İran, Arapların 637 tarihinde Kadisiye ve 642 tarihinde Nihavend savaşlarını kazanarak ülkeyi fethetmeleriyle müslüman olmuştur. Bu fetih, 224 yılından beri iktidarda olan Sasani hanedanının Bizans'la giriştiği uzun mücadeleden ötürü iyice yıpranmış olmasından ötürü zahmetsiz bir şekilde gerçekleşmiştir.

İran'a giren ilk Arap fatihler, Sasani merkez yönetiminin çözülmesi sonucu güçlü hale gelmiş bulunan büyük toprak sahipleriyle anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bunun sonucunda, toprak sahipleri hem ilk islam yöneticileri, hem de vergi toplayıcıları haline gelmişlerdir. Emevi hilafetinin giriştiği savaşların bedelini karşılamak üzere vergileri artırması, İran köylülerinin daha da ezilmelerine yol açacaktır.

Daha sonra halifeliği ele geçiren Abbasi hanedanı, yönetimini Sasani-İran gelenekleri tarzında düzenlemiş, bu da İran üst sınıflarının güç ve etkisini artırmıştır. Bunun arkasından Gaznelilerin 995'te Horasan'ı, Selçukluların 1040'ta İran'ı ele geçirmeleri sonucu, yerel toprak sahibi üst sınıfın gücü daha da

artmıştır. Göçebe olan Türklerin ülkeyi yönetmek için yerel İranlı üst sınfa ihtiyaçlarının olması, bu sınıf mensuplarını çok güçlü hale getirmiş, onların köylüler üzerindeki egemenliğini daha da pekiştirmiştir.

Selçuklu yönetiminin zirvesine Melikşah döneminde ulaşılmıştır. Bu aynı zamanda, İranlı üst sınıfların da her şeye egemen olmaları anlamına gelmektedir. Ülkenin İlhanlı egemenliğine girdiği ve Timur istilasının yaşandığı dönemlerde de, bu üst sınıf bu istilacılarla da işbirliği yapmış, sonunda Safevi hanedanını kuran Şah İsmail, yönetimi ele geçirerek Şiiliği devletin resmi dini haline getirmiştir.

Şiiliğin resmi din haline gelmesinden sonra adeta bir ruhban sınıfı gibi örgütlenen mollalar, İran yönetiminde toprak sahipleri kadar etkili olmaya başlamışlardır. Eğitim ve yargı tamamen din adamlarının denetimine geçmiş, böylece mollalar hemen hemen bütün yöneticileri eğitir ve kendileri de yönetici olur hale geldiklerinden, ülke üzerinde çok ağırlıklı hale gelmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında toprak sahipleri ile din adamlarının yönetim kademelerinin tamamını ele geçirmeleri, ama İngiliz ve Alman partileri halinde bölünmeleri sonucu, 1925'te Kaçar hanedanı devrilerek, Pehlevi hanedanı iktidara geçmiştir. Bu hanedandan iki şah, Rıza Şah Pehlevi ile oğlu Muhammed Rıza Şah, ülkeyi batılılaştırmaya çalışmışlar ve büyük toprak sahipleriyle din adamlarının etkilerini kırmaya uğraşmışlardır. Ama, toprak sahiplerini sanayi kuruluşlarına ortak ederek, bunların topraklarının millileştirilmesi ve bu toprakların topraksız köylülere dağıtılması, bu geleneksel egemen sınıfın gücünü kırarken, din adamları bu durumdan hiç etkilenmemişler ve bir de üstelik ülkenin yegâne etkin siyasal gücü olarak kalmışlardır. Köylü üzerinden toprak sahiplerinin ekonomik etkisinin kalkması, siyasal ve toplumsal etkilerinin de zayıflamasına yol açmış, böylece mollalar, İran halkının kanaatlerini belirleyen yegâne örgütlü güç haline gelmişlerdir.

Ancak toprak reformu beklenen üretim artışına yol açmamış, küçülen tarımsal işletmeler yeterli sermaye donanımına sahip olmadıkları için, bu reformdan çok şey bekleyen küçük köylüler geçimlik düzeyde kalmışlar, yani yoksulluğu aşamamışlardır. Bunun sonucu, büyük bir kırdan kente göç dalgası yaşayan İran'da, yönetim kentlerde oluşan büyük çaplı yoksullukla da başedememiştir.

İran rejiminin Sovyetlere karşı sıkı bir Amerikan yandaşlığı sürdürmesi, askeri harcamaları artırmış, bu da ciddi bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. 1970'lerde petrol gelirlerindeki düşüşün yol açtığı gerilemeye karşı alınan sert tedbirlerin yanı sıra, muhalif unsurlara karşı çok katı bir polis rejiminin uygulanması, ülkede hemen her kesimin rejimden soğumasına neden olmuştur.

Şah rejiminin bu artan hoşnutsuzluk karşısında baskıları bir ölçüde yumuşatması, siyasal faaliyetlerin açık hale gelmelerine yol açmış ve protesto gösterileri yoğunlaşmaya başlamıştır. Yönetim bunun üzerine yeniden sertleşerek, büyük kentlerde sıkı yönetim ilân etmiştir. Ancak, bütün muhalif güçlerin birleşmesiyle, Şah rejimi 16 Ocak 1979'da devrilmiş, sonra 1 Nisanda ülkede islam cumhuriyeti ilân edilmiştir. Mollalar, iktidara geldikleri andan itibaren katı bir islami rejim uygulamaya başlamışlar ve bütün hak ve özgürlükleri kaldırmışlardır.

Ancak, islami bir ekonomi uyguladıklarını iddia etmelerine rağmen, İran'da uygulanan ekonomik rejim arkaik bir devlet kapitalizmidir. Bu sistemde, serbest piyasa neredeyse hiç yoktur ve devlet her alana müdahale etmektedir. Bunun sonucu, büyük israflar meydana gelmekte ve İran ekonomisi giderek başedilemez hale gelen sorunlarla boğuşmak zorunda kalmaktadır.

İslami rejimden umduğunu bulamayan islamcı kesimlerin bile hafiften hafife sesini yükseltmeye başladığı bu ülkede, mollalar yönetimi bu hoşnutsuzluğu bir nebze gidermek üzere, her totaliter rejimin zaman zaman başvurduğu bir yöntemi uygulayarak, son cumhurbaşkanlığı seçiminde, çok katı bir

adayın karşısına, nisbeten ılımlı bir aday olan Hatemi'yi çıkartmış ve katı adayı destekliyormuş izlenimini vererek, ılımlı adayın seçilmesini sağlamıştır.

Böylece bir taşla iki kuş vurulmaktadır. Hem ülkedeki tansiyon biraz düşürülmekte, hem de Hatemi'nin radikal tedbirler alamayacak olması karşısında tekrar alevlenecek memnuniyetsizliklerin hedefi saptırılmaktadır.

İran, demokrasiyi yerleştiremeyen, çeşitlilikleri ve farklılıkları siyaset arenasına sokamayan tipik bir üçüncü dünya ülkesi olarak, şu anda bir diktatörlüğe mahkûm olmuş durumdadır. Geçmiş yönetimlerin hepsinin, kendi egemenliklerini korumak üzere mollalarla işbirliği yapmış olmaları, sonunda bu grubu İran'ın en güçlü ve nihayette de ayakta kalan tek siyasal unsuru haline getirmiştir. İran'ın bu açmazdan çıkması çok zor olarak gözükmekte ve siyasetin çeşitlenmesini ancak mollalar içindeki farklılaşmaların doğrultusunda olabileceği izlenimi alınmaktadır. Veya gelecekte art arda gelecek askeri darbeler beklenebilir.

Marshall Planı 50 Yaşında

İkinci Dünya Savaşı, insanlık tarihinin en yıkıcı savaşı olmuştur. 1939-1945 arasında altı yıllık bir süre içinde, dünyanın hemen hemen her tarafında çarpışmalar olmuş, ama savaşın esas cephesini Avrupa toprakları meydana getirmiştir. Bu savaş, o zamana kadar görülmedik boyutlarda insani kayıpların yanı sıra, ekonomide büyük tahribata yol açmış, savaşan Avrupa ülkelerinin alt yapılarında büyük zararlar meydana getirmiştir. Ancak, Avrupa'nın dünyanın en büyük ekonomik zonu olması nedeniyle, bunun yansımaları bütün dünya üzerinde görülmüş, savaşan veya savaşmayan, irili ufaklı bütün dünya ülkeleri savaşın ekonomik serpintilerinden nasiplerini almışlar, dünyada hemen hemen her ülkede büyük ekonomik gerilemeler yaşanmıştır.

Bu altı yıllık savaşın Avrupa'daki ağır bilançosu özetlenecek olursa, fabrikalar durmuş veya yalnızca savaş teçhizat ve malzemesi üretir hale gelmiş, ulaşım ve haberleşme şebekelerinde büyük gedikler açılmış, tarımsal üretim düşmüş

ve asıl önemlisi, çalışma çağındaki genç nüfusta büyük eksilmeler meydana gelmiş; bütün bunların sonucu olarak, açlık, sefalet, yoksulluk ve işsizlik büyük boyutlarda olmak üzere ortaya çıkmıştır. Böylece, Avrupa ülkelerinin üretim kapasitelerinin düşmesiyle, satın alma güçleri düşmüş, ticari kapasiteleri daralmıştır.

Buna karşılık savaş, ABD ekonomisinin hızla büyümesine neden olmuştur. Kendi topraklarında çarpışmaya tanık olmayan bu ülke, gerek Pasifik'te yürüttüğü çarpışmalar, gerekse Avrupa'nın Nazi işgâlinden kurtarılması için giriştiği askeri müdahalelerin gerektirdiği savaş teçhizat ve malzemesini üretebilmek için, ekonomisini yüksek düzeyde seferber etmiş, bu da ABD ekonomisinin o zamana kadar görülmedik bir hızla büyümesine neden olmuştur.

Savaş bittikten sonra, Atlantik'in iki kıyısı arasında çok büyük bir dengesizlik ortaya çıkmıştır. Bir yanda, savaş yatırımlarını barış dönemi mal ve hizmet üreten işletmeler haline dönüştürerek muazzam bir üretim kapasitesine ulaşan ABD; diğer yanda da, üretim güçlerinin uğradığı büyük tahribattan ötürü ekonomik örgütlenmesi bozulan ve bu yüzden satacak malı olmadığı gibi, dışarıdan mal almaya gücü kalmamış bir Avrupa.

ABD, kapitalist ekonominin temel kuralı gereği, üretim hacmini, dolayısıyla zenginliğini daha da artırabilmek için bütün dünyaya yönelmek zorundadır. Ama geçmişte en büyük müşterisi olmuş olan Avrupa'nın ondan herhangi bir şey alabilecek durumu yoktur. Yani Avrupa pompası su çekmemektedir. Bu durumda ABD, bu pompayı yeniden çalıştırabilmek için ona biraz su dökülmesinin gerektiğini kavramıştır.

O sıralarda ABD dışişleri bakanı olan eski Genelkurmay başkanı George C. Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde verdiği konferansta, ABD'nin savaş sonrasında Avrupa'da yaşanan işsizlik, yoksulluk ve kargaşanın, Avrupalı seçmenleri komünist partilere yönelteceğinden endişe duyduğunu açıklayarak, bu ülkelere yardım yapılması gerektiğini

bildirmiş ve bu yardıma ilişkin planı ilk kez kamuya açıklamıştır.

Bu önerinin arkasından toplanan Paris konferansında (Haziran 1947), Sovyetler Birliği'nin de bu planın çerçevesine alınması teklifinin götürülmesine karşılık, SSCB dışişleri bakanı Molotov bu öneriyi reddederek konferanstan çekilmiştir.

Temmuz 1947'de bir konferansta bir araya gelen 16 savaşan Avrupa ülkesi, Avrupa'nın ekonomik ihtiyaçlarını belirleyen bir rapor hazırlamıştır. European Recovery Program (Avrupa Kalkınma Programı) adı verilen plan, bu rapora dayanılarak hazırlanmış ve ABD kongresinin onayıyla yürürlüğe girmiştir (1948). Programın dört yıl için geçerli olması ve bütün Avrupa ülkelerini kapsamasının öngörülmüş olmasına karşılık, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri bu plan çerçevesine dahil olmayı reddettiklerinden, program tamamen Batı Avrupa'ya yönelik hale gelmiştir.

Ancak Batı Avrupa ülkelerinin de bu plana tam anlamıyla destek verdikleri söylenemez. Özellikle Frasa ve İtalya gibi komünist partilerin güçlü olduğu ülkelerde olmak üzere, bütün Batı Avrupa'da sol muhalefet bu programa şiddetle itiraz ederek, Avrupa'nın ABD'nin uydusu haline geleceğini ileri sürmüştür.

Türkiye ise, 1947'deki konferansa katılmış ve 615 milyon ABD doları tutarında yardım talebinde bulunmuştur, ama Türkiye'nin bu isteği, ülkenin savaştan zarar görmediği gerekçesiyle reddedilmiştir. Türkiye bunun üzerine doğrudan ABD yönetimine başvurmuş, ABD hükûmeti de yardım talebini yerinde görerek, Türkiye ile 4 Temmuz 1948'de Ankara'da bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma hükümleri uyarınca, Türkiye 1948-1952 arasında, Marshall planı çerçevesinde toplam 351 milyon 700 bin dolar yardım almıştır. Türkiye'nin aldığı bu yardımın 175 milyon doları dolaysız, 176 milyon 700 bin doları da dolaylı biçimde olmuştur.

Paul G. Hoffman'ın yönetimindeki Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA), Dört yıl içinde yaklaşık 12 milyar dolar yardım

yapmıştır. Bu yardımlar, konferansa katılan 16 Batı Avrupa ülkesinin yanı sıra, Batı Almanya'yı da kapsamına almıştır. Ekonomik yardım, Amerikan ihtiyaçları doğrultusunda, Batı Avrupa ülkelerinde sanayi ve tarımın yeniden canlanalarına, mali istikrarın sağlanmasına ve ticaretin geliştirilmesine yönelik olmuştur.

Büyük bölümü (yaklaşık % 80) hibe, diğer bölümü de borç şeklinde olan Marshall yardımı, yardım alan ülkelerin (Türkiye hariç) GSMH'larında % 15-25'lik artışlara yol açmıştır.

Bu yardımlar, savaştan görülen zararla orantılı olmayıp, ABD'nin siyasal hesaplarının sonucu çok eşitsiz dağıtılmıştır. Örneğin Fransa, savaşta büyük bir tahribata uğramamış olmakla birlikte, 2,8 milyar dolar ile en büyük payı almıştır (bütün yardım programının yaklaşık dörtte biri).

Marshall planı ve yardımı, aynı zamanda Amerikan kültürünün Avrupa'ya hızla nüfuz etmesine etki eden faktörlerin de başında gelmektedir.

Türk-Arap İlişkileri

Türk-Arap ilişkilerinin tarihi, Türklerle Arapların Orta Asya'da karşılaştıkları 7. yüzyıla kadar geri gider. Daha sonra Oğuz göçleri ve Selçukluların İslam alemi içinde kurdukları sayısız devletle, bu ilişkiler 10.-11. yüzyıllardan itibaren giderek artmıştır. Haçlı Seferleri sırasında islami Doğu'yu savunanların arasında Türklerin öne çıkmaları, ilk çekişme tohumlarını attıysa da, asıl anlaşmazlık dokusu Osmanlılar zamanında belirlenmiştir.

Osmanlıların 1517'de Suriye ve Mısır gibi en önemli iki Arap ülkesini fethetmeleri ile başlayan Osmanlı egemenliği dönemi Birinci Dünya Savaşına kadar sürecek, bu dönemde ve sonrasında bütün Arap bölgeleri Osmanlı imparatorluğuna ait olmaktan çıkacaktır.

Arapların Osmanlı egemenliğine karşı ilk kapsamlı başkaldırıları, Vahabi hareketi ile ortaya çıkmıştır. Arapların arasında paganizmin yaygınlaştığı ve dinin esaslarına geri dönülmesi gerektiği gibi dinsel bir tezle ortaya çıkan Muhammet Abd-ül Vahab adında biri, yerel bir şef olan Muhammed İbn Sa'ud'un

yardımıyla Arabistan'ın iç kesimlerine ulaşmış, Osmanlıların engelleme çabalarına rağmen, 1801'de Kerbelâ talan edilmiş ve kentin şii olan halkı kılıçtan geçirilmiştir.

Vahabiler 1804'te Medine'yi, 1806'da da Mekke'yi ele geçirince, Babıali, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'yı olayı bastırmakla görevlendirmiş, Mısırlılar bunun üzerine kutsal kentleri geri almışlar, asiler İstanbul'a gönderilerek burada idam edilmişlerdir.

Vahabi hareketi bu olayla sönmemiş, 1831'de ikinci bir ayaklanma çıkmış, Riyad ele geçirilerek başkent ilân edilmiştir. Osmanlıların Mehmet Ali aracılığıyla duruma egemen olma çabaları önce başarılı olmuşsa da, Mısır valisinin ölümüyle Vahabilerin önderi Faysal fiili iktidarını sürdürmeye devam etmiştir.

Faysal'ın ölümünden sonra, 1897'ye kadar süren bir bölünme ile kuzey ve güney Arabistan'da farklı yönetimler egemen olmuştur.

Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'na girince, Arabistan'ın batısını ve kuzeyini bütün gücüyle savunmuş ve bu konuda Raşidilerin yardımını görmüştür. Ancak İngilizlerin Körfez bölgesini ele geçirmeleri sonucu, Osmanlıların bütün Arabistan'a yeniden egemen olma projeleri suya düşmüştür. İngilizler, özellikle Mekke şerifi Hüseyin ile İdrisilerin desteğini almışlardır. İngilizlerin Arabistan ile Yemen'deki yerel hareketleri Türklerin aleyhine örgütleme çabalarının meyve vermesiyle, Şerif Hüseyin'in oğulları Faysal ve Abdullah Bedevi kabilelerini Türklere karşı ayaklandırabilmişlerdir. Sonuçta Faysal kendini Suriye kralı ilân etmiş, ama Fransızlar onu 1920'de buradan uzaklaştırınca Irak kralı olmuş, Abdullah da Ürdün emiri ünvanını almıştır. Daha sonra diğer Arap devletlerinin kurulması birbirini izlemiş ve zaten I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Türkiye, Arap ülkeleri üzerindeki bütün söz hakkını kaybetmiştir.

Selçukluların islam alemine girdikleri 10-11. yüzyıllardan 20. yüzyılın başlarına kadar hemen hemen tamamen Türk

egemenliğinde kalan Arap aleminde, Türk aleyhtarı duyguların gelişmemesi olanaksızdı. Dünyanın en büyük dinlerinden birini kurmuş olan Araplar, islamiyetin ilk iki yüzyılı esnasında Akdeniz havzasındaki şimşek hızıyla ilerlemelerini ve büyük bir imparatorluk kurmalarını hiçbir zaman unutmamışlardır.

Kuran dilinin Arapça olması, Arapların kendilerini her zaman bütün müslüman halklardan daha üstün görmelerine yol açmıştır. Emevi ve Abbasi hilafetleri zamanında islam uygarlığının ulaştığı yüksek düzey de, Araplar için her zaman bir övünme kaynağı olmuştur. Öte yandan Arapların savaşçılıklarıyla övünen bir halk olmaları, onların Türk egemenliğini içlerine sindirmelerini her zaman zorlaştırmıştır.

Fakat Osmanlı yönetiminin aslında çok gevşek olması ve Arap ülkelerinin yarı-özerk bir statüde kalmaları, gerilimli ilişkilerin çok geç belirmesine neden olmuştur. Osmanlıların islam dinine mensubiyetleri, Arapları bütün halkların içinde ayrıcalıklı bir yere koymalarına neden olduktan başka, Osmanlı yöneticileri Arap topraklarına ve özellikle de islamın kutsal kentlerine karşı çok yakın ve büyük bir ilgi göstermişlerdir. Özellikle Mekke ve Medine'deki imar çalışmalarının ve buralara gönderilen paraların haddi hesabı olmamıştır.

Ancak dünya tarihinin bazı dönemeçleri Türk-Arap ilişkilerindeki yumuşaklığın sertliğe dönüşmesinde büyük etkiler yapacaklardır. Osmanlı fetihlerinin 17. yüzyılın sonunda durması, 18. yüzyılın başından itibaren de bu toprakların teker teker kaybedilmeye başlaması, Arap dünyasında Osmanlı yenilmezliği efsanesinin sona ermesine yol açacaktır. Öte yandan, kökü Milat öncesine dayanan Doğu-Batı ticaretinin düğümlendiği nokta Doğu Akdeniz'deki Arap limanlarıdır. Bu yüzden Suriye, Mısır, Lübnan gibi ülkelerin sahil kesimleri Batı'yla çok yakın temas içinde olmuşlar, onlardan malların yanı sıra birçok fikir de almışlardır. Fakat dünya ticaretinin ekseninin 17. yüzyıldan sonra Akdeniz'den Atlantiğe kayması süreci içinde bu temaslar sona ermemekle birlikte, seyrelmiş ve Arap ticareti daralmıştır. Bu da Araplarda bir fakirleşme duygusu yaratmış-

tır.

Bunların yanı sıra, Avrupa kaynaklı sömürgeciliğin Arap ülkelerine ulaşması, Arapları yeni ittifakların içine girmeye mecbur bırakmıştır.

Nihayet, Fransız devriminin ardından bütün Avrupa'yı saran milliyetçilik akımı ve ulusal bağımsızlık ateşi, önce Mısır'a, ardından diğer Arap ülkelerine ulaşmıştır. Ancak kabile yapılarının güçlülüğü, bu hareketleri yabancı güçlerle işbirliği zorunda bırakmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşan Osmanlı, Arapların bu doğrultuda Batılılarla işbirliği yapmaları sonucu, Yemen'de, Kanal'da, Irak'ta, Libya'da çok sayıda şehit vererek yenilmiştir. Bu da, Türklerle Araplar arasında, etkileri halen süren bir güven bunalımı yaratmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve sonra da Arap devletlerinin zaman içinde bağımsızlıklarını kazanmalarıyla Türk-Arap ilişkileri uluslararası düzlemde yeniden kurulmuş ve hatta Bağdat Paktı'yla çok dostane bir boyuta da gelebilmiştir. Ancak Türk-Arap ilişkilerinin her iki taraf açısıdan da her zaman kuşkulu kaldığını vurgulamak gerekir. Bu kuşkulu sürecin son noktasını, Türkiye'nin İsrail ile yaptığı savunma antlaşması meydana getirmektedir ve bu son nokta, iki taraf arasındaki güvensizliğin zirvesini oluşturmaktadır.

Oysa Türk-Arap ilişkilerini geliştirmenin birçok nedeni ve yolu vardır. Başlıcalarıyla yetinirsek,

- Tarihi bağlar anlaşmayı son derece kolaylaştırmaktadır,
- Globalleşen dünya ekonomisi, bölgesel ekonomik birlikleri teşvik etmekte, hatta zorunlu kılmaktadır,
- Arap aleminde ciddi bir demokratikleşme istek ve çabası vardır, Türkiye'nin kendi demokratikleşmesini güvenceye alması için bu sürece katkıda bulunması gerekir,
- Fondamentalist hareketler bütün bölgeyi tehdit etmektedir, bu alanda işbirliği şarttır,
- Bütün bölge ülkeleri dünyanın en çok silah harcaması yapan devletlerinin arasında yer almaktadır. Güvenin yeniden

sağlanarak, bu harcamaların kalkınma çabalarına yöneltilmesi herkes için daha iyi olacaktır.

Bunlara daha birçok başkası eklenebilir, ama görünen Türk-Arap ilişkilerini olumlu yönde geliştirmekten başka her yolun yanlış olduğudur.

Arnavutluk ve Kosova

Balkanlar, 19. yüzyıldan itibaren dünyanın siyasal bakımdan en karışık ve istikrarsız bölgelerinden biri, hatta birincisi haline gelmiştir. Osmanlı devletinin 16. yüzyılın sonu, 17. yüzyılın başından itibaren içine girdiği askeri gerileme süreci, Balkan ülkelerinin merkeze karşı giderek özerkleşmelerine yol açmıştır. Önce ekonomik alanda ortaya çıkan bu özerkleşme, bölge ülkelerinin daha çok Avrupa ekonomisinin yörüngesine girmeleriyle siyasal bir boyut da kazanmaya başlamıştır. Öte yandan Fransız devrininin etkilerinin bölgeye ulaşmasıyla bölge entelektüelleri, etnik esasa dayalı milliyetçilikleri geliştirmeye koyulmuşlardır.

Sömürgecilik süreci içinde, dünyanın büyük devletler arasında paylaşılması sırasında, Balkanlar da çeşitli Avrupa ülkelerinin nüfuz alanları halinde bir kez daha paylaşılmış, sonuçta Osmanlı merkezine yönelik bağımsızlık mücadeleleri hız kazanmış ve sonuçta bugünkü devletlerin hepsi Osmanlıdan kopmuştur.

Ancak bu devletlerin kurulması, Balkanların etnik ve

dinsel bir mozayik olma özelliğine son vermemiştir. Gerek Bizans zamanında başlayan Slav göçlerinin, gerekse Osmanlı iskân siyasetinin etkisiyle meydana gelen etnik ve dinsel tabakalaşma, bağımsız Balkan devletlerinin ortaya çıkmalarıyla da bir bütünleşme içine girememişlerdir. Yani sonuç olarak her Balkan devletinin bir etnik ve dinsel azınlıklar sorunu olmuştur ve bu sürmektedir.

Bunun böyle olmasının temel nedeni Balkan milliyetçiliklerinin doğasında gizlidir. Batı'da ortaya çıkan ulus-devletler ekonomik taban üzerinde kuruldukları için, etnik ve dinsel farklılıkları yurttaş bağlamında önemsiz hale getirebilmişlerdir. Buna karşılık Balkan devletleri, önce bir siyasal proje olarak belirmiş, tabanda ulusal bir pazar olmadığından, ulus ister istemez etnik ve dinsel tabana göre inşa edilmek zorunda kalmıştır. Bu çıkmaz sokak, Balkanların bugün yaşadığı mikro-milliyetçiliklerin ana nedenini meydana getirmektedir.

Balkan ülkeleri içinde etnik ve dinsel mozayik olma özelliğinin en belirgin olduğu ülke Yugoslavya idi. Bu ülkenin bir Yugoslav ulusu oluşturmayı başaramaması sonucu, bilinen parçalanma meydana geldi. Önce Slovenya'nın, ardından da Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'nın bağımsızlıklarını ilân etmeleriyle bile sorun çözülmüş değildir ve azınlıklar hâlâ çeşitli Balkan ülkeleri arasında çatışma odakları yaratmaktadırlar.

Şu anda en önemli çatışma alanını, halen Yeni Yugoslavya (Sırbistan ve Karadağ) yer alan Kosova meydana getirmektedir. Kosova özerk bölgesi, 10.887 km² genişliğinde olup, 1,6 milyon nüfusa sahiptir ve bu nüfusun % 90'ını Arnavutlar, geri kalanını da Türk, Sırp, Makedon gibi unsurlar meydana getirmektedir.

Komşu Arnavutluk ise 29.000 km² genişliğinde, 3,3 milyon nüfusa sahip, fakir ve küçük bir ülkedir. Ancak Kosova Arnavutlarının Arnavutluk'la birleşmek üzere başlattıkları hareket, sonunda Arnavutluk ile Yeni Yugoslavya arasında ciddi bir çatışmaya yol açabilecek noktaya gelmiştir.

İşin tarihi boyutuna bakılacak olursa, Arnavutlar bölgenin

en eski halkını meydana getirmektedirler. Kökleri, antik dönemin İlliryalılarına ulaşmaktadır. Oysa Sırpların bölgeye gelişleri 6., 7. yüzyıllarda, Türklerinki ise 14. yüzyıldadır. Arnavutlar bu nedenle, ulusal birliklerini kurmak üzere Arnavutluk ve Kosova'nın birleşmesini bir hak olarak talep etmektedirler. Yugoslavya deneyi bir Yugoslav ulusu oluşturmayı başaramadığı için, Arnavutların Batı Avrupa açısından anakronik olan bu talepleri, bölgenin gerçekleri içinde belli bir haklılık zeminine oturmaktadır.

Slav, yani Sırp tezi bunun tamamen tersi niteliktedir. Sırpların, tarihi Sırp devletinin bu topraklarda kurulduğunu, Türklerin ise istilacı olarak Sırp devletini engellediklerini ileri sürmektedirler. Bu tezin temelini meydana getiren Büyük Sırbistan idealini başlangıcında sona erdiren Kosova çarpışmasının, Türklerden çok Arnavutlar ile Sırplar açısından önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Kosova çarpışması, 15 Haziran 1389'da meydana gelmiş ve Sırplar bu çarpışmanın sonucunda hem Balkanların tümünü kapsayan Büyük Sırbistan hülyasını iyice ötelere ertelemek zorunda kalmışlar, hem de girdikleri Osmanlı egemenliğinden 19. yüzyıla kadar çıkamamışlardır.

Sırp milliyetçiliğinin ortaya çıktığı dönemde, Kosova, bu akımın aşırı uçlarının atıf noktası haline gelmiş ve 14. yüzyıldaki bu çarpışma, Türk düşmanlığının tabanına oturtulmuştur.

Bosna-Hersek dramında da görüldüğü üzere, aşırı Sırp milliyetçileri Balkanlardaki bütün Türk varlığına son vermeyi hedeflemektedirler. Bu yüzden, aşırı Sırp milliyetçiliğinin simgesi haline getirilmiş olan Kosova'nın Sırp egemenliğinden kopmasına razı olmaları düşünülebilecek bir durum değildir.

Bu durumda, Kosova'nın Arnavutluk ile birleşme talebinin aşırı Sırp milliyetçilerinden sert tepki alacağı açıktır ve zaten almaktadır.

Arnavutluk, Avrupa'nın en fakir ve en azgelişmiş ülkesidir. Üstelik diğer komşusu olan Yunanistan'la gene benzer sorunlar yaşamaktadır. Buna karşılık Yeni Yugoslavya, eski

Yugoslav ordusunun tamamını kendine almış durumdadır ve Arnavutluğunkiyle kıyaslanamayacak kadar gelişmiş bir ekonomisi vardır. Bosna-Hersek olayları sırasında uluslararası ambargo uygulanmasına rağmen bu ekonominin ayakta kalmış olması gücünü kanıtlar niteliktedir.

Öte yandan Kosova olayı, Bosna-Hersek sorunundan çok farklı bir yerdedir. Bosna-Hersek'te, bu ülkenin yurttaşı olan ve sınırları içinde yaşayan Sırp, Hırvat ve Boşnaklar birbirleriyle çarpışmışlardır. Oysa Kosova, halkının çoğunun Arnavut olmasına karşılık, hukuken Yugoslav toprağıdır ve Arnavutluk'la birleşmeye kalkışması durumunda Yugoslav ordusunun müdahalesi karşısıda uluslararası kuruluşların yapabilecekleri hiçbir şey yoktur, çünkü bu müdahale uluslararası hukuk açısından Yugoslavya'nın iç meselesi sayılacak, Kosovalılar da asi veya terorist olarak kabul edilecektir.

O zaman, bu sorunun barışçı yollardan çözülebilmesi için Kosova Arnavutlarının da Yeni Yugoslavya'nın da soğukkanlı davranmaları gerekmektedir. Arnavutluğun savaşa girmesi, bu küçük ve fakir ülke için felâket olacaktır.

Dinin ve devletin artık eski refleksleri referans almalarının olanaksız hale geldiği bu ortamda, hem yerleşik kimlikler tartışmalı hale gelecek, hem ifade edilmemiş kimlikler su yüzüne çıkacak, hem de çoğu kimseyi şaşırtacak yepyeni kimlikler ortaya çıkacaktır. Bu kimlik mahşerinin durulması, kimliksizlerin kendilerine ne pahasına olursa olsun bir kimlik kapma ve bunun uğruna ölme telaşesinden kurtulmaları, hiçbir kimliğin kutsal olmadığının, hiçbir kimliğin diğerlerinden daha az ya da çok değerli olmadığının anlaşılabilmesi için, öncelikle dinin ve devletin kimlik sorunlarını çözmeleri, normalleşmeleri, kısmiliklerini kavramaları ve buna razı olarak içselleştirilmeleri gerekiyor.

Her söz bir iddiadır ve iddialar, çürütülsünler diye vardırlar. Ebedi sözün olmadığına inananlar, bu kitaptaki iddiaları bol bol tartışmaya davetlidirler.

ISBN 975-533-272-3
9 789755 332727